

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія **ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**

Випуск 75

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2017

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща). Статті збірника
привірюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В. І.** – доктор юридичних наук;
Андрійко О. Ф. – доктор юридичних наук; **Бабкін В. Д.** – доктор юридичних наук; **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Голосов Г. В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Денисов В. Н.** – доктор юридичних наук; **Кваша О. О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Костенко О. М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О. В.** – кандидат юридичних наук; **Кулинич П. Ф.** – доктор юридичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Малишева Н. Р.** – доктор юридичних наук; **Нагребельний В. П.** – кандидат юридичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Оніщенко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Пархоменко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Перегула Є. В.** – доктор політичних наук; **Прилуцький С. В.** – доктор юридичних наук; **Сіренко В. Ф.** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Тимченко Г. П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І. Б.** – кандидат юридичних наук; **Хуторян Н. М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук; **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук.

Д 36 Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 75 /
Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2017. 155 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 323.22 + 328.123 + 328.18

В. М. КОЛЬЦОВ

ДИСТИНКЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ

Здійснено різнобічний політологічний аналіз дистинкції методологічних та теоретико-методологічних підходів щодо дослідження політичної опозиції, зокрема на фоні її різносторонньої екстраполяції у політичній практиці. Дослідник поставив і дослідив таке завдання детермінування та структуризації політичної опозиції, як з'ясування кола методологічних і теоретико-методологічних проблем, які стосуються поняття політичної опозиції. У дослідженні з'ясовано ключові методологічні підходи стосовно дослідження проблематики політичної опозиції, зокрема біхевіоральний, плюралістичний/неоплюралістичний, елітистський, девелопменталістський та неоінституціональний. Аргументовано, що теоретико-методологічна атрибутизація досліджень політичної опозиції важлива тому, що сприяє у подоланні наукової обмеженості вузького та надмірності широкого розуміння політичної опозиції, на підставі чого генералізовано інституційний і соціологічний теоретико-методологічні підходи щодо розуміння політичної опозиції. На підставі цього було доведено обґрунтованість дефініювання політичної опозиції в множині,

© КОЛЬЦОВ Віталій Михайлович – кандидат політичних наук, докторант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

а також того факту, що відносини політичної влади і політичної опозиції мають суб'єкт-суб'єктний і суб'єкт-об'єктний характер.

Ключові слова: опозиція, політична опозиція, парламентська опозиція, підходи до дослідження політичної опозиції.

Кольцов В. М. Дистинкция методологических и теоретико-методологических подходов к исследованию политической оппозиции

Предложен и осуществлен разносторонний политологический анализ дистинкции методологических и теоретико-методологических подходов к выделению/исследованию политической оппозиции, в частности на фоне ее разносторонней экстраполяции в политической практике. Исследователь изучил такую задачу детерминирования и структуризации политической оппозиции, как выяснение круга методологических и теоретико-методологических проблем, касающихся понятия политической оппозиции. В исследовании установлено ключевые методологические подходы к исследованию проблематики политической оппозиции, в частности бихевиоральный, элитистский, плюралистический/неоплюралистический, девелопменталистский, неоинституциональный. Аргументировано, что теоретико-методологическая атрибутизация исследований политической оппозиции важна потому, что способствует преодолению научной ограниченности узкого и избыточности широкого определений оппозиции, на основании чего генерализировано институциональный и социологический теоретико-методологические подходы к ее пониманию. Также на основании этого было доказано обоснованность дефинирования политической оппозиции во множественном числе, а также того факта, что отношения политической власти и политической оппозиции имеют субъект-субъектный и субъект-объектный характер.

Ключевые слова: оппозиция, политическая оппозиция, парламентская оппозиция, подходы к исследованию политической оппозиции.

Koltsov Vitaliy. Distinction of methodological and theoretic-methodological approaches to the research of political opposition

The article is dedicated to the analysis of distinction of methodological and theoretic-methodological approaches to the study of political opposition, especially on the background of its versatile extrapolation in political practice. The researcher put and explored the task of determination and structuring the political opposition as finding out methodological and theoretic-methodological issues relating to the concept of political opposition. The study found the key methodological approaches to the problems of political opposition, including behavioural, pluralistic (neo-pluralistic), elitist, developmental and neo-institutional. It was argued that theoretical and methodological attributes of political opposition's research are important because they help to overcome the limitations of narrow and excesses of wide understandings of political opposition, whereby it generalizes institutional and sociological approaches to understanding political opposition. On this basis, it was proved the validity of political opposition's definition in the plural and the fact that

relations between political power and political opposition are of subject-subject and subject-object nature.

Key words: *opposition, political opposition, parliamentary opposition, approaches to the study of political opposition.*

У сучасній політичній науці політична опозиція, як правило, концептуалізується і визначається дихотомічно – або у вузькому/класичному, або у широкому/сучасному розумінні. Однак навіть попри це, змістовно й емпірично під політичною опозицією доволі часто розуміють доволі різні явища, феномени та процеси. Відповідно, доволі варіативною у політичній науці, вочевидь, є й історична і чинна операціоналізація політичної опозиції, що зумовлено дистинкцією існуючих методологічних і теоретико-методологічних підходів до її розуміння та дослідження. Це актуалізує постановку питання про доцільність політологічного аналізу методологічних та теоретико-методологічних підходів щодо дослідження політичної опозиції, зокрема на фоні її різносторонньої екстраполяції у практиці функціонування різних типів політичної системи, а також генерує таке важливе завдання детермінування та структуризації досліджень політичної опозиції, як з'ясування кола методологічних і теоретико-методологічних проблем, які стосуються поняття політичної опозиції.

Значною мірою заявлена наукова проблематика відображена у доробках таких вчених, як Р. Андевег, Н. Брак, Ш. Вейнблум, Л. де Вінтер, Г. Гаврилов, Е. Дамгаард, Ф. Дж. Крістіансен, П. Мейр, В. Мюллер, М. Рябоус, О. Совгіря, М. Стефурак, Д. Цимбал й інші. Однак в них не відмежовано і не систематизовано методологічної та теоретико-методологічної сторони (та підходів) досліджень політичної опозиції, що, у свою чергу, дихотомуються та розглядаються у представленій науковій праці. Водночас, здобутком наукових праць вищезгаданих теоретиків в цілому є доведення доцільності визначення політичної опозиції в множині. Така науково-дослідницька позиція зумовлює постановку питання про дистинкцію методологічних і теоретико-методологічних проблем та підходів стосовно окреслення й розв'язання завдань, які стосуються різностороннього аналітичного детермінування та структуризації політичної опозиції. Відповідно, їхній розгляд має бути взаємно розмежованим та послідовним, щоб можна було зрозуміти і методологічну, і теоретико-методологічну атрибутивність дослідження політичної опозиції.

Методологічна атрибутивність важлива з огляду на те, що сьогодні політична опозиція здебільшого досліджується на підставі не-оінституціональної методології. Але важливим повинне бути також окреслення історії та специфіки становлення неоінституціонального підходу до дослідження політичної опозиції, зокрема як найбільш сучасного, спроба подолання обмеженості дослідження опозиції саме на підставі неоінституціонального підходу й наділення аналізованої категорії дещо іншими (суплементарними) концептуальними та парадигмальними сенсами. У розв'язанні поставленого завдання апелюємо до наукових доробків Д. Цимбала¹, який виокремлює декілька методологічних підходів щодо дослідження проблеми політичної опозиції: біхевіоральний, плюралістичний/неоплюралістичний, елітистський, девелопменталістський та не-оінституціональний (вони перераховані здебільшого у порядку їхнього історичного превалювання в дослідженнях політичної опозиції). Біхевіоральний підхід чи не вперше у політичній науці почав детермінуватись окресленням політичної опозиції як окремішнього об'єкту і предмету політичного процесу. Плюралістичний підхід відомий тим, що звертається до політичної опозиції за умови відсутності єдиного центру прийняття політичних рішень, внаслідок чого акцентує увагу на необхідності обрання між правлінням меншості чи правлінням меншостей, що фактично зводиться до потреби розмежування опозиції і опозицій. Як наслідок, у межах плюралізму політична опозиція позиціонується як складна частина демократичного політичного режиму, похідна від специфіки національних моделей її вибору, формування і функціонування. Дещо відмінно (зокрема на основі визнання нерівноправності та непропорційності впливу різних соціальних і суспільно-політичних груп) політична опозиція окреслюється в межах неоплюралістичного підходу. Ще більш диференціальною щодо політичної опозиції, зокрема на підставі розуміння демократизму політичних режимів як постійної конкуренції політичних еліт, є методологія елітизму. У свою чергу, девелопменталістський підхід апелює до розуміння політичної опозиції як конфліктогенної противаги влади у механізмі спільного конструювання ними (владою та опозицією) демократичної політичної системи на підставі консенсусу. Це особливо актуально у випадку з'ясування впливу стратегій структурно диференційованої і варіа-

тивної політичної опозиції на систему міжінституційних відносин у періоди політичних трансформацій і транзитів тощо. Нарешті, неінституціональний (як найбільш сучасний) підхід окреслює феномен політичної опозиції передусім як політичний чи суспільно-політичний інститут, що фактично та формально є відображенням правил гри і певних кодексів поведінки, а також відносин і зв'язків, які встановлюють та регулюють опозиційну діяльність у межах політичної системи. Синтетично це аргументує, що методологічні підходи до дослідження політичної опозиції є різнопарадигмальними, проте їхнім спільним моментом є надання політичній опозиції як такій високого статусу поряд з владними структурами та покладання на неї великої відповідальності за характер політичного режиму і цивілізованість політичного процесу в певній країні.

У свою чергу, теоретико-методологічна атрибутизація досліджень політичної опозиції є важливою хоча б тому, що сприяє у подоланні наукової обмеженості вузького та надмірності широкого розуміння політичної опозиції, адже допомагає нівелювати бар'єр між розглядом «нормальної» та «девіантної» чи парламентської та позапарламентської опозиції тощо. Саме з огляду на це, у процесі вирішення поставлених завдань Н. Брак та Ш. Вейнблум² апелюють до декількох ракурсів і кроків, які, на їхню думку, вкрай важливі у теоретико-методологічному «збагаченні» сенсу та змісту політичної опозиції та становленні різнопарадигмальних підходів її структуризації.

По-перше, з теоретико-методологічного ракурсу доцільне розмежування між парламентською та позапарламентською формами політичної опозиції. Цікавим у такому розрізі є науковий аналіз того, як політичні (парламентські і непарламентські) партії та непартійні гравці/актори можуть використовувати свої позапарламентські ресурси як канали створення і реалізації публічних дебатів та інструмент підвищення своєї легітимності на політичній арені. З іншого боку, цікавим є питання про те, яким чином позапарламентські політсили можуть політизувати соціальні та громадські запити на рівні з парламентською опозицією. У цьому випадку підхід до дослідження політичної опозиції як мултиваріативного феномену зосереджено на тому, як вона мобілізує парламентські та позапарламентські інструменти, канали й акторів. Окрім того, наголос у та-

кому випадку доцільно робити на співвідношенні між політичною опозицією та зовнішніми стосовно неї організаційними структурами. Внаслідок цього доцільно зважати на вплив на політичну опозицію ролі референдумів, демонстрацій та інших інструментів прямої демократії, зокрема з приводу таких питань, як розвиток, участь, моральні принципи політичного процесу тощо.

По-друге, з метою подолання винятковості впливу неонституціональної ідеї і методології на дослідження політичної опозиції необхідним визначено міркування з приводу сприйняття легітимності парламентської та позапарламентської опозиції та її різних акторів³. У цьому кроці виявляється можливість дослідження того, як актори опозиції сприймають себе й політичні цілі, в межах яких вони діють, а також того, як вони описані/регламентовані й представлені політсилами при владі. Річ у тім, що, коли опозиційний актор виступає в цілому проти системи, тоді його найчастіше репрезентують у формі актора з «системним відхиленням» (приміром, у формі лівих чи правих радикальних партій, деяких радикальних суспільних/суспільно-політичних рухів тощо⁴), особливо якщо йдеться про засоби масової інформації. Окреслене позначення («ярлик») має два наслідки: процес делегітимізації громадськості та процес самоперевизначення актором. Причому, обидва процеси можуть вплинути на стратегії, канали зв'язку та механізми дії політичної опозиції, внаслідок чого «маркування» певних опозиційних акторів як антисистемних може вплинути на сприйняття громадськістю опозиційності в цілому, а в теоретико-методологічному контексті обґрунтувати потребу наукового аналізу антисистемної опозиції.

По-третє, теоретико-методологічно важливим є аналіз кореляції парламентської (і загалом політичної) опозиції та соціальної динаміки, на підставі чого, ймовірно, і відбувається політизація першої. Деякі із наукових розвідок, присвячених окресленій проблематиці, демонструють, що в контексті депіларизації позапарламентська опозиція може перетворюватись на конкурента парламентської опозиції⁵ і впливати на весь «ланцюг» делегування повноважень/влади і відповідальності у різних політичних системах⁶. Запропонований підхід демонструє динамічний аналіз політичної опозиції, уможливаючи її усесторонню концептуалізацію. Саме це і є підставою постулювання висновку про те, що така категорія як «девіантна

опозиція» (під якою найчастіше розуміють антисистемну чи екстремістську опозицію) отримала право бути дослідженою і концептуалізованою на підставі дихотомій «нормальність» та «девіантність», «норма» і «відхилення», а також «системність/просистемність» і «антисистемність»⁷. Звідси, приміром, постулювання дихотомічного питання про те, наскільки виправдане використання квазіінституційного механізму політичного впливу з метою недопущення до процесу формувань урядів антисистемних партій, що, як і попередній теоретико-методологічний підхід, з очевидністю детермінує потребу врахування, дефініювання і/чи трактування «антисистемної» опозиції як складової політичної опозиції загалом, але з огляду на структуризаційні щодо неї модальності.

По-четверте, вагомою складовою дослідження політичної опозиції повинно бути зосередження уваги на важливості її лінгвістично-риторичної детермінації. Однією з основних характеристик демократичної політичної системи/режиму є її винятковий посередницький спосіб спілкування – мова та обговорення. Думка як засіб/принцип самоврядування в демократії передбачає, що всі чи більшість рішень приймаються в процесі суперечливих дискусій та дебатів. У зв'язку з цим, мову в умовах демократії варто розуміти основним засобом прийняття політичних рішень та способом, через який інакомислення обробляється як протизвага насильству⁸. Більш систематичний і ретельний аналіз дискурсу й риторики і їх використання суб'єктами (політичними акторами) призводить до кращого розуміння стилю та стратегії політичної опозиції. Як наслідок, повинні проводитись дослідження, які, приміром, розроблені на підставі використання мови, що вживається в опозиційній діяльності. Можна також брати до уваги той момент, чи опозиція здійснює дорадчий процес, чи просто дотримується декларативних позицій.

По-п'яте, вагомим елементом наукового аналізу політичної опозиції доцільно вважати характер і значимість питань, які обговорюються на політичній арені. Окремі дослідники демонструють актуальність цієї проблеми як ключову змінну у вивченні політичної опозиції, принаймні з огляду на те, що деякі питання є більш важливими для певних дійових осіб і політичних акторів, аніж для інших. Крім того, різні ідеї й проблеми можуть по-різному мобілізувати різні типи політичної опозиції⁹. Саме тому запропонований

підхід є крос-дисциплінарним, адже на підставі нього цілком ймовірним виявляється формування так званих «плаваючих коаліцій» для вирішення конкретних спірних питань між окремими урядовими партіями і окремими членами парламентської опозиції¹⁰. За аналогією можливі випадки формування коаліцій між парламентськими партіями та позапарламентськими соціальними рухами.

По-шосте, вивчення політичної опозиції сьогодні повинне розглядатись як багатоскладовий та багатофакторний процес, який опирається на багаторівневий інституціональний аналіз управління та урядування. Підхід репрезентовано кількома позиціями: 1) врахуванням впливу і ролі федералізму й багаторівневого урядування на модальність політичної опозиції, оскільки чимало питань стають очевидними на підставі звернення до різних рівнів опозиційності та влади загалом; 2) врахуванням впливу теорії коаліцій, згідно якого в одному випадку партія позиціонується як урядова, а в іншому – як опозиційна, внаслідок чого формуються різні стратегії її політичної поведінки; 3) врахуванням впливу та залежності рівня здійснення політичної влади й відмінних сфер рішень на диференційованість стратегій, згуртованість (пактування, коаліціонування) і структурування політичної опозиції. Всі вони детермінують, що незалежно від рівня зацікавленості політичною опозицією існує широкий спектр суплементарних питань, які сумарно/комплексно можуть відповідати на додаткові питання та гіпотези.

Узагальнено це дозволяє виокремити щонайменше два генеративні теоретико-методологічні підходи щодо детермінування суті і структуризації політичної опозиції. Перший підхід, який похідний від вузького/класичного дефініювання політичної опозиції, є інституційним і переважно стосується конкретних політико-правових форм опозиційності – політичних партій і парламентських фракцій. Призначенням перших є отримання політичної влади (зокрема через представництво у легіслатурі) з метою вироблення державної політики або впливу на неї. У свою чергу, другі є одним із основних гравців у межах легіслатури, що формується на підставі врахування партійних інтересів. Натомість, другий підхід, що похідний від широкого/сучасного визначення політичної опозиції, є соціологічним та ґрунтується на врахуванні ролі недержавних політичних акторів (приміром, соціальних груп, груп тиску, суспільних страт тощо) у

функціонуванні політичної системи і визначає опозицію як протестну поведінку будь-якого із цих суб'єктів політичної системи¹¹. Сумарно це означає, що політична опозиція може існувати як у легіслатурі, тобто бути представленою парламентськими фракціями тощо, так і перебувати поза легіслатурою. Більше того, врахування варіативності підходів, проблем і питань детермінування досліджень і структуризації політичної опозиції аргументує, що остання (у широкому розумінні) може охоплювати як широке, так і вузьке (у вузькому розумінні) предметне поле. При цьому, позначувані з їхньої допомоги сегменти політичної системи можуть частково збігатись чи не збігатись. Якщо політична опозиція у вузькому розумінні (чи, іншими словами, парламентська опозиція) існує на рівні фракцій та окремих депутатів у легіслатурі, то політична опозиція у широкому розумінні, крім фракцій та депутатів, включає партійні і непартійні структури поза легіслатурою, інші рухи й об'єднання, які виступають проти офіційного курсу держави або конкретних політичних діячів.

Зіставляючи різнопарадигмальні (у вузькому та широкому сенсі) розуміння і теоретико-методологічні моменти політичної опозиції у якості спільного знаменника можна виділити атрибути, що дозволяють розкрити сутність політичної опозиції як такої. По-перше, її основним установчим чинником є спільний груповий інтерес як усвідомлене непогодження з офіційним політичним курсом і прагненням його змінити шляхом координованих дій або боротьба за право/можливість володіти, користуватись та розпоряджатись політичним ресурсом. По-друге, поняття політичної опозиції нерозривно поєднує носія спільного групового інтересу (групу індивідів, політичну партію, фракцію у легіслатурі тощо) і його діяльність, спрямовану на протидію владі. По-третє, визначення політичної опозиції теоретико-методологічно можливе тільки крізь призму категорії влади, котра для політичної опозиції є: об'єктом, на який спрямований її спільний груповий інтерес; активним і уповноваженим згідно правил політичної гри суб'єктом політики, що формується у результаті інституціонального втілення в формі органів державної влади. Внаслідок цього очевидно, що відносини влади та опозиції мають як суб'єкт-суб'єктний, так і суб'єкт-об'єктний характер.

Спільні і відмінні характеристики інституційного та соціологічного теоретико-методологічних підходів до розуміння і детермінування політичної опозиції¹²

Характеристики детермінування політичної опозиції	Політична опозиція згідно інституційного теоретико-методологічного підходу (у вузькому розумінні)	Політична опозиція згідно соціологічного теоретико-методологічного підходу (у широкому розумінні)
Суб'єкт представництва	Політичні партії, їхні парламентські фракції чи об'єднання	Будь-який (зазвичай груповий) суб'єкт політичної системи
Рівень інтенсивності внутрішньої взаємодії	Високий	Низький
Інституціоналізація	Обов'язкова (у формі партій, парламентських фракцій, груп)	Необов'язкова (навіть у формі неформальних інститутів і процесів)
Системність	Обов'язкова (системна опозиція)	Обов'язкова або необов'язкова (системна чи антисистемна опозиція)
Спільний груповий інтерес	Чітко визначений і/або документально закріплений	Чітко визначений або не визначений

Натомість, відмінності розуміння політичної опозиції в вузькому та широкому сенсі (детально див. табл. 1) пов'язані з екстраполяцією кожного із сенсів на певне місце у політичній системі. Як зауважують науковці¹³, основним серед ряду критеріїв оцінювання є системність чи антисистемність політичної опозиції у вузькому сенсі як її визнання з боку державної/політичної влади (носія домінуючого політичного ресурсу) та лояльне ставлення до неї. У свою чергу, інституціоналізація політичної опозиції передбачає визначення статусу та окреслення меж її діяльності, що впливає з її системності чи антисистемності. Хоч, з іншої сторони, розуміння системності як теоретико-методологічної характеристики політичної опозиції¹⁴ є чи може бути доволі відмінним від смислового навантаження¹⁵, яке вкладає у поняття політичної опозиції політична практика¹⁶. Відповідно, на підставі ставлення до системи влади, яке часто виступає в ролі критерія класифікації політичної опозиції на системну (лояльну) і антисистемну (нелояльну), вченими узагальнено, що політична опозиція – організована група суб'єктів, яка на

підставі спільного групового інтересу різними доступними засобами веде боротьбу за можливість володіння домінуючим політичним ресурсом та, залежно від форми й типу функціонування, може набувати ознак системності й інституціоналізованості. Це у перспективі генерує щонайменше два додаткові завдання політологічного аналізу детермінування та структуризації політичної опозиції – поперше, з'ясування її відмінностей та подібностей від інших форм соціальної і суспільно-політичної активності, а по-друге, окреслення її форм і типів. Однак вони повинні бути предметом відповідних наукових досліджень.

1. Цимбал Д. Теоретико-методологічні підходи до дослідження інституту політичної опозиції // Освіта регіону: політологія психологія комунікації. 2012. № 1. С. 56–57. 2. Brack N., Sharon N. Weinblum «Political Opposition»: Towards a Renewed Research Agenda // Interdisciplinary Political Studies. 2011. Vol. 1. No. 1. P. 69–79. 3. Mutz D. Effects of "In-Yourface" Television Discourse on Perceptions as a Legitimate Opposition // American Political Science Review. 2007. Vol. 101. No. 4. – P. 621–635. 4. Elias A. From Protest to Power: Mapping the Ideological Evolution of Plaid Cymru and the Bloque Nacionalista Galego // Regional and Federal Studies. 2009. Vol. 19. No. 4–5. P. 533–557. 5. Andeweg R., Lieven de Winter, Wolfgang C. Müller. Parliamentary Opposition in Post-consociational Democracies: Austria, Belgium and The Netherland // Helms L. Parliamentary Opposition in Old and New Democracies. London: Routledge, 2013. P. 84. 6. Christiansen F., Damgaard E. Parliamentary Opposition under Minority Parliamentarism: Scandinavia // Helms L. Parliamentary Opposition in Old and New Democracies. London: Routledge, 2009. P. 50. 7. Mair P. Political Opposition and the European Union // Government and Opposition. 2007. Vol. 42. No. 1. P. 1–17. 8. Schedler A. Anti-Political-Establishment Parties // Party Politics. 1996. Vol. 2. No. 3. P. 291–312. 9. Mujica A., Sanchez-Cuenca A. Consensus and Parliamentary Opposition: the Case of Spain // Government and Opposition. 2006. Vol. 41. No. 4. P. 86–108. 10. Holzbacher R. National Parliamentary Scrutiny over EU issues: Comparing the goals and Methods of Governing and Opposition Parties // European Union Politics. 2002. Vol. 3. No. 4. P. 472. 11. Стефурак М., Рябоус В.М. Критерії опозиційності політичних партій в Україні // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. 2011. Вип. 123. Сері : Політологія. – С. 170–175. 12. Гаврилов Г. Модели политической оппозиции : теоретико-методологический анализ: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.01. Екатеринбург, 2003. С. 44–79. 13. Статус опозиції: вітчизняний та зарубіжний досвід, рекомендації: Інформаційно-аналітичне дослідження. Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2006. С. 4–15. 14. Линц Х. Крушение демократических режимов: кризис, разрушение и восстановление равновесия // Вашингтон, 1993. 221 с. 15. Совгиря О. Правовий статус парламентської опозиції (порівняльно-правовий аналіз. Київ: Центр на-

вчальної літератури, 2006. С. 9. 16. *Опозиція* в Україні: загальна характеристика // *Опозиція в Україні* (аналітична доповідь Центру Разумкова) // *Національна безпека і оборона*. 2002. № 7 (31). С. 4.

Koltsov Vitaliy. Distinction of methodological and theoretic-methodological approaches to the research of political opposition

In modern Political Science political opposition is usually conceptualized and defined dichotomously, i.e. in a narrow/classic or wide/modern senses. However, despite this many scholars empirically and meaningfully often understand political opposition as quite different events, phenomena and processes. Accordingly, historical and current operationalization of political opposition is rather variable in Political Science.

Given this, the article is dedicated to the analysis of distinction of methodological and theoretic-methodological approaches to the study of political opposition, especially on the background of its versatile extrapolation in political practice. The researcher put and explored the task of determination and structuring the political opposition as finding out methodological and theoretic-methodological issues relating to the concept of political opposition. The study found the key methodological approaches to the problems of political opposition, including behavioural, pluralistic (neo-pluralistic), elitist, developmental and neo-institutional.

It was also argued that theoretical and methodological attributes of political opposition's research are important because they help to overcome the limitations of narrow and excesses of broad understandings of political opposition, whereby it generalizes institutional and sociological approaches to understanding political opposition. The first approach, which is derived from a narrow/classic definition of political opposition, is predominantly institutional and concerns particular political and legal forms of opposition, i.e. political parties and parliamentary factions. In contrast, the second approach, derived from wide/modern definition of political opposition is sociological and bases on the consideration of the role of non-state political actors (e.g. social groups, pressure groups, social strata, etc.) in the functioning of political system and defines political opposition as any of these actors' protest behaviour. In total, this means that political opposition can exist in legislature, i.e. to be represented by parliamentary factions and so on, and can stay out of legislature. Based on this, it was proved the validity of political opposition's definition in the plural and the fact that relations between political power and political opposition are of subject-subject and subject-object nature. It was also summarized that political opposition is an organized group of actors, which based on their common interests is struggling by various available means for the possession of the dominant political resource and, depending on the shape and type of functioning, can acquire systematic and institutionalised features.

Key words: opposition, political opposition, parliamentary opposition, approaches to the study of political opposition.

ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МІЖНАРОДНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І КОНКУРЕНТНИЙ НАПРЯМИ

Висвітлено наукові досягнення з української міжнародної проблематики представників економічної науки за теоретичним напрямом. Також представлено науковий доробок з цієї проблематики дослідників економічного профілю за конкурентним напрямом.

Ключові слова: українська міжнародна проблематика, економічні дослідження, теоретичний напрям, конкурентний напрям.

Ярошко О. З. Экономические исследования украинской международной проблематики: теоретическое и конкурентное направления

Освещены научные достижения в разработке украинской международной проблематики представителей теоретического направления экономической науки. Также представлены научные наработки в этой области исследователей конкурентного направления экономической науки.

Ключевые слова: украинская международная проблематика, экономические исследования, теоретическое направление, конкурентное направление.

Yaroshko Olesya. Economic studies on Ukraine's international issues: theoretical and competitive directions

Scientific achievements on Ukraine's international issues by representatives of the theoretical direction of economics have been highlighted at the research. Scientific investigations by researchers of competitive direction of economics have been also under review.

Key words: Ukraine's international issues, economic studies, theoretical direction, competitive direction.

У сучасному світі існує чимало рецептів успіху держав, що визначаються дією низки факторів ендо- й екзогенного характеру. Для України в умовах зовнішньої агресії та війни з Росією розробка і втілення інтегральної стратегії розвитку стала не лише актуальною і складною, але й архіважливою проблемою, над якою працюють як теоретики, так і практики.

У цьому дослідженні спиратимемось на наукові результати вітчизняних дисертаційних праць (докторські і кандидатські дисертації) з економічних наук (спеціальності 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки, 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини, 08.00.03 – економіка та управління національним господарством, 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і національна економіка, 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища, 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика та 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит) за період 2012–2016 років (одна з дисертаційних праць датується 2008 роком), авторами яких є: Більовська О.О.¹, Брайловський І.А.², Глуха Г.Я.³, Гнатюк Я.І.⁴, Диха М.В.⁵, Завгородня О.О.⁶, Липинська О.А.⁷, Литвиненко Н.І.⁸, Маров І.В.⁹, Мельничук Д.П.¹⁰, Микитюк З.В.¹¹, Мойсеєнко К.С.¹², Назиров К.З.¹³, Наркізов М.М.¹⁴, Олефір В.М.¹⁵, Павлова Л.О.¹⁶, Пода А.С.¹⁷, Руженський М.М.¹⁸, Савчук Н.В.¹⁹, Саричев В.І.²⁰, Соляник К.В.²¹, Тихенко В.С.²², Тонких О.Г.²³, Трохимчук В.В.²⁴, і Чорнодід І.С.²⁵ В цілому, йдеться про теоретичні й конкурентні аспекти економічних досліджень української міжнародної проблематики²⁶.

У вище згаданих дослідженнях автори вирішують поставлені наукові проблеми і пропонують нові наукові результати, що збагачують економічну практику і теорію, тому варті бути представлені широкому науковому загалу в узагальненому вигляді.

Під українською міжнародною проблематикою маються на увазі дослідження особливостей і закономірностей, чинників, у тому числі внутрішніх, передумов, цінностей, суб'єктів, об'єктів, функцій, напрямів, пріоритетів формування та здійснення політики України на міжнародній арені, особливостей її дво-, регіональної та багатосторонньої дипломатії і порівняльні міжнародні дослідження, що стосуються і України. Економічні дослідження української міжнародної проблематики поділяємо за такими напрямками: теоретичний, конкурентний, інтеграційний (дослідження проблем міжнародної і регіональної інтеграції України), безпековий (дослідження проблем економічної безпеки України), зовнішньоекономічний (дослідження проблем міжнародних економічних відносин України та її зовнішньоекономічної діяльності) і міжнародносере-

довищевий (дослідження міжнародних чинників розвитку національної економіки, ролі прямих іноземних інвестицій, торгівлі туристичними послугами, міжнародної міграції та міжнародного іміджу в цьому процесі). На перших двох напрямках вище зазначеної проблематики зосередимось далі більш детально.

Узагальнено наукові пошуки і здобутки представників теоретичного напрямку економічних досліджень української міжнародної проблематики зосереджені на розробках парадигми, засад і проблем розвитку соціально-економічних систем сучасності, зокрема їхнього інституційного забезпечення, у тому числі і їх власне економічної складової – національних економік, ролі держави у цих процесах та її взаємодії з суспільством, а також економічної складової його функціонування²⁷. У контексті дослідження господарської парадигми виживання людства запропоновано нове поняття «духовно-ноосферно-сталий розвиток», розкрито його сутність, роль творчої особистості у господарюванні та держави у розробці та реалізації проекту національного відродження, сутність її неодирижистських функцій, умови та закони суспільного розвитку, трендові маркери реформ і ціннісно-задаючі положення при розробці стратегії духовно-ноосферно-сталого посткризового господарського розвитку України і практичні господарські рішення суб'єктів господарювання²⁸. У руслі розробки теоретико-методологічних засад формування сталого соціально-економічного розвитку України визначено та обґрунтовано ключові проблеми соціально-економічної діяльності країни, запропоновано науково-методичний підхід до розрахунку показника реального стану соціально-економічного розвитку країни, узагальнено та удосконалено понятійно-категоріальний апарат щодо сутності понять «державне регулювання» та «стратегічне планування соціально-економічного розвитку», запропонована методологія останнього, заходи та етапи, доповнено принципи, визначені напрями розвитку теорії і методології системи засобів механізму державного регулювання процесами реалізації соціально-економічної політики, запропонована комплексна структура економічного механізму господарювання, визначені проблеми використання переваг і потенціалу України, запропоновані заходи щодо структурно-інноваційної перебудови, забезпечення конкурентоспроможності, розвитку національної економіки України та модель управління со-

ціально-економічним розвитком²⁹. У контексті аналізу інституціональних чинників розвитку сучасних соціально-економічних систем запропоновано розуміння інституціонального середовища соціально-економічної системи, виокремлено її складові елементи, їх взаємозв'язок, виділено інститути, що мають найбільший вплив на розвиток соціально-економічної системи, встановлено критерії їх оцінки, а також особливості інституціонального середовища соціально-економічної системи країни та його відповідність вимогам ефективного функціонування та розвитку і методи побудови ефективної структури інституціонального середовища України³⁰. У плані дослідження економічної влади в умовах постсоціалістичних трансформацій подано її визначення, виокремлено ключові компоненти у відносинах економічної влади, виявлено фактори порушення ефективності відносин економічної влади, визначено поняття її суб'єкта, особливості владної діяльності одиничного та колективного економічних агентів і економічної влади держави, визначено особливості постсоціалістичних трансформацій економічної системи, моделі соціально-економічного розвитку за таких відносин економічної влади, специфіку постсоціалістичної трансформації економіки України та необхідні заходи щодо формування та розвитку економічної влади в Україні³¹. У дослідженні трансформації інститутів соціального захисту населення в транзитивних економіках комплексно визначено зміст категорії «соціальний захист населення», функціональне призначення соціального захисту населення, об'єктивні детермінанти її становлення та розвитку, рушійні сили розвитку і трансформації національних систем соціального захисту населення в сучасних умовах, особливості систем соціального захисту населення в постіндустріальних країнах і в Україні, парадигмальні засади її реформування згідно європейських стандартів, ключові напрями удосконалення механізмів захисту соціально вразливих верств населення та передумови соціально-справедливої системи соціального захисту населення в Україні³². У плані політико-економічного аналізу системи соціального захисту населення в Україні запропоновано авторську розробку державної системи соціального захисту, її головні складники, визначено особливості політики соціального захисту в адміністративно-командній економіці, проблеми вітчизняної економіки, напрями соці-

альної політики і напрями щодо удосконалення механізму соціального захисту населення, а також підхід щодо формування сучасної моделі соціального захисту населення в Україні³³. У контексті дослідження феномену зростання національної економіки запропоновано трансдисциплінарний науковий підхід до аналізу та оцінювання економічного зростання та розвитку з виділенням підсистеми відповідних показників економічного зростання та розвитку, врахування їх інтеграційної взаємодії, виділено фактори, що найбільшою мірою впливають на циклічний рух української економіки, обґрунтовано основні тенденції економічного зростання національної економіки в умовах глобалізації, запропоновано методичний підхід до оцінювання глибини конвергенції економічних процесів національних економік в умовах глобалізації, виділені основні результати впливу інтеграційних і глобалізаційних процесів у контексті проблем державного регулювання та визначені напрями удосконалення державного регулювання економічного зростання в Україні в сучасних умовах³⁴. У плані висвітлення інноваційної динаміки національної економіки запропоновано авторський погляд на неї (інноваційну динаміку), розкрито зміст адаптаційної, компенсаційної, протекційно-ністської, диференційної, когерентної та сигнальної функцій інновацій, запропоновано концепцію національних інноваційних систем у контексті інноваційних викликів глобальної конкуренції, розкрито її зміст, а також визначено особливості участі в національній інноваційній системі України держави з огляду на специфіку української економіки³⁵. У плані вивчення інституційного забезпечення реалізації економічної функції держави визначено роль інститутів в успішному економічному розвитку країни, роль держави, її завдання як суб'єкта господарюючої системи, необхідність розроблення стратегії відносин у системі «держава – суспільство – економіка», визначено стан розвитку державно-суспільної системи, наведені інституційні суперечності та встановлена необхідність удосконалення інституційного устрою державного регулювання, визначено основні види державної політики, систему інструментів політики стабілізації, роль місцевих органів влади у реалізації економічної функції держави у процесі ресурсного забезпечення, роль інвестиційно-інноваційної складової розвитку економіки, екзо– та ендогенних факторів економічного розвитку, потребу розвитку людського

капіталу, формування «економіки знань», а також роль держави у підтримці сталого розвитку³⁶. У ракурсі дослідження феномену сталого розвитку в системі державного регулювання визначено сутність останнього, встановлено методологічний зв'язок таких економічних категорій, як «якість та рівень життя населення» і «людський розвиток», запропоновано модель прискорення людського розвитку із застосуванням переваг громадянського суспільства, виокремлено низку чинників, що впливають на якість і рівень життя населення України на регіональному рівні, визначено стан і шляхи удосконалення механізму регулювання медичної галузі, системи освіти, культури, туризму та спорту, розроблено механізм регулювання людського розвитку в Україні (цілі, принципи, функції, рівні, інструменти та пріоритетні напрями регулювання)³⁷. У плані вивчення організаційно-економічного забезпечення систем управління національними і наднаціональними природоохоронними проектами упорядковано класифікаційну різноманітність систем управління, визначено роль і функції ключових інститутів, що займаються реалізацією природоохоронних проектів, структуроване нормативно-правове забезпечення управління природоохоронними проектами і добровільні практики, схеми і стандарти управління навколишнім середовищем та екологічного аудиту, типологізовано методи управління природоохоронними проектами, здійснено порівняння організації проектного циклу природоохоронних проектів наднаціональних організацій і державної системи управління природоохоронними проектами, на конкретних проектах – особливості розроблення її організаційно-економічного забезпечення на загальнодержавному і регіональному рівнях та реалізації організаційно-економічних заходів на регіональному рівні, необхідність удосконалення регіональної природоохоронної політики, а також підхід щодо удосконалення діючого порядку стратегічного еколого-економічного оцінювання проектів у формі державно-приватного партнерства³⁸. У контексті дослідження феномену державно-приватного партнерства уточнено сутність цієї економічної категорії, виявлено загальні передумови його формування, розкрито його особливості в країнах з різним рівнем розвитку, розширено уявлення щодо його чинних моделей, виявлено і охарактеризовано сучасні особливості розвитку державно-приватного партнерства в Україні,

визначено методичні підходи до вибору його моделей, доцільних до запровадження в Україні, здійснено аналіз його нормативно-правового забезпечення, обґрунтовано механізм його розвитку, запропоновано перспективні напрями використання його різних форм як у національній економіці, так і пропозиції щодо його регіональних проектів³⁹. У плані вивчення механізму функціонування і розвитку соціально-економічної системи суспільства уточнено сутність цієї економічної категорії (соціально-економічна система суспільства), удосконалено науковий підхід до визначення сутності механізму її функціонування і розвитку, проведено порівняльний аналіз відповідної системи України, ЄС та світу, запропоновано концептуалізацію методологічного підходу до управління функціонуванням і розвитком соціально-економічної системи, а також запропоновано удосконалення науково-методичного підходу до забезпечення результативності її функціонування і розвитку⁴⁰. У вивченні феномену людського капіталу в контексті поліпшення якості життя населення уточнено зміст цієї економічної категорії, визначено фактори, що впливають на результативність процесів у сфері людського капіталу, обґрунтовано необхідність оновлення демографічної політики держави, модернізації системи освіти і професійної підготовки та форсованої модернізації усіх сфер суспільних взаємовідносин у контексті нагромадження і професійного використання професійних знань економічно активного населення у формі капіталу⁴¹. У дослідженні бюджетних пріоритетів демократичного суспільства подано розуміння категорії бюджету, визначено бюджетні пріоритети та їх параметри, їх еволюцію поряд із розвитком держави й еволюцією її функцій, визначено бюджетний механізм реалізації функцій держави, проаналізовано особливості видатків бюджету України, формування його доходів, міжбюджетних відносин, дефіциту бюджету і державного боргу, обґрунтовано тезу про те, що визначення бюджетних пріоритетів у демократичному суспільстві має відбуватися на засадах інституціоналізованих відносин «влада – суспільство», а також сформульовано бюджетні пріоритети й умови їх реалізації⁴².

Конкурентний напрям економічних досліджень української міжнародної проблематики охоплює дослідження складних, багатаспектних і різноманітних феноменів конкурентоспроможності і транзитного потенціалу національної економіки у цьому контексті.

У власне дослідженнях національної конкурентоспроможності в цілому висвітлюється формування її конкурентних переваг, механізмів підвищення конкурентоспроможності, інституційних засад державного регулювання національної економіки в цьому контексті, георегіональні виміри міжнародної конкурентоспроможності України, її соціальна конкурентоспроможність та конкурентоспроможність прикордонних територій⁴³. У плані дослідження формування конкурентних переваг України в контексті регіоналізації європейського економічного простору сформульовано визначення конкурентних переваг, обґрунтовано роль єврорегіонів у формуванні конкурентних переваг і розроблено відповідну концепцію, побудовано структурно-логічну модель формування і розвитку пріоритетних видів економічної діяльності областей України, що є учасниками єврорегіонів, доведено необхідність удосконалення організаційно-інституціоналізованого механізму функціонування єврорегіонів з орієнтиром на цінності, закладені в регіональній політиці ЄС⁴⁴. У вивченні ролі національних інноваційних систем як механізму підвищення конкурентоспроможності в перехідних економіках країн Центральної Європи, показано перехід сучасної цивілізації до постіндустріального суспільства, формування інноваційного типу економіки, визначено поняття «національна інноваційна система», показано роль у ній держави і приватного сектору, роль інноваційної політики у рамках формування інноваційної моделі розвитку, особливості інноваційного процесу в країнах Центральної Європи, стан розвитку, позитивні зрушення та проблеми інноваційної системи України, визначено потребу у створенні промислово-інноваційних кластерів, реформуванні державного управління інноваційною сферою, схему створення «наукових айсбергів» у контексті активізації співробітництва науки, освіти та виробництва, вдосконалення нормативно-правової бази в контексті подальшого ефективного функціонування національної інноваційної системи⁴⁵. У плані розробки інституційних засад конкурентоспроможності національної економіки висвітлено роль інституційної системи й інституційної динаміки як визначальних факторів національної конкурентоспроможності, роль держави у цьому процесі, особливості конкурентного середовища в Україні, потребу в накопиченні інституційного капіталу, вплив процесу глобалізації на національну конкурентоспроможність, викори-

стання її можливостей, виділено низку шляхів покращення національної конкурентоспроможності, роль держави, населення, підприємництва та інститутів розвитку, дефініювано поняття «національний інституційний капітал» і його пріоритет як один із критеріїв ефективності інституційних реформ країни⁴⁶. У ракурсі дослідження державного регулювання економіки України в контексті забезпечення її конкурентоспроможності в умовах глобалізації запропоновано авторське трактування конкурентоспроможності національної економіки, критерії її оцінки, визначено роль державного регулювання економіки України в контексті забезпечення її соціально-економічного розвитку, мету економічної політики держави, проаналізовано стан національної конкурентоспроможності України, визначено роль інновацій у конкурентоспроможності країни, виявлено системний причинно-наслідковий зв'язок між створенням кластерних систем і підвищенням конкурентоспроможності економіки України в умовах глобалізації, визначено важелі впливу держави на інноваційну діяльність та запропоновано науково-методичний підхід і практичні рекомендації щодо формування трирівневої моделі підвищення конкурентоспроможності економіки України з виділенням основних регулятивних напрямів органів державної влади на національному, регіональному та місцевому рівнях⁴⁷. У контексті аналізу георегіональних вимірів міжнародної конкурентоспроможності України визначено головні ендо- та екзогенні чинники підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності країни, основні геоекономічні фактори її формування та стратегічні передумови її забезпечення, необхідність використання нових інституціональних інструментів у механізмі ринкової трансформації національної економіки щодо посилення рівня міжнародної конкурентоспроможності України та запропоновані відповідні заходи, охарактеризовано особливості георегіонів ЄС і СНД у контексті формування української міжнародної конкурентної політики, запропоновано показники георегіональних і національних вимірів міжнародної конкурентоспроможності України, визначено конкурентні переваги України, встановлено роль визначених параметрів георегіональної конкурентоспроможності України, передусім на ринках ЄС і СНД у контексті формування її конкурентних позицій у регіонах далекого зарубіжжя та в світовому господарстві, а також ви-

значено основні складові зміцнення світової конкурентоспроможності України⁴⁸. У плані розробки методологічних засад забезпечення соціальної конкурентоспроможності України запропоновано визначення поняття конкурентоспроможність країни та соціальна конкурентоспроможність країни, встановлено критерії останньої, подано їх класифікацію, визначено поняття потенціал соціальної конкурентоспроможності країни і розроблено концептуальну схему його формування, обґрунтовано теоретичне положення щодо змісту конкурентних соціальних переваг країни та визначено такі для сучасної соціальної ринкової економіки, визначено поняття «соціальний конкурентний статус країни», показано зв'язок між особливостями, чинниками забезпечення соціальної конкурентоспроможності економіки в Україні та процесом становлення ринкової економіки, встановлено головні умови досягнення соціальної безпеки для українського суспільства на сучасному етапі, структуровані базові інститути розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки, запропоновано модель забезпечення соціальної конкурентоспроможності в умовах розвитку національної економіки, показано суть механізму державного регулювання соціальної конкурентоспроможності України та визначено основні пріоритети соціальної конкурентоспроможності національної економіки⁴⁹. У плані дослідження організаційно-економічного забезпечення конкурентоспроможності прикордонних територій подано визначення цього поняття (конкурентоспроможність прикордонних територій), визначено особливості формування та нарощення конкурентних переваг прикордонного регіону, удосконалено науково-методичний підхід до ідентифікації чинників підвищення конкурентоспроможності прикордонних територій, проаналізовано досвід застосування організаційно-економічних підходів до забезпечення конкурентоспроможності прикордонних територій, обґрунтовано системну парадигму організаційно-економічного забезпечення конкурентоспроможності прикордонних територій і запровадження у практику принципів регіональної економічної політики в Україні на засадах кластеризації, удосконалено систему оцінювання пріоритетів стратегії підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів, визначено конститутивні ключові елементи оцінювання показників конкурентоспроможності регіонів України, запропоновано методичний підхід до розробки конкурентної стратегії та практичні

рекомендації для державних і регіональних органів виконавчої влади щодо використання науково-методичних принципів із оцінювання рівня організаційно-економічного забезпечення конкурентоспроможності прикордонних територій⁵⁰.

Також серед досягнень представників конкурентного напрямку економічних досліджень української міжнародної проблематики розробка феномену транзитного потенціалу України, зокрема його реалізації в системі стратегічного розвитку України, наукових засад державного регулювання розвитку транзитного потенціалу країни та транзитного потенціалу транскордонної системи України на євразійському просторі й забезпечення його розвитку⁵¹. У контексті висвітлення ролі транзитного потенціалу України в системі її стратегічного розвитку, запропоновано розуміння останнього, його структури, рівнів формування, виявлено та доповнено ключові чинники, що визначають тенденції зміни рівня і якості транзитного потенціалу України, проаналізовано стан і тенденції розвитку транзитного потенціалу в системі стратегічного розвитку України, розвинуті напрями його зміцнення, удосконалено методичний підхід до обґрунтування шляхів структурно-якісних трансформацій транзитного потенціалу України, сформовано концептуальні засади реалізації транзитного потенціалу України на основі схем інтермодальних перевезень, удосконалено методичний підхід до визначення ефективної структури трансформації транзитного потенціалу України та поглибленні організаційно-правові засади розвитку контрейлерних перевезень як елементу транзитного потенціалу України⁵². У плані дослідження основ державного регулювання розвитку транзитного потенціалу України визначено суть цього поняття, загрози і переваги для національного транспортного комплексу, рекомендації щодо імплементації до українського законодавства окремих норм й іноземної практики, роль митної політики в реалізації транзитного потенціалу, розроблені методологічні положення Національних правил перевезень вантажів у наземно-водному сполученні, обґрунтовано концептуальні положення законодавства з національної транспортної транзитної системи та транзитного потенціалу країни, концептуально обґрунтовані основи застосування «хмарних технологій» для організації електронної торгівлі послугами із перевезення вантажів у змішаному наземно-водному сполученні⁵³. У плані дослідження транзитного потенціалу

трансграничної системи України на євразійському просторі визначено поняття транзитного потенціалу трансграничної системи, встановлено структуру підпорядкування видів транзитного потенціалу, розроблено складові структури елементів транзитного потенціалу трансграничної системи регіону, класифікацію факторів розвитку транзитного потенціалу трансграничної системи, визначено принципи та умови його розвитку, розкрито основні вимоги до його формування, розкрито етапи та принципи реалізації механізму розвитку транзитного потенціалу трансграничної системи України, запропоновано етапи розроблення стратегії розвитку міжнародних транспортних коридорів, запропоновано основні напрями реалізації проекту «Транс'європейський коридор розвитку» на національному рівні та розроблено підхід до формування, реалізації та оцінювання її ефективності в рамках Національного проекту розвитку транзитного потенціалу трансграничної системи України⁵⁴.

Представники української наукової економічної думки вносять вагомий внесок у становлення і розвиток досліджень української міжнародної проблематики. Серед наукових досягнень представників теоретичного напрямку економічних досліджень української міжнародної проблематики розробка феноменів соціально-економічних систем сучасності, національної економіки, ролі держави, суспільно-державної взаємодії у їх становленні, економічної складової суспільного функціонування. Серед досягнень представників конкурентного напрямку української міжнародної проблематики розробка феноменів національної конкурентоспроможності, конкурентних переваг, інституційних засад, георегіональних вимірів, ролі держави у цьому процесі, соціальної конкурентоспроможності України та конкурентоспроможності її прикордонних територій, а також феномену транзитного потенціалу України, його механізмів, чинників розвитку, реалізації в системі стратегічного розвитку України та транзитного потенціалу трансграничної системи України на євразійському просторі.

Перспективними бачаться подальші наукові дослідження з української міжнародної проблематики, що мають як практичне значення, так і теоретичну цінність.

1. Більовська О. О. Державне регулювання економіки України в контексті забезпечення її конкурентоспроможності в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Чернігів: [б. в.], 2016. 21 с. 2. Брайлов-

ський *І. А.* Державно-приватне партнерство: методологія, теорія, механізми розвитку: автореф. дис. ... доктора екон. наук: 08.00.01. Харків: [б. в.], 2015. 40 с. **3.** *Глуха Г. Я.* Зростання національної економіки : фактори, показники, регулюванн : автореф. дис. ... доктора екон. наук : спец. 08.00.01. Дніпропетровськ : [б. в.], 2015. 34 с. **4.** *Гнатюк Я. І.* Організаційно-економічне забезпечення конкурентоспроможності прикордонних територій: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05. Київ: [б. в.], 2015. 20 с. **5.** *Диха М. В.* Теоретико-методологічні засади формування стратегічних напрямів сталого соціально-економічного розвитку України: автореф. дис. ... доктора екон. наук: 08.00.03. Київ: [б. в.], 2015. 40 с. **6.** *Завгородня О. О.* Інноваційна динаміка національної економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Дніпропетровськ: [б. в.], 2015. 36 с. **7.** *Липинська О. А.* Наукові засади державного регулювання розвитку транзитного потенціалу країни: автореф. дис. ... доктора екон. нау : 08.00.03. Одеса: [б. в.], 2012. 36 с. **8.** *Литвиненко Н. І.* Інституціональні чинники розвитку сучасних соціально-економічних систем: автореф. дис. ... доктора екон. наук: 08.00.01. Дніпропетровськ: [б. в.], 2016. 33 с. **9.** *Маров І. В.* Реалізація транзитного потенціалу України в системі стратегічного розвитку Україн : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03. Краматорськ: [б. в.], 2015. 20 с. **10.** *Мельничук Д. П.* Людський капітал : пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення: автореф. дис. ... доктора екон. наук: 08.00.07. Київ: [б. в.], 2015. 40 с. **11.** *Микитюк З. В.* Національні інноваційні системи як механізм підвищення конкурентоспроможності в перехідних економіках країн Центральної Європи: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. Київ: [б. в.], 2008. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2008/08mzvkcse.zip [Дата перегляду – 1 квітня 2016 р.]. **12.** *Мойсєєнко К. Є.* Механізм функціонування і розвитку соціально-економічної системи суспільства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Чернівці: [б. в.], 2015. 20 с. **13.** *Назіров К. З.* Інституційні засади конкурентоспроможності національної економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Харків: [б. в.], 2016. 18 с. **14.** *Наркізов М. М.* Інституційне забезпечення реалізації економічних функцій держави: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Харків: [б. в.], 2015. 17 с. **15.** *Олефір В. М.* Духовно-ноосферно-сталий розвиток як господарська парадигма виживання людства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Харків: [б. в.], 2015. 16 с. **16.** *Павлова Л. О.* Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Львів: [б. в.], 2015. 20 с. **17.** *Пода А. С.* Формування конкурентних переваг України в контексті регіоналізації європейського економічного простору: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. Тернопіль: [б. в.], 2012. 20 с. **18.** *Руженський М. М.* Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці: автореф. дис. ... доктора екон. наук: 08.00.01. Київ: [б. в.], 2016. 32 с. **19.** *Савчук Н. В.* Бюджетні пріоритети демократичного суспільства : світова

теорія і практик : автореф. дис. ... доктора екон. наук: 08.00.08. Київ: [б. в.], 2015. 32 с. **20.** Саричев В. І. Людський розвиток в системі державного регулювання: методологія та практика: автореф. дис. ... доктора екон. наук: 08.00.03. Київ: [б. в.], 2016. 40 с. **21.** Соляник К. В. Забезпечення розвитку транзитного потенціалу транспортної системи України на євразійському просторі: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Харків: [б. в.], 2015. 23 с. **22.** Тихенко В. С. Організаційно-економічне забезпечення систем управління національними і наднаціональними природоохоронними проектами: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06. Суми: [б. в.], 2016. 21 с. **23.** Тонких О. Г. Георегіональні виміри міжнародної конкурентоспроможності України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. Київ: [б. в.], 2013. 21 с. **24.** Трохимчук В. В. Економічна влада в умовах постсоціалістичної трансформації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Київ: [б. в.], 2015. 21 с. **25.** Чорнодід І. С. Методологічні засади забезпечення соціальної конкурентоспроможності України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Київ: [б. в.], 2016. 36 с. **26.** Більовська О. О. Цит. праця; Брайловський І. А. Цит. праця; Глуха Г. Я. Цит. праця; Гнатюк Я. І. Цит. праця; Диха М. В. Цит. праця; Завгородня О. О. Цит. праця; Литвинська О. А. Цит. праця; Литвиненко Н. І. Цит. праця; Маров І. В. Цит. праця; Мельничук Д. П. Цит. праця; Микитюк З. В. Цит. праця; Мойсєнко К. Є. Цит. праця; Назиров К. З. Цит. праця; Наркізов М. М. Цит. праця; Олефір В. М. Цит. праця; Павлова Л. О. Цит. праця; Пода А. С. Цит. праця; Руженський М. М. Цит. праця; Савчук Н. В. Цит. праця; Саричев В. І. Цит. праця; Соляник К. В. Цит. праця; Тихенко В. С. Цит. праця; Тонких О. Г. Цит. праця; Трохимчук В. В. Цит. праця; Чорнодід І. С. Цит. праця. **27.** Брайловський І. А. Цит. праця; Глуха Г. Я. Цит. праця; Диха М. В. Цит. праця; Завгородня О. О. Цит. праця; Литвиненко Н. І. Цит. праця; Мельничук Д. П. Цит. праця; Мойсєнко К. Є. Цит. праця; Наркізов М. М. Цит. праця; Олефір В. М. Цит. праця; Павлова Л. О. Цит. праця; Руженський М. М. Цит. праця; Савчук Н. В. Цит. праця; Саричев В. І. Цит. праця; Тихенко В. С. Цит. праця; Трохимчук В. В. Цит. праця. **28.** Олефір В. М. Цит. праця. С. 11–13. **29.** Диха М. В. Цит. праця. С. 30–32. **30.** Литвиненко Н. І. Цит. праця. С. 23–25. **31.** Трохимчук В. В. Цит. праця. С. 13–16. **32.** Руженський М. М. Цит. праця. С. 22–26. **33.** Павлова Л. О. Цит. праця. С. 16–17. **34.** Глуха Г. Я. Цит. праця. С. 23–27. **35.** Завгородня О. О. Цит. праця. С. 25–28. **36.** Наркізов М. М. Цит. праця. С. 10–13. **37.** Саричев В. І. Цит. праця. С. 25–32. **38.** Тихенко В. С. Цит. праця. С. 16–17. **39.** Брайловський І. А. Цит. праця. С. 29–32. **40.** Мойсєнко К. Є. Цит. праця. С. 14–16. **41.** Мельничук Д. П. Цит. праця. С. 27–29. **42.** Савчук Н. В. Цит. праця. – С. 20–26. **43.** Більовська О. О. Цит. праця; Гнатюк Я. І. Цит. праця; Микитюк З. В. Цит. праця; Назиров К. З. Цит. праця; Пода А. С. Цит. праця; Тонких О. Г. Цит. праця; Чорнодід І. С. Цит. праця. **44.** Пода А. С. Цит. праця. С. 14–16. **45.** Микитюк З. В. Цит. праця. **46.** Назиров К. З. Цит. праця. С. 12–14. **47.** Більовська О. О. Цит. праця. С. 14–17. **48.** Тонких О. Г. Цит. праця. С. 15–17. **49.** Чорнодід І. С. Цит. праця. – С. 26–29. **50.** Гнатюк Я. І. Цит. праця. С. 14–16. **51.** Литвинська О. А. Цит. праця; Маров І. В. Цит. праця; Соляник К. В. Цит. праця. **52.** Маров І. В.

Цит. праця. С. 14–16. 53. Липинська О. А. Цит. праця. С. 26–28. 54. Солян-
нік К. В. Цит. праця. С. 17–19.

Yaroshko Olesya. Economic studies on Ukraine's international issues: theoretical and competitive directions

The research paper has been dedicated to the investigation of the economic studies on Ukraine's international issues by theoretical and competitive directions.

The definition of the notion of the “Ukraine's international studies” has been proposed. They have been considered to have been studied regularities and peculiarities, factors, preconditions, values, subjects, objects, functions, directions, priorities, formation and realization of Ukraine's policy on international arena, specificity of her bilateral, regional and multilateral diplomacy and comparative international studies which, inter alia, include Ukraine's themes.

Economic studies as a part of these studies have been revealed. Directions of economic studies on Ukraine's international issues have been specified. They are: theoretical, competitive, integration, security, foreign economic and international environmental ones. Integration direction of economic studies on Ukraine's international issues explores the phenomena of international and regional integration of Ukraine. Security direction of economic studies on Ukraine's international issues investigates problems of the economic security of Ukraine. Foreign economic direction of the economic studies on Ukraine's international issues researches domains of international economic relations and foreign policy activity of Ukraine. International environmental direction of economic studies on Ukraine's international issues deals with international factors of the development of the economy of Ukraine.

Aiming at the generalization and systematization of scientific achievements by theoretical and competitive directions of economic studies on Ukraine's international issues, scientific results of author's abstracts of Ukrainian doctoral and candidate theses mostly done in 2012–2016 years have been under review.

Following the research, scientific achievements of theoretical direction of economic studies on Ukraine's international issues have been defined. Researchers of this direction elaborated and obtained new scientific results in study of such phenomena as contemporary social-economic systems, their institutional component, national economy, state's role, her interaction with a society in economic processes and an economic element of society's functioning.

Scientific achievements of the competitive direction of economic studies on Ukraine's international issues have been also established. They are: new scientific results and further developments of the phenomena of the national competitiveness, competitive advantages, state's role, georegional, institutional, social and trans-boarder aspects of its; new scientific achievements in the study of the transit potential of Ukraine, state, strategic and Eurasian transport dimensions of its functioning.

Key words: Ukraine's international issues, economic studies, theoretical direction, competitive direction.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 323.11(477): 327.5

С. А. АСЛАНОВ

ЕТНОПОЛІТИЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЕТНІЧНОГО КОНФЛІКТУ

Здійснено аналіз феномену етнічного конфлікту в контексті його впливу на етнополітичну стабільність у державі. Теоретична база екстраполюється на реалії гібридної війни на Сході України. Автор доходить висновку про беззаперечний дестабілізаційний вплив етнічного конфлікту та вказує на необхідність перегляду засад етнонаціональної політики України.

Ключові слова: етнічний конфлікт, етнополітична стабільність, сепаратизм.

Асланов С. А. Этнополитическая нестабильность как фактор этнического конфликта

Осуществлен анализ феномена этнического конфликта в контексте его влияния на этнополитическую стабильность в государстве. Теоретическая база экстраполируется на реалии гибридной войны на Востоке Украины. Автор делает вывод о безоговорочном дестабилизирующем влиянии этнического конфликта и указывает на необходимость пересмотра основ этнонациональной политики Украины.

Ключевые слова: этнополитическая стабильность, этнический конфликт, сепаратизм.

© АСЛАНОВ Стеллас Антипович – доктор політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету

Aslanov Stellas. Ethnopolitical instability as a factor of ethnic conflict

The article is analyzed the phenomenon of ethnic conflict in the context of its impact on the ethnopolitical stability in the country. The theoretical basis is extrapolated to the realities of the hybrid war in Eastern Ukraine. The author concludes unconditional destabilizing influence of ethnic conflict and indicates the need to review the foundations of Ukrainian ethnic policy.

Key words: *ethnopolitical stability, ethnic conflict, separatism.*

Етнічний конфлікт належить до головних причин порушення етнополітичної стабільності на локальному, державному, регіональному рівні – залежно від його масштабів, кількості учасників та особливостей перебігу. Попри те, що в політології, етнополітології зокрема, та суміжних науках спостерігається нагромадження термінів, якими позначають подібні конфлікти, під етнічним конфліктом розумітимемо будь-який конфлікт за участю етнічного чинника. Як зауважують науковці, у вітчизняній і навіть західній етнополітології досі не вироблено універсальної дефініції, якою б позначалися суперечності і конфлікти у сфері етнонаціональних відносин, тому найбільш вживаним щодо них є означення «етнічний», «етнополітичний», «міжетнічний», «міжнаціональний», «конфлікт за участю етнічного фактору», які застосовуються відповідно до конфліктних ситуацій, пов'язаних з етнічністю, та змісту, який вкладають у ці поняття політичні діячі¹.

Аналіз напрацювань в сфері етноконфліктології засвідчив, що найбільш вдалою є конкретизація термінологічного апарату, запропонована В. Євтухом. Дослідник підкреслює, що в науковій літературі та у практиці законодавчого і виконавчого регулювання етнонаціонального розвитку поліетнічного суспільства найчастіше вживається термін «етнічний конфлікт», водночас надаючи перевагу поняттю «міжетнічний конфлікт»². В. Євтух пропонує розглядати кореляцію між ними на рівні «загального / конкретного», рекомендуючи застосовувати термін «етнічний конфлікт» тоді, коли відбувається розгляд конфліктної ситуації, пов'язаної з етнічністю в загальному, адже термін «міжетнічний конфлікт» вимагає уточнення (конкретизації) етнічних учасників, тобто представників тих чи інших спільнот³.

Враховуючи те, що етноконфліктологія є окремою галуззю етнополітології, рівень розробки цієї проблематики слід охарактеризувати як високий. На теренах вітчизняної науки слід відзначити доробок О. Антонюка, Є. Головахи, В. Євтуха, О. Картунова, А. Кіссе, В. Котигоренка, О. Кривицької, І. Кресіної, О. Маруховської,

О. Майбороди, Л. Нагорної, О. Нельги, М. Обушного, М. Панчука, Г. Перепелиці, С. Римаренка, Ю. Римаренка, В. Ребкала, Л. Шкляра, М. Шульги.

Незважаючи на те, що науковці послуговуються різними термінами для позначення етнічного конфлікту, предметом нашого дослідження буде не пошук найбільш вдалого визначення цього феномену, а вивчення його впливу на підтримання етнополітичної стабільності у державі. Як вітчизняні, так і закордонні науковці однак, відзначаючи дестабілізаційні характеристики етнічного конфлікту. За визначенням В. Тішкова етнічний конфлікт – це «конфлікт з певним рівнем організованої політичної дії, громадських рухів, масових заворушень, сепаратистських виступів і навіть громадянської війни, в яких протистояння відбувається по лінії етнічної спільноти»⁴. Сепаратистські виступи, протести з елементами насильства та руйнувань, спалахи внутрішньої війни не є тотожними стану стабільності етнополітичної системи держави.

В. Євтух визначає міжетнічний конфлікт як специфічну ситуацію у стосунках між етнічними спільнотами, її частинами або окремими представниками, змістом якої є змагання за відповідні ніші у суспільному житті поліетнічної країни, у ході якого відбувається протиставлення інтересів і застосування будь-яких засобів для їх реалізації та утвердження стійких позицій своєї етнічності в етнонаціональній структурі суспільства проживання⁵. Саме протиставлення інтересів між етнічними спільнотами зі застосуванням найрізноманітнішого арсеналу засобів для утвердження своєї позиції дестабілізує етнополітичну систему, негативно позначаючись на стані етнонаціональних відносин у державі.

Зауважимо, що рівень дестабілізації етнополітичної ситуації прямо залежить від форми (стадії) перебігу етнічного конфлікту. В латентній формі етнічний конфлікт, що зароджується, може жодним чином не позначатися на міжетнічній взаємодії та не порушувати етнополітичну стабільність. Якщо проаналізувати як приклад етнополітичний конфлікт на Сході України, що завершився сепаратизацією окремих частин Донецької та Луганської областей та формуванням на їх території невизнаних республік ДНР та ЛНР, його латентна стадія виглядатиме, на перший погляд, короткою і датуватиметься листопадом 2013 р. - квітнем 2014 р. Саме тоді населення Півдня та Сходу України висловлювало невдоволення

Революцією гідності, протестами проти євроінтеграції в Києві. Євромайдан отримав чітке засудження на територіях нинішніх ЛНР та ДНР, де ширились стереотипи про збитковість євроінтеграції для України, її негативний вплив на економіку держави та добробут громадян.

Однак латентна (прихована) стадія цього етнополітичного конфлікту (означимо його цим терміном, адже до протистояння від самого початку долучилася сусідня держава – Російська Федерація) розпочалася задовго до 2013 р. Передумови конфлікту були сформовані одразу після виходу України зі складу СРСР. Більшість населення Сходу України не ідентифікувало себе як представників української політичної нації, зберігаючи пострадянську ідентичність; чинило опір використанню державної мови, утвердженню національної ідентичності. В межах державної етнонаціональної політики не вдалося сформувати українську політичну націю на Сході держави та в Автономній Республіці Крим. Тому конфлікт вже кілька разів переходив у відкриту стадію, коли владу в Україні перебирали в свої руки націоналістичні проукраїнські політичні сили.

Вперше, в листопаді 2004 р. під час Помаранчевої революції серед населення Південно-Східного регіону держави також поширилися сепаратистські настрої, які оформилися в спробу сецесії регіону на знак незгоди з переголосуванням другого туру виборів та майбутнім президентством опозиційного правого кандидата – В. Ющенка. 28 листопада 2004 р. у м. Северодонецьку відбувся з'їзд депутатів усіх рівнів, на якому було прийнято рішення провести Всеукраїнський референдум щодо створення Південно-Східної Автономної Республіки. Депутати Луганської обласної ради звернулися до Президента РФ з проханням про визнання Росією створюваної республіки. Однак тоді етнополітичний конфлікт вдалося врегулювати на самому початку відкритої стадії мирними засобами – шляхом поступок регіону та переговорів.

Як зауважує А. Кіссе, на прихованій стадії перебігу етнічного конфлікту в поліетнічній державі відносини між представниками етнічних груп можуть виглядати нормальними, тому нічого або дуже мало робиться для запобігання конфлікту⁶. Головними ознаками зародження конфлікту дослідник називає підвищену увагу однієї з етнічних груп до мови, традицій, символіки. Як свідчить аналіз цієї класифікації, безпосередньо дестабілізаційний вплив міжетнічний

конфлікт чинить не на прихованій, а на відкритій стадії та наступній – стадії ескалації. Відкрита стадія міжетнічного конфлікту супроводжується сутичками конфліктуючих сторін, звинуваченнями влади, протестними акціями, провокаціями, які порушують етнополітичну стабільність.

У 2014 р. етнополітичний конфлікт на Південному Сході України, який висловив незгоду з ротацією влади в Києві, знову перейшов у відкриту стадію перебігу. Наприкінці лютого Верховна Рада усунула Президента, який представляв інтереси Сходу на загальнонаціональному рівні, від виконання повноважень глави держави, а також призначила дострокові вибори глави держави на 25 травня 2014 року. У відповідній постанові парламент мотивував це рішення тим, що «Президент України самоусунувся від виконання конституційних повноважень, що загрожує керованості держави, територіальній цілісності і суверенітету України, масовому порушенню прав і свобод громадян»⁷.

Важливою ознакою переходу конфлікту з латентної стадії у відкриту слід вважати прояви етнічного невдоволення. На Сході України вони оформилися в конкретні дестабілізаційні прояви лише наприкінці березня – на початку квітня 2014 р. після анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією. Тисячі учасників взяли участь в проросійських мітингах у Донецьку, Луганську, Харкові та інших містах Сходу України, наголошуючи на невизнанні влади Києва. Радикально налаштовані протестувальники відкрито вимагали приєднання цих регіонів до Росії, більш помірковані – федералізації. Ці мітинги відбувалися під символікою Російської Федерації, у них брали участь російські спецпризначенці, що вказувало на причетність сусідньої держави до їх організації. Я. Техау, директор Європейського відділення Центру Карнегі наголосив, що російська меншість, яка є більшістю на Сході України, ніколи не відчувала утисків, порушення своїх мовних прав, тому привід для протестів виглядає дуже штучним. За словами експерта, події на Сході – це диригований рух проросійських протестувальників, за яким стоїть Москва, спрямований на поділ країни та підрич української державності⁸. Ще на початку відкритої стадії конфлікту експерти помітили, що визначальним в його ескалації є роль зовнішнього фактору, а не внутрішні етнічні чинники.

Перехід до третьої стадії – ескалації розпочався після захоплення влади та проголошення невизнаних республік – ДНР та ЛНР 7 та

27 квітня відповідно. Саме ця стадія характеризується найбільш широкомасштабними дестабілізаційними проявами. Як зазначає А. Кіссе, конфлікт може виникнути як збройне повстання меншості проти центру або як війна між етнічними групами в межах держави, які можуть спиратися на підтримку з-за кордону⁹. Неконтрольованість конфлікту є його головною ознакою перебігу на цій стадії. Можливі теракти, руйнування інфраструктури, вбивства за етнічною ознакою, етнічні чистки. Однак перехід етнічного конфлікту у стадію ескалації можливий лише тоді, якщо заходи, вжиті на попередніх етапах не дали очікуваних результатів.

Зауважимо, що влада практично не вживала заходів запобігання до моменту переходу конфлікту на Сході України в стадію ескалації. Правоохоронні органи майже не реагували на незаконні дії під час про- російських мітингів – захоплення адмінбудівель, формування самопроголошених органів влади, знищення української символіки та заміни її на російську. Жодних заходів протидії етнополітичній дестабілізації в регіоні не було вжити також тому, що Київ недостатньо мірою контролював Схід та Південь України після ротації влади. Місцева влада, силові структури та правоохоронні органи були на боці сепаратистів або симпатизували сепаратистським настроям, а тому відмовлялися виконувати доручення центру.

Зупинити конфлікт на відкритій стадії не вдалося. Самопроголошена влада ЛНР та ДНР ініціювала проведення місцевих референдумів про відокремлення областей від України з подальшим приєднанням до Російської Федерації. Київ відповів силовою протидією сепаратизму – 13 квітня в Донецькій області розпочалася Антитерористична операція з залученням Збройних Сил України. Між Україною та невизнаними самопроголошеними утвореннями розпочалася військові дії. Україна оголосила часткову мобілізація до Збройних Сил, сепаратистські угруповання залучилися збройною, фінансовою, інформаційною підтримкою Російської Федерації, яка також поповнювала їх лави російськими військовими та проводила обстріли української території.

11 травня ДНР та ЛНР провели незаконні, зі значними порушеннями, показові референдуми про статус регіонів, на яких виборцям пропонувалося визначитися, чи підтримують вони державну самостійність, відповідно, Донецької та Луганської народних республік. За результатами, оприлюдненими владою самопроголошених

утворень, в обох регіонах близько 90% учасників референдуму проголосували на незалежність ЛНР та ДНР. Квазіформування звернулися до РФ з проханням розглянути питання про входження ДНР та ЛНР до її складу. Російська Федерація підтримала результати цих волевиявлень і закликала Київ до широкої дискусії щодо майбутнього державного устрою України за участю всіх політичних сил і регіонів країни. Стадія ескалації конфлікту триває й досі, перетворивши частину території Донбасу на неконтрольовану (навіть самопроголошеною владою) зону етнополітичної нестабільності, в якій точаться військові дії.

В. Євтух пропонує іншу структуру міжетнічного конфлікту, внутрішню: етнічне дистанціювання; етнічна неприязнь; етнічна ворожість; етнічна напруга; етнічна конфронтація; етнічний антагонізм¹⁰. Етнічне дистанціювання (протиставлення однієї спільноти іншій) закладає основи майбутнього конфлікту, однак вираженими дестабілізаційними ознаками характеризуються усі наступні стадії. І всі вони також присутні в етнополітичному конфлікті на Південному Сході України 2013-2014 рр. В основі етнічної неприязні – несприйняття людей з іншою культурою, ментальністю, що базується на системі етнічних стереотипів, в більшості випадків негативних. Стереотипи формуються за допомогою інформації, що складається із знань, одержаних в результаті контактів, спілкування з представниками інших етнічностей, із ЗМІ. Російська Федерація, що бере участь в етнополітичному конфлікті і має великий вплив на його учасників – населення самопроголошених республік –належить до авторитарних режимів, які унеможливають функціонування вільних ЗМІ. Авторитарний режим РФ використав ЗМІ у конфлікті як механізм для поширення на Сході та Півдні України пропаганди та негативних стереотипів про українську владу, українську армію. З російських телеканалів населення Сходу залякувалося (тиражувалися міфи про вбивства дітей, мирних громадян українськими «карателями», Правим сектором) і не мало можливості отримувати об'єктивну інформацію. Сепаратисти, в першу чергу, намагалися відрізати підконтрольні їм території від інформації з Києва (телебачення, інтернет).

Циркулювання подібної інформації провокує етнічну ворожість, яка має чітко окреслений об'єкт, на котрому акцентується негативне ставлення, що формується цілеспрямовано також через засоби ін-

формації. У випадку конфлікту на Сході України через ЗМІ Російської Федерації та місцеві періодичні видання, на зразок газети «Новоросія». Щоб захиститися від агресивної інформаційної політики Росії та невизнаних ДНР та ЛНР правоохоронним органам та органам, що здійснюють реєстрацію ЗМІ, довелося вдатися до заходів очищення вітчизняного інформаційного простору від сепаратизму. Так, на території України було заборонено трансляцію російських каналів (Россия-24, Россия-1, НТВ, ТНТ, Life News, Russia Today та ін.) скасовано реєстрацію 18 друкованих ЗМІ (Новоросійський кур'єр, Русский мир України, Русская культура України, Красная звезда та ін.) та заблоковано доступ з території України до низки сайтів, що поширюють ідеї сепаратизму.

Наступною стадією етнічного конфлікту є етнічна конфронтація, яка реалізується у протиставленні інтересів однієї етнічної спільноти інтересам іншої, або ж на рівні більшості і меншості, та намаганні задовольнити свої інтереси, нав'язуючи іншій стороні свій сценарій розвитку подій. На цій стадії сторони не схильні до пошуку компромісу, вони укріплюють свої позиції та самоорганізуються. Як зауважує В. Євтух, якщо інші компоненти (стадії) міжетнічного конфлікту носять переважно стихійний характер, то для етнічної конфронтації все помітнішою стає організованість (керіваність з боку лідерів етнічних рухів) цих процесів. Для цієї стадії також характерні дестабілізаційні прояви, адже взаємодія сторін ускладнюється суперечностями, відсутністю діалогу та непрогнозованими кроками. У випадку конфлікту на Сході України обидві сторони: влада Києва та самопроголошені республіки відмовилися від визнання одне одного та налагодження взаємодії.

Ознаки підвищення організованості проявлялися, з одного боку, у напрацюванні військової стратегії та тактики у боротьбі з протилежною стороною, створенні окремих структур, їх посиленні. Зокрема, Україна провела ротацію очільників силового блоку, внесла зміни до законодавчої бази – РНБО отримало додаткові повноваження як координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, у тому числі, що стосуються запровадження санкцій. Самопроголошені ДНР та ЛНР, з іншого боку, намагалися сформувати власні органи влади – парламенти, уряди, залучалися військовою підтримкою з Російської Федерації під виглядом гуманітарних конвоїв. Формування органів влади са-

мопроголошених республік ускладнювалося відсутністю кваліфікованих кадрів, які замінялися російськими призначеннями, руйнуванням інфраструктури, відсутністю правопорядку, внутрішніми міжусобицями, які точаться серед терористичних угруповань.

Найвищою точкою в структурі міжетнічного конфлікту В. Євтух називає етнічний антагонізм, який виростає з етнічної напруги і конфронтації та характеризується жорстоким змаганням за ніші в суспільному житті поліетнічної країни. В Україні жорстке змагання вилалося у широкомасштабні військові дії між українськими збройними силами, що намагалися звільнити тимчасово окуповані території та незаконними терористичними формуваннями й російськими військовими, що вторглися на територію України без оголошення війни. Етнополітична дестабілізація в регіоні досягла безпрецедентного рівня, що вказує на не деструктивну природу етнополітичного конфлікту, який отримав назву гібридної війни, для етнополітичної стабільності України зокрема і усього регіону в цілому.

С. Тимофеев, досліджуючи природу міжетнічних конфліктів, резюмує, що вони мають великий потенціал, спроможний похитнути стабільність та злагоду в державі¹¹. Запобігти їх виникненню покликана зважена, але водночас гнучка етнонаціональна політика держави. Не випадково, у всіх проектах Концепції державної етнонаціональної політики запобігання етнічним, етнополітичним конфліктам фігурує серед основних принципів етнонаціональної політики України. Державна етнонаціональна політика України впродовж усіх років незалежності була консервативною, характеризувалася повільним вирішенням проблем, але вважалася ефективною з огляду на відсутність конфліктних ситуацій на етнічному ґрунті. Дестабілізаційний потенціал етнічних конфліктів спонукає до кардинального перегляду засад етнонаціональної політики.

1. *Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні: наукова записка* / [Кресіна І.О., Кубальський О.Н., Стоєцький С.В., Стойко О.М., Шемшученко Ю.С., Явір В.А.]. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. С.5. 2. *Євтух В.* Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект // *Політологічний менеджмент*. 2006. №6. С.3. 3. Там само. 4. *Тишков В.* Реквієм по етносу: дослідження по соціально-культурній антропології. Москва: Наука, 2003. С.104. 5. *Євтух В.* Цит.праця. С.7. 6. *Кіссе А.* Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз монографія. Київ: Логос, 2006. С. 84. 7. *Про самоусунення Президента*

України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України: Постанова Верховної Ради України // ВВР України. 2014. № 11. Ст.158. **8.** *Сепаратистські* заворушення на Сході відрізняються від протестів на Майдані у Києві. URL: <http://www.mediastar.net.ua/45556-separatistsk-zavo-rushennya-na-shod-vdrznuayutsya-vd-protestv-na-maydan-u-kiyev.html>. **9.** *Кісє А.* Цит. праця. С. 86. **10.** *Євтух В.* Цит. праця. С.14. **11.** *Тимофєєв С.* Міжетнічні конфлікти та роль держави в їх вирішенні // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2008. Вип. 13. С. 207.

Aslanov Stellas. Ethnopolitical instability as a factor of ethnic conflict

Ethnic conflict belongs to the main causes of violations of ethnopolitical stability on a local, national and regional level. The level of development of this issue is high. Both domestic and foreign scholars noted extraordinary destabilizing characteristics of ethnic conflict.

The level of ethnopolitical destabilization depends on the ethnic conflict phase. Conflict does not affect on interethnic interaction or violate ethnopolitical stability in the latent phase. For example, ethnopolitical conflict in Ukraine: its latent phase began when the population of the South and East of Ukraine were protesting against Revolution of Dignity in Kiev and European integration of Ukraine. However, the preconditions of this conflict were formed immediately after independence: majority of these regions did not identify themselves as members of the Ukrainian political nation and retain post-Soviet identity.

As part of ethnonational policy is failed to form Ukrainian political nation in the East and in Crimea. So the conflict has repeatedly passed to the open phases. For the first time it happened during the Ukrainian Revolution in 2004. But then ethnopolitical conflict was settled peacefully at the beginning of the open phase.

Immediate destabilizing effect of ethnic conflict has on following phases. An open phase of conflict is accompanied by clashes of conflicting parties, protests, provocations that violate ethnopolitical stability. Ethnopolitical conflict in the South and East of Ukraine went on it open phase because of the government's rotation in Kyiv in 2014.

An important feature of the transition from conflict latent phase till open should be considered manifestations of ethnic discontent. It is emerged in the pro-Russian rallies in eastern Ukraine, focusing on non-recognition of the new Kyiv authorities. Protesters were demanding separation their region and accession to Russia after that or federalization of Ukraine. Therefore, experts point to the decisive role of the external, but not internal, factors of escalation.

The transition to the third phase of escalation began after the seizure of power and declaration of unrecognized republics in April 2014. This phase is characterized by the most large-scale displays of destabilization.

However, the transition to the stage of escalation is only possible if not taken appropriate measures or they have not positive results. Ukrainian authorities have not taken effective measures for preventing conflict until it transition to the phase of escalation. This conflict is still ongoing, making the territory of Donbass un-

controlled (even by self-proclaimed authorities) area of ethnopolitical instability where continue military action.

According to another approach of national researcher V. Evtukh, structure of interethnic conflict should be subdivided into ethnic distancing, ethnic hostility, ethnic tension, ethnic confrontation and ethnic antagonism. They are also present in ethnopolitical conflict in southern and eastern Ukraine in 2013-2014. Ethnopolitical destabilization in the region has reached an unprecedented level for Ukrainian ethnopolitical stability in particular and the entire region as a whole, indicating destructive nature of ethnopolitical conflict that known as hybrid war.

Only balanced, flexible state ethnonational policy is able to prevent the occurrence of ethnic conflicts. The state ethnonational policy of Ukraine during the years of independence was characterized by slow process of problems solving, but considered effective because of the absence of conflicts on ethnic grounds. Destabilizing potential of modern conflict leads to a radical revision of the principles of ethnonational policy.

Key words: ethnopolitical stability, ethnic conflict, ethnonational policy, separatism, destabilization.

УДК 323.11

І. Ю. ВІЛЬЧИНСЬКА

МІГРАЦІЙНІ ІНІЦІАТИВИ ПОЛЬЩІ: ОСТАННІ ТЕНДЕНЦІЇ

Розглядаються основні тенденції, напрями і аспекти законодавчих ініціатив керівництва Польщі та реакції з боку громадськості країни щодо вирішення міграційних проблем європейської спільноти у 2015-16 рр., зокрема щодо: захисту кордонів, розподілу квот, системи внутрішньої безпеки ЄС і под. Особлива увага приділяється можливості прийому біженців з України, а також ставленню до переселенців з мусульманських країн Близького Сходу та Африки.

Ключові слова: міграція, Польща, Україна, біженці, квоти, мусульмани, безпека.

Вильчинская И. Ю. Миграционные инициативы Польши: последние тенденции

Рассматриваются основные тенденции, направления и аспекты законодательных инициатив руководства Польши, а также реакции со стороны общественности страны в отношении решения миграционных проблем европейского сообщества в 2015-16 гг., в частности относительно: защиты границ, распределения квот, системы внутренней безопасности ЕС и т. д.

© ВІЛЬЧИНСЬКА Ірина Юріївна – доктор політичних наук, професор, професор Київського університету культури

Особое внимание уделяется возможности приема беженцев из Украины, а также отношению к переселенцам из мусульманских стран Ближнего Востока и Африки.

Ключевые слова: миграция, Польша, Украина, беженцы, квоты, мусульмане, безопасность.

Vilchinska Iryna. The migration initiatives of Poland: current / recent tendencies

In the article, the main tendencies, trends and aspects of the legislative initiatives of Poland are reviewed. The reactions of Poles, dealt with the solution of the migration issue of the EU in 2015-2016 (defence of the borders, the system of the internal security, migrant quotas) are analysed. The author pays great attention to the issue of the migrants from Ukraine and the Polish attitude to the migrant and refugees from the Middle East and Africa.

Key words: migration, Poland, Ukraine, refugees, quotas, Muslims, security.

У попередній статті «Правові і політичні ініціативи країн Вишеградської четвірки у світлі міграційної кризи в Європейському Союзі» (Держава і право. – 2016. - № 73) ми вже побічно зверталися до аналізу міграційних ініціатив польського керівництва, наголошуючи, що країна є найбільш впливовим найближчим сусідом України, який (як член ЄС,) суттєво відчуває на собі міграційні проблеми, з якими зіштовхнулися майже всі країни європейського співтовариства та й не тільки. Тому реакція і законодавчі ініціативи керівництва Польщі щодо вирішення міграційної кризи в Європі уявляються нам найбільш цікавими у плані теоретичного аналізу та почасти практичного досвіду у плані можливих перспектив для України (про що йтиметься далі), що й визначає мету і актуальність дослідження. Також варто нагадати, що європейські чиновники не виключають можливості розселення мігрантів у третіх країнах, які сусідують з ЄС, тим більше, що такі перспективи перед нашої країною вже відкривалися за часів президентства В. Януковича. Щоправда в сьогоденних умовах про це навряд чи йтиметься...

Прикметно, що незадовго до активізації міграційних проблем та відповідних урядових реакцій у 2015 р. керівництво Польщі дещо навіть спростило і пом'якшило міграційне законодавство. Так, Сейм у листопаді 2013 р. прийняв новий Закон «Про іноземців», який на початку 2014 р. підписав тодішній Президент Польщі Б. Комаровський. Вже 1 травня 2014 р. закон вступив у силу. Цим нор-

мативним актом спрощувалася процедура отримання тимчасової і постійної посвідки на проживання для громадян інших країн, скорочувався кінцевий термін подання документів із 45 до 1 дня до закінчення строку дії візи, посвідки на проживання тощо. Максимальний термін тимчасової посвідки на проживання збільшувався з 2 до 3 років. Для іноземців, які навчаються у польських вузах, дозвіл на тимчасове проживання збільшувався до 15 місяців, а для тих, хто продовжує навчання – до трьох років замість одного.

Також Польща спростила процедуру легалізації жертв торгівлі людьми, тимчасового проживання іноземців, перебування яких погоджується з дотриманням права на сімейне життя та прав дитини (відповідно до Конвенції про захист прав людини і основних свобод та Конвенції про права дитини)¹.

Утім, вже з початком міграційної кризи в Європі, особливо спровокованої активізацією військових дій у Сирії, наприкінці серпня 2015 р. Президент Польщі А. Дуда заявив, що його країна не готова приймати нових мігрантів з Близького Сходу і Північної Африки. Першою причиною такої неготовності очільник держави визнав військовий конфлікт в Україні, у результаті якого країна повинна насамперед бути готовою надати допомогу біженцям з України: «... у нас є особлива проблема через конфлікт в Україні ... тисячі біженців продовжуватимуть залишати цю країну здебільшого в напрямку Угорщини і Польщі». На його думку, кілька сотень тисяч українців вже хочуть мігрувати до найближчого сусіда Польщі. При цьому й іншим державам ЄС необхідно враховувати можливість ескалації конфлікту в Україні і бути готовими допомагати українцям. Другою причиною неготовності А. Дуда фактично визнав нездатність країн «боротися з корінням» міграційної кризи в ЄС, «з організованими бандами контрабандистів», які наживають багатомільярдні бариші на стражданнях біженців². Проти квот розподілу біженців виступили і представники найвпливовішої польської партії «Право і Справедливість».

Тут варто нагадати, що на екстреному саміті ЄС 23 квітня 2015 р. було запропоновано низку ініціатив під лозунгом голови Єврокомісії Ж.-К. Юнкера "Відчинімо їм двері, доки вони не залізли через вікно!"³. 13 травня було оприлюднено документ "Європейський порядок денний щодо міграції", відповідно до якого ЄС має намір у

найближчі два роки розселити у країнах - членах ЄС (відповідно до квот) мігрантів із таборів біженців за межами ЄС, витративши на їхню адаптацію 50 млн євро. Фактично, у 2016-2017 рр. в країни ЄС повинні переїхати 160 тис. біженців і мігрантів, які перебувають у таборах в Італії і Греції. А Польща протягом цих двох років повинна прийняти близько 7 тис. осіб. Про інші заходи фактично не йшлося.

При цьому за офіційними даними за 7 місяців 2015 р. в Європу прибуло більше 300 тис. біженців, а Єврокомісія у 2015 р. на вирішення міграційних проблем уже виділила 2,4 млрд євро.

Однак не всі країни влаштовували такі ініціативи керівництва ЄС. Утім, нас цікавить тільки роль Польщі у цьому процесі. Так, згодом керівництво ЄС пішло на поступки і прийняло умови, які висунула польська сторона, про що 22 вересня заявив держсекретар МВС країни П. Стаханьчик і підкреслив, що в новому документі міститься згадка про обов'язкове зміцненні зовнішніх кордонів Євросоюзу. Угода передбачає також створення спеціального механізму, завдяки якому можна буде «відокремлювати» біженців із країн Близького Сходу і Африки від нелегальних економічних мігрантів. Також передбачається можливість відмови країни від участі в угоді в разі масового напливу українців до Польщі. При цьому Польща може прийняти менше, ніж 5082 людини, як передбачає один з варіантів попереднього плану. На думку держсекретаря, до Польщі прийдуть від 4600 до 4800 чоловік. А заступник міністра закордонних справ Польщі Р.Тшасковській додав, що Польща зможе відмовити людям, які могли б бути загрозою безпеці держави, а той, «хто захоче жити в Польщі, повинен зобов'язатися дотримуватися польського законодавства»⁴.

Третього листопада під час візиту в Бухарест Президент Польщі А. Дуда висловив спільну з Президентом Румунії Й. Клаусом позицію щодо плану розподілу біженців, підкресливши, що варто вжити превентивних заходів для зниження міграційного потоку, тобто намагатися відновити мир, насамперед у Сирії, і надавати гуманітарну допомогу біженцям у таборах⁵.

Забігаючи наперед зазначимо, що на виконання цієї програми вже у січні 2016 р. Польща заявила про можливість розміщення біженців у спеціальних центрах далеко від міст, а у травні 2016 р. за-

пустила програму допомоги сирійським біженцям у Лівані і приєдналася до місії НАТО із стримування мігрантів у Егейському морі.

У середині листопада 2015 р. у країні розгорілася внутрішня суперечка між політиками щодо необхідності прийому біженців. 19 листопада голова МЗС Польщі В. Вашиковській повідомив, що країна не зможе прийняти біженців через відсутність процедури їх ідентифікації. 23 листопада 2015 р. міністр внутрішніх справ М. Блашак заявив, що рішення уряду про прийняття у Польщі 7 тис. біженців є помилкою, оскільки основне завдання держави – безпека поляків, тому Польща виконає основне рішення голів МВД сусідніх країн, прийняте на їхньому саміті 20 листопада, тобто посилить захист і контроль на зовнішніх кордонах ЄС навіть у питанні громадян Європейського Союзу⁶.

Такі дещо категоричні ініціативи керівництва не в останню чергу були інспіровані й діями громадськості. На початку 2016 р. у Польщі відбулася низка масових протестів проти напливу біженців. Зупинимося на реакції громадян більш докладно, позаяк саме вона фактично і спрямувала дії польського керівництва у відповідне русло.

Так, 24 січня у містах Білосток та Гура-Кальварія пройшли виступи, організовані польськими рухами «Національно-радикальний табір», «Національний рух» і Асоціація сімей «Польська пам'ять і національна ідентифікація». Вони виступали проти прийому Польщею ісламських мігрантів з країн Близького Сходу і Північної Африки із заявами: «...влада багатьох невеликих міст категорично проти прийому в Польщі ісламських мігрантів. Ми хочемо мігрантів, але тільки з країн колишнього СРСР, адже вони культурно до нас ближче. Ми кажемо "ні" ісламським мігрантам». При цьому польський уряд заявив про намір спростити процес репатріації у Польщу осіб польського походження і нащадків репресованих поляків із країн колишнього СРСР⁷.

До акцій протесту в невеличких містах приєдналася і Варшава, в якій 6 лютого 2016 р. під гаслом «Проти ісламізації Європи» пройшов протест проти прийому мігрантів з країн Близького Сходу, організований націонал-патріотичним «Національним рухом» і організацією «Загальнопольська молодь».

Лідер «Національного руху» і депутат Сейму з політичного об'єднання «Кукіз'15» Р. Вінницький пояснив, що прибулі з країн

Близького Сходу не можуть асимілюватися в Європі і є загрозою для неї. «Ми просто хочемо ... щоб у нас не було ісламських районів, не відбувалися грабежі, згвалтування і навіть вбивства, як це відбувається зараз в Західній Європі. Ми просто хочемо стримати потік людей з іншого культурного середовища».

Друга за величиною політична група в польському парламенті «Кукіз'15» розпочала збір підписів на підтримку референдуму, на якому поляки могли б відповісти на питання про прийом Польщею мігрантів. На той момент їм вдалося зібрати майже 100 тис. підписів. Протести проти прийому мігрантів з країн Близького Сходу пройшли 6 лютого також в декількох інших містах Польщі.

У протесті в Варшаві взяла участь керівник антиісламського руху PEGIDA Т. Фестерлінг⁸.

Крім того, представниці політичної групи «Кукіз'15» і партії KORWiN також направили лист Прем'єр-міністрові Польщі Б. Шидло з проханням не приймати ісламських мігрантів. Свою категоричну позицію вони висловили на прес-конференції в Сеймі «Жінки проти шаріату». Ось основні тези листа: «закликаємо ввести конституційну заборону на пропаганду тоталітарних методів і практик шаріату, сприйняття його не тільки як релігії, а й як політичної системи; зміцнити контроль на польських кордонах, щоб виключити ризик напливу нелегальних мігрантів; захистити європейську культуру на міжнародній арені, християнські традиції Польщі; не піддаватися впливу ісламської культури, забувши про спадщину наших предків. Ми нагадуємо про права жінок, яких принижують, утримують у рабстві, які гинуть від насилля і побоїв»⁹.

Тут варто нагадати, що згідно з результатами соціопитування, проведеного польським Центром дослідження громадської думки і оприлюдненого 5 жовтня 2016 р., думки поляків щодо прийому біженців розділилися порівно: по 47% опитаних висловилися на підтримку і проти прийому Польщею біженців з країн Близького Сходу і Африки. При цьому кількість поляків, які позитивно сприймають прийом біженців, за останній час зросла на 11%. Негативне відношення до прийому біженців частіше демонструють молоді люди.

Соціологи відзначають, що з рішенням ЄС про те, що Польща прийме визначену кількість біженців, згодні лише 20% опитаних. 59% вважають, що ця кількість занадто велика, 10% - що Польща

взагалі не повинна перейматися проблемами біженців. 39% опитаних вважають, що більшість тих, хто мігрує з країн Близького Сходу і Африки, не є біженцями, а лише економічними мігрантами, які їдуть в Європу не рятуватися від війни, а у пошуку більш високих заробітків. Тому і громадяни, і польський уряд категорично проти прийому так зв. економічних мігрантів.

За перспективу можливого прийому біженців з України висловилося позитивно 61% опитаних, а проти - 28%¹⁰.

Тут варто нагадати, що за дослідженнями чеських соціологів на початку 2016 р. громадяни країн Вишеградської четвірки майже суголосні у питанні щодо можливого прийому біженців. Так, більше половини чехів, словаків і поляків виступають проти, а от угорці більш толерантні у цьому питанні.

Далі події у Польщі розвивалися дуже стрімко і неоднозначно. У лютому країна укріпила контроль на кордоні з Німеччиною і збільшила кількість спільних патрулів з метою запобігання випадкам нелегального перетину кордону. Також керівництво заявило про можливість введення тимчасового прикордонного контролю. На думку міністра МВС М. Блашачака, низка країн і Польща змушені будуть накласти вето на розподіл квот по біженцям. Він знову підкреслив, що «варто допомагати там, де це необхідно - в таборах для біженців у Туреччині і в Лівані»¹¹.

При цьому у березні 2016 р. до Польщі планувалося прибуття перших 100 осіб з Сирії, Іраку, Еритреї та Ємену, які перебували у таборах біженців у Греції та Італії. Покинути Грецію висловилися переважно сім'ї з дітьми, а Італію - самотні чоловіки з Еритреї. За переїзд біженців до Польщі відповідала Міжнародна організація у справах міграції (ІОМ) у співпраці з владою Греції і Італії.

Цікавою є процедура адаптації майбутніх біженців, яку озвучив глава польського Управління у справах іноземців Р. Роголя. Спочатку триватиме перевірка осіб щодо їх безпеки польській державі. Після приземлення літака на території Польщі прикордонна служба прийме заяви про надання особам притулку. Далі вони будуть спрямовані в центр для біженців в Дембаку біля Варшави. Вибір такого місця не випадковий, оскільки центр там відкрито вже давно, а тому місцеві жителі звикли до іноземців. Крім того, там є всі необхідні умови для медичного огляду і надання необхідної допомоги, а також

для вивчення польської мови, занять з адаптації до культури. Діти мають можливість піти до школи. Основне завдання - щоб особи якнайшвидше отримали рішення про надання їм міжнародного притулку і могли покинути центр. Після того, як буде визнано їх статус біженців, мігранти почнуть брати участь в індивідуальних інтеграційних програмах, які передбачають надання соціальної підтримки протягом 1 року. Якщо ж мігрант не отримає статусу біженця, він повинен покинути Польщу протягом 30 днів¹².

Забігаючи наперед, зазначимо, що наприкінці березня заступник міністра внутрішніх справ Я. Зелінський заявив, що ні один з майбутніх біженців не виконав вимог Польщі. А вже 6 травня їх заяви про переселення було анульовано. Серед причин відмови також фігурують небажання з боку переселенців переїздити до Польщі з Італії та непрофесіоналізм грецької сторони.

На початку березня 2016 р. МЗС Польщі заявило про необхідність доступу до даних біженців, а Верховна контрольна палата - про неготовність Польщі виконати зобов'язання перед ЄС. «...ми не будемо наражати на небезпеку життя поляків», - заявив М. Блашак. «Тим більше, що Польща вже прийняла близько 1 млн сусідів з України. І нема сумнівів, що їх торкнулася війна з Росією»¹³.

Водночас міністр МЗС Польщі І. Вашиковській підкреслює, що не потрібно сподіватися на те, що у випадку отримання статусу біженці залишаться у Польщі, в якій 1,5 млн поляків не мають роботи, а ще 2 млн виїхали на заробітки в інші країни ЄС. Тому всі намагання закріпити біженців у певній країні не мають ніякого сенсу¹⁴.

Вже 13 квітня 2016 р. Сейм прийняв поправки до закону про захист біженців. Ними передбачено відведення більше часу на перевірку біженців щодо їх загрози безпеці країни. Поправки передбачають продовження терміну перевірки з 7 до 45 днів із можливістю подальшої пролонгації ще до 14 днів. Також поправки передбачають відмову від існуючої практики, коли за відсутності інформації про іноземця він сприймався як такий, що «не представляє загрози безпеці країни». Крім того, якщо хоча б один орган заявить про можливу загрозу з боку іноземця, йому заборонять в'їзд до Польщі.

Показово, що за такі зміни проголосувало 429 депутатів – ні один не утримався і ні один не висловився проти. Таке рішення ке-

рівництво країни пояснило необхідністю пристосувати польські закони до рішення Ради ЄС про прийом мігрантів.

31 травня 2016 р. ці зміни до закону підписав Президент країни.

22 квітня 2016 р. Польща категорично відмовилася від обох варіантів розміщення біженців, запропонованих Європейською Комісією. Як заявив міністр внутрішніх справ країни М. Блашак: «Позиція Польщі однозначна - ми проти і першої, і другої версії, оскільки вони обидві представляють собою постійний механізм щодо перерозподілу біженців, а саме цей механізм є фактором, що збільшує потік міграції ... ще кілька держав ЄС дотримуються тієї ж позиції, що і Польща»¹⁵.

При цьому Польща знову ж таки не виступає категорично проти прийому біженців як таких. Так, ще на початку квітня 2016 р. урядова партія «Право і Справедливість» ініціювала і підтримала спрощення отримання громадянства власникам карт поляка, яке розуміється як «правовий механізм повернення етнічних поляків на батьківщину, що максимально захистить і полегшить процес їх адаптації».

Карта поляка – документ, який підтверджує польське походження людини і видається громадянам 15 пострадянських країн, які не визнають подвійного громадянства. Відповідно до нововведення, її власники, які перебралися до Польщі, вже через рік (а не через три) зможуть подати заяву на громадянство¹⁶.

На кінець травня та влітку напруга у вирішенні міграційних питань у ЄС дещо спала, а у вересні порадувала громадськість новими документами, у створенні яких не останню роль відіграла послідовна і почасти категорична позиція Польщі. Так, 19 вересня 2016 р. в рамках спеціального саміту на тему міграції та біженців Генеральної Асамблеї ООН в Нью-Йорку була прийнята декларація про заходи щодо захисту біженців і мігрантів, що закликає виробити до 2018 р. глобальний договір з регулювання цієї проблеми. Документ, схвалений представниками 193 держав, також отримав назву Нью-Йоркської декларації.

Держави-підписанти взяли на себе зобов'язання щодо забезпечення всім особам, які прибувають у країни, чуйного, гуманного і под. прийому. Також зусилля урядів спрямовуються на покращення умов у країнах, з яких масово емігрує населення.

Роль Польщі у створенні цього документа прокоментував глава МВС М. Блашак, наголосивши, що саме його країна ініціювала

включення таких пунктів, як: 1) право держав на управління кордонами, зміцнення і контроль за ними замість системи переміщення мігрантів, яка є лише чинником «притягнення» нових хвиль мігрантів; 2) підтримка політики повернення, оскільки основне завдання керівництва країн - це безпека.

У черговий раз представник польської сторони підкреслив, що ісламський тероризм - це найбільша загроза, а найважливішу роль у забезпеченні безпеки відіграють спецслужби країн. Ефективність всіх зазначених пріоритетів, на його думку, можна побачити на прикладі Польщі: «Так, в Європі немає кордонів, але ми повинні говорити про роботу спецслужб. Це органи, які стоять на сторожі безпеки. ... скільки ще мусульман з країн Близького Сходу і Північної Африки може прийняти Німеччина? ... Уряд партії «Право і Справедливість» подбав про ефективні інструменти депортації підозрюваних у тероризмі осіб. На основі антитерористичного закону, який критикують ті, хто несерйозно підходить до питання безпеки, ми змогли депортувати кілька людей, які приїхали саме із Західної Європи і могли загрожувати нашій безпеці»¹⁷.

Отже, прийняття декларації можна вважати найбільшою подією, яка є досить вдалим завершенням неспокійних у міграційному відношенні 2015-16 рр. Не останню роль у її підписанні відіграли країни Східної Європи, а особливо стійкою і послідовною виявилася Польща, майже всі ініціативи якої спрямовані на недопущення в країну мігрантів з ісламських країн – насамперед віддалених у культурно-ментальному відношенні. Водночас керівництво країни, підтримуване громадськістю, з посиленням ентузіазмом вдається до «заохочування» біженців з України. Водночас не потрібно сподіватися на «романтизовані» преференції щодо українців, про що, до речі, свідчать і останні негаразди у питанні Волинських подій. Радше за все країна дійсно згодна йти на певні поступки щодо слов'янських сусідів для закриття питання з використанням квот щодо біженців, аби тільки не допустити напливу мусульман. А активізація питань історичних конфліктів з українцями, можливо, теж вписується у цю схему - як зворотній бік запропонованого «золотого грошика». Однак аналіз можливих мотивів рішення уряду Польщі - перспективна тема наступного дослідження.

1. *Польша* упрощает получение гражданства для владельцев карты поляка. URL: <http://euroua.com/europe/eu/7097-polsha-uproshchaet-poluchenie-grazhdanstva-dlya-vladeltsev-karty-polyaka> 2016. 2. *Польша* пошла вразрез с миграционной политикой ЕС в угоду украинцам. URL: <http://nv.ua/world/geopolitics/polsha-poshla-vrazrez-s-migratsionnoj-politikoj-es-v-ugodu-ukraintsam-65934.html>. 3. *Коваль О.* Європу накриває вал нелегальної міграції. URL: <http://gazeta.dt.ua/international/yevropu-nakryvae-val-nelegalnoyi-migraciyi-.html>. 4. *Госсекретарь* МВД: ЕС выполнил все условия Польши по беженцам. URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/136/Artykul/222131>. 5. *Главы* Польши и Румынии против разделения беженцев между странами ЕС. URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/137/Artykul/227406>. 6. *Польща* поверне додаткові прикордонні пости на кордонах. URL: <http://ua.112.ua/svit/polshcha-poverne-dodatkovii-prykordonni-posty-na-kordonakh-274027.html>. 7. *В Польше* протестуют против приема исламских мигрантов. URL: <http://www.thenews.pl/1/136/Artykul/237846,%D0%92>. 8. *В Варшаве* протестовали против приема беженцев из стран Ближнего Востока. URL: <http://www.redaktorext.polskieradio.pl/6/136/Artykul/239715,%D0%92>. 9. *Польского* премьера призвали не принимать в Польше исламских мигрантов. URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/136/Artykul/236512>. 10. *Соціопрос*: Мнения поляков о приеме беженцев Польшей разделились поровну. URL: <http://www.thenews.pl>. 11. *На возможное* предложение ЕС по квотам беженцев Польша наложит вето. URL: <http://www.redaktorext.polskieradio.pl/6>. 12. *В марте* в Польшу придут первые 100 беженцев. URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/136/Artykul/239134>. 13. *Глава* МВД Польши: Релокация мигрантов не решит миграционного кризиса. URL: <http://www.thenews.pl/1/249>. 14. *Все старания* закрепить беженцев за той или иной страной – лишены смысла. URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/249/Artykul/245230>. 15. *МВД* Польши: Мы против реформ ЕК в политике по предоставлению убежища. URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/136/Artykul/249785>. 16. *Польша* упрощает получение гражданства для владельцев карты поляка. URL: <http://euroua.com/europe/eu/7097-polsha-uproshchaet-poluchenie-grazhdanstva-dlya-vladeltsev-karty-polyaka>. 17. *Блацак*: Это только декларация, поэтому она ни к чему не обязывает. URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/249/Artykul/271804>.

***Vilchinska Iryna.* The migration initiatives of Poland: current / recent tendencies**

At the beginning of the migration crisis in Europe in August 2015, A. Duda, the President of Poland, declared that his state was not ready to accept new immigrants from the Middle East and North Africa. The first reason of it was the military conflict in Ukraine. The country should be ready to give the necessary assistance for refugees. In Duda opinion, the second reason was the failure of the fighting against the real roots of the migration crisis in the EU – "organised gangs of smugglers". Not all countries liked the initiatives of the EU leaders, who had taken concessions and accepted the demands of Poland. The new document contains a reference to compulsory strengthening of the EU external borders. The agreement also provides for

the establishment of a special mechanism, which helps to separate refugees from the Middle East and Africa from illegal economic migrants.

During the visit to Bucharest, in November 3, A. Duda, the President of Poland, expressed his position on the plan of distribution of refugees and stressed the necessity of the taking preventive measures to reduce the migration flow. Moreover, he called to try to restore peace, especially in Syria and provide humanitarian assistance to refugees in the camps.

The president's initiatives were inspired by the actions of the civil society. At the beginning of 2016 in Poland the series of mass protests against the influx of refugees took place in such cities as Białystok and Góra Kalwaria. They were organized by Polish movements – "The National-Radical Camp", "The National Movement" and the Association of Families "The Polish memory and national identification". They objected to the acceptance of Islamic migrants by Poland. Moreover, the Polish government announced its intention to simplify the process of repatriation for Poles and the descendants of the repressed Polish people of the former republics of the Soviet Union.

In Warsaw, February 6, 2016 the mass protest was held. Its slogan was "Against the Islamization of Europe."

In the Polish parliament, the political group "Kukiz'15" began gathering signatures for a referendum. It will ask Poles about their opinion, dealt with the admission of migrants by Poland. The representatives of "Kukiz'15" and KORWiN party sent a letter to B. Szydło, the Prime Minister of Poland, asking him not to accept Muslim immigrants. Their radical position was expressed at a press-conference in the Sejm "Women Against Shariah".

According to the recent exit-polls Poles are divided into half-and-half – 47% of respondents have expressed their support for and against accepting the refugees from the Middle East and Africa by Poland. The prospect of accepting the refugees from Ukraine has been positively supported by 61% of respondents.

In 2016, 22 April, Poland flatly refused both refugee accommodation propositions, offered by the European Commission. However, Poland does not object to the admission of refugees. At the beginning of April 2016, the government party "Law and Justice" initiated to simplify the process of getting citizenship for people, who have a card of a Pole.

At the end of May, the tension, concerned the migration issues in the EU became weaker. In September 19, 2016, in New York the Special Summit on Migration and Refugees of the UN General Assembly signed the Declaration on Measures for the Protection of Refugees and Migrants. It calls to create the global agreement on regulation of the problem by 2018. The document was voted by the representatives of 193 countries, and called «New York Declaration».

Poland initiated to add such items as: 1) the right of states on border management, strengthening and monitoring of their systems instead of moving workers, which is only a factor of new migrant waves; 2) supporting of the policy, dealt with returning, because the main task of leadership is security.

Indeed, the most part of the state's initiatives are aimed at preventing the country from Islamic countries migrants. Meanwhile, the country's leadership, supported by the public opinion, with great enthusiasm "encourages" refugees from Ukraine.

Key words: migration, Poland, Ukraine, refugees, quotas, Muslims, security.

УДК 323.1

К. М. ВІТМАН

СЕК'ЮРИТИЗАЦІЯ МІГРАНТСЬКИХ МЕНШИН ЯК ЗАГРОЗА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Досліджуються етнополітичні процеси навколо зростаючої кількості мігрантських меншин в Європейському Союзі, зокрема політико-правові проблеми інтеграції мігрантів, дезінтеграційні тенденції – Brexit. Автор обґрунтовує явище сек'юритизації мігрантських меншин, яке спостерігається в європейських державах, що постраждали від терактів, і доводить, що сек'юритизація мігрантських меншин на даний момент належить до основних загроз дезінтеграції Європейського Союзу.

Ключові слова: сек'юритизація, етнополітична безпека, мігранти, інтеграція, дезінтеграція.

Витман К. Н. Секьюритизация мигрантских меньшинств как угроза дезинтеграции Европейского Союза

Исследуются этнополитические процессы вокруг растущего числа мигрантских меньшинств в Европейском Союзе, в частности политико-правовые проблемы интеграции мигрантов, дезинтеграционные тенденции - Brexit. Автор обосновывает явление секьюритизации мигрантских меньшинств, наблюдающееся в европейских государствах, пострадавших от терактов, и доказывает, что секьюритизация мигрантских меньшинств на данный момент относится к числу основных угроз дезинтеграции Европейского Союза.

Ключевые слова: секьюритизация, этнополитическая безопасность, мигранты, интеграция, дезинтеграция.

Vitman Konstantyn. The Securitization of Migrant Minorities as the Threat to the European Union disintegration

The ethno-political processes around the growing number of migrant minorities in the European Union are studied, in particular the political and legal problems of migrants integration, disintegration tendencies - Brexit. The author

justifies the phenomenon of migrant minorities securitization, which is observed in European countries affected by the attacks, and argues that migrant minorities securitization currently belongs to the major threats to the European Union disintegration.

Key words: *securitization, ethno-political safety, migrants, integration, disintegration.*

В Європейському Союзі проведена велика кількість наукових досліджень, які стосуються залучення мігрантів, а також інших меншин, до етнокультурного середовища, суспільно-політичного життя країни проживання, напрацьовано чимало моделей інтеграції, що свідчить про високий рівень розробки теми. Однак, по-перше, більшість з них залишаються невідомими і непопулярними в Україні. І це при тому, що країна гостро потребує запровадження принципово нових моделей політики інтеграції, зокрема реінтеграції для стабілізації етнополітичної ситуації. По-друге, жодна з напрацьованих моделей інтеграції не зарекомендувала себе як максимально ефективна в умовах зростаючого потоку мігрантів до країн ЄС.

Це не дає підстави стверджувати, що мігранти взагалі не впливають чи не інтегруються до європейського етнокультурного середовища. Спостерігається двосторонній процес – більшість мігрантів інтегрується, навіть асимілюється, однак незначна частина все ж маргіналізується, ізолюється, стаючи середовищем поширення таких небезпечних явищ, як ксенофобія, радикалізм, тероризм. Це дає привід окремим політичним акторам сек'юризувати питання біженців, мігрантських меншин на теренах ЄС, перетворюючи їх з потенційної на реальну загрозу дезінтеграції ЄС. Незважаючи на те, що Велика Британія не зазнала таких терактів, як Франція, Бельгія та Німеччина саме її громадяни проголосували за вихід з ЄС, побоюючись їх повторення у своїй країні.

Всі моделі інтеграції, які застосовуються в етнонаціональній політиці держав Європейського Союзу, містять спільні базові принципи. Зауважимо, що кожна країна ЄС, незважаючи на досить високий рівень етнополітичної інтеграції, проводить власну етнонаціональну політику. Навіть спроби напрацювання спільної міграційної політики в межах Дублінських угод¹ шляхом запровадження обов'язкових квот з розподілу біженців відповідно до розміру ВВП і кількості населення країни - реципієнта задля

зменшення міграційного навантаження наштовхнулися на шалений опір національних держав.

Зокрема Велика Британія почала вимагати преференцій для зниження тиску мігрантів на британську економіку: скорочення рівня виплат мігрантам аж до повного припинення, якщо міграція сягне виключно високого рівня. Ці умови повинні були знайти відображення у вигляді змін до Маастрихтського договору (Договору про утворення Європейського Союзу 1993 р.). Однак сторонам не вдалося дійти згоди і 23 червня 2016 року Велика Британія провела референдум щодо членства країни в ЄС, на якому 51,9% виборців висловився за вихід з Євросоюзу. Рушійною передумовою Brexit стали стереотипи та побоювання наслідків міграційної політики ЄС для Великої Британії, ксенофобські та євроскептичні погляди, поширювані націоналістичними партіями, зокрема Партією незалежності Сполученого Королівства.

Процедура виходу Великої Британії з ЄС поки що не реалізована і може затягтися на довгі роки. Це, безумовно, зменшить її деструктивні наслідки для Європейського Союзу як наддержавного етнополітичного утворення. Згідно з Лісабонською угодою (Договором про реформування ЄС 2007 р.) будь-яка держава-член має право виходу зі складу Європейського Союзу відповідно до вимог своєї конституції. Не важливо, в який спосіб реалізовано вихід з ЄС на національному рівні, однак держава-член, яка прийняла рішення про вихід, зобов'язана повідомити про це Європейську Раду. Після цього Європейський Союз проводить перемовини та укладає угоду з державою, яка виходить з його складу, в якій має бути визначено процес та інструменти виходу цієї країни, беручи до уваги структуру її майбутніх стосунків з Європейським Союзом. Відповідно до ст. 50 Лісабонської угоди перемовини можуть тривати два роки або довше, якщо Європейська Рада у своїй угоді з державою-членом погоджуються на продовження цього періоду².

Політичні експерти та чиновники ЄС прогнозують, що процес виходу Великої Британії зі складу ЄС триватиме набагато довше двох років. «Навіть якщо ці переговори завершаться через два роки, ратифікація нового статусу Великобританії може потребувати набагато більше часу», - заявив голова Європейської Ради, посиляючись на відсутність в ЄС прецеденту виходу такого важливого держави-члена,

як Велика Британія³. Напередодні референдуму колишній прем'єр-міністр країни Д. Кемерон неодноразово зазначав, що Великій Британії загрожує "десятиліття невизначеності" під час встановлення нових відносин із ЄС⁴. Ні Європейський Союз, ні Велика Британія наразі не мають чіткого плану виходу, який би мінімізував негативні наслідки британського референдуму, тому воліють не форсувати цей процес. Принаймні, переговорів про вихід з ЄС Велика Британія у 2016 р. так і не розпочала. Скоріше за все, в подальшому сторони напрацюють модель співпраці Великої Британії з ЄС на зразок швейцарської. Швейцарія не є членом Євросоюзу, але інтегрована в єдиний ринок ЄС і користується його перевагами, водночас на неї не поширюється дія європейського законодавства, обов'язкового для країн-членів ЄС. Утім, увесь час залишається відкритим питання, наскільки такий формат співпраці вигідний ЄС.

Важливо відзначити, що Лісабонська угода, на перший погляд, передбачає право держави, яка прийняла рішення про вихід, «передумати» і відкликати його. Відповідно до п.5 ст. 50 документу, якщо будь-яка держава, яка виходить зі складу Європейського Союзу, звертається з проханням про повторне долучення, її прохання є предметом процедури, яку викладено у ст. 49⁵. Але ж остання стаття містить загальну процедуру вступу будь-якої європейської держави до ЄС, яка передбачає подачу заявки, дотримання критеріїв членства та спільних європейських цінностей. Як зауважує Т. Сидорук, Лісабонський договір відкрив ширші перспективи для побудови багатошвидкісного Європейського Союзу, зокрема усе було зроблено для того, щоб країни, які прагнуть поглиблення інтеграції в межах ЄС, не були пов'язані обмеженнями, які накладалися б небажанням інших держав-членів йти цим шляхом⁶. Європейський Союз, на думку вченого, повинен був стати сильнішим, упорядкованішим і раціональнішим інтеграційним об'єднанням, але водночас більш складнішим, гнучкішим і багатошвидкісним. Однак небажання Великої Британії йти шляхом формування спільної міграційної політики, яка передбачає залучення загрозово великої кількості мігрантів, поставило під сумнів перспективи ЄС як інтеграційного етнополітичного утворення.

Зауважимо, що головного удару монолітності ЄС завдали викиди не економічної, не соціальної сфери і навіть не політичні розбіжності. А етнополітичний виклик у вигляді міграційної кризи,

обумовленої збільшенням притоку біженців в 2015-16 рр. з країн Африки та Близького Сходу, охоплених збройними конфліктами. Більшість британців, які проголосували за вихід ЄС, приймали рішення в умовах тиражування ксенофобських поглядів і фобій, побоюючись посилення терористичної загрози, втрати робочих місць, погіршення рівня життя внаслідок збільшення мігрантів в країні. У попередніх своїх працях ми прогнозували, що дезінтеграційні тенденції, викликані етнополітичними чинниками, мають достатній потенціал, щоб в загальному підсумку зруйнувати Європейський Союз – одне з найуспішніших етнополітичних об'єднань у світі. Цей процес уже розпочався.

Після обнадійливих результатів британського референдуму активізувалися євроскептики в інших державах Європейського Союзу. Наступними кандидатами на вихід можна вважати Данію, Швецію, Нідерланди. Данія минулого року також відмовилася підтримувати запровадження загальноєвропейської політики квот щодо мігрантів та посилала міграційне законодавство. Потенційні мігранти через оголошення в ЗМІ були повідомлені про скорочення соціальних виплат біженцям, про неможливість возз'єднатися з родичами (або сприяти їх міграції до Данії). Останні опитування в країні свідчать, що кількість прихильників референдуму про членство Данії в ЄС зростає і наразі становить 42%⁷. Швеція тривалий час підтримує далеко не всі ініціативи ЄС, тримаючи дистанцію. Як Данія, і свого часу Велика Британія, ця країна не входить до Європейського монетарного Союзу.

Рух євроскептиків набирає потужності в Нідерландах та Франції. Представники правого Національного фронту Франції привітали рішення британців на референдумі про вихід з ЄС, назвавши його перемогою, і висловили сподівання на те, що кожна країна-член ЄС проведе подібний референдум. Іноді кандидатами на вихід з ЄС називають також називають Грецію, Угорщину, однак ці прогнози викликані внутрішньополітичною ситуацією в державах, а не міграційною політикою ЄС.

Безпрецедентний тиск мігрантів на етнокультурне, етнополітичне середовище країн-членів ЄС триває, що підриває і дезінтегрує Європейський Союз зсередини. Кожній країні доводиться проводити власну етнонаціональну політику, яка або корелює з загальноєвропейськими цінностями толерантності, поваги до прав людини, але ви-

кликає невдоволення більшості населення (Німеччина), або містить елементи ізоляціонізму та самозбереження етнокультурного середовища, що підриває підвалини ЄС (Угорщина). Обидві стратегії свідчать, що напрацьовані в ЄС моделі інтеграції мігрантських меншин до загальноєвропейського середовища не спрацювали належним чином і не дали очікуваних результатів.

Великою мірою це обумовлено тим, що моделі інтеграції мігрантів в ЄС охоплюють різні етнополітичні виміри, зокрема рівні права, забезпечення соціальної мобільності, подолання сегрегації, поліпшення мовної комунікації, розвиток толерантності, участь у суспільному і політичному житті, вивчення й аналіз спільних цінностей, культурних норм. Але більшість інтеграційних проектів покривають окремі аспекти, вони не забезпечують комплексної, системної інтеграції мігрантів в європейські суспільства. Крім того, на практиці різні виміри інтеграції втілюються не лише по-різному, але й непослідовно.

При цьому термін «інтеграція» неоднаково тлумачиться європейськими політиками, інститутами влади, які приписують йому різні, іноді протилежні значення. Наприклад, під інтеграцією може матися на увазі як асиміляція мігрантських меншин, так і заходи позитивної дискримінації, що застосовуються на їх користь. На загальноєвропейському рівні не було напрацьовано якої-небудь узгодженої політики інтеграції мігрантських меншин, навіть загальних її принципів. То чи варто дивуватися тому, що вона не спрацювала і наразі є непрямою причиною деструктивних етнополітичних явищ та дезінтеграційних тенденцій в Європейському Союзі.

На даний момент європейські науковці, експертні середовища шукають відповіді на наступні запитання: як і чіми силами долати проблеми «недостатньої інтегрованості» або «відсутності інтеграції» мігрантських меншин; якими мають бути пріоритети політики інтеграції – забезпечення громадянської рівноправності, можливостей участі в політичному житті, використання державної мови, міжкультурний діалог; якщо для інтеграції мігрантів необхідний суспільний діалог, то між якими сегментами суспільства в першу чергу він має проводитися; до якої міри і в якому вигляді допустимі заборонні або обмежувальні заходи під час проведення політики інтеграції⁸.

Виокремлюються такі складові інтеграції: культурна, соціальна (відсутність дискримінації), політична, адміністративно-територіальна, реінтеграція. Визначальними факторами успішної інтеграції вважається рівність та недискримінація; соціальна мобільність (відсутність скляної стелі); подолання сегрегації та міжгрупова комунікація; забезпечення політичної участі; мовна компетентність; рівень толерантності та формування спільних культурних норм. Інтеграція – це завжди двосторонній процес, який передбачає присутування учасників етнополітичного процесу один до одного, налагодження діалогу та пошук компромісів на тлі забезпечення базових цінностей та збереження багатоманіття.

Безумовно, політика інтеграції згадується в базових європейських правових документах. Наприклад, це поняття містить Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин. Більше того, на нашу думку, саме Рамкова конвенція наповнює реальним змістом політику інтеграції, яка наразі реалізується у більшості європейських держав. Відповідно до ст. 4 документу, країни зобов'язуються гарантувати особам, які належать до національних меншин, право рівності перед законом та право на рівний правовий захист. У цьому зв'язку будь-яка дискримінація на підставі належності до національної меншини забороняється. Вони зобов'язуються вжити належних заходів з метою досягнення у всіх сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя повної та справжньої рівності між особами, які належать до національної меншини, та особами, які належать до більшості населення. Також, згідно зі ст. 5 країни зобов'язуються створити необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість зберігати та розвивати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину; згідно зі ст. 6 вони заохочують атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу і вживають ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають в межах їхньої території, незалежно від їх етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації⁹.

Країни зобов'язуються захищати осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на

підставі їх етнічної, культурної, мовної або релігійної самотності. При цьому п. 2 ст. 5 чітко вказує на те, що політика інтеграції не повинна ототожнюватися з політикою асиміляції – країни зобов'язуються утримуватися від політики та практики асиміляції осіб, які належать до національних меншин, проти їх волі і захищають цих осіб від будь-яких дій, спрямованих на асиміляцію. Але без шкоди для заходів, що вживаються згідно з їх загальною політикою інтеграції. З вищенаведеного можна зробити висновок, що, фактично, суть та зміст політики інтеграції викладені в Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин, проблема лише в тому, що документ не поширюється на мігрантських, новоприбулих меншин, а захищає лише права національних меншин.

Абсолютна більшість країн світу не ототожнює мігрантські меншини з національними меншинами, створюючи для них далеко не такі сприятливі умови захисту прав. Найчастіше для цього використовуються формальні підстави – наявність певних реєстрів, куди має бути внесена національна меншина, вимог (проживання на території держави не менше 100 років), особливих процедур набуття статусу національної меншини. І хоча кількість мігрантських меншин може в багато разів перевищувати кількість національних меншин, вони не користуються тим обсягом прав, який європейська спільнота надає національним меншинам.

Варто згадати також зразок м'якого права, документ під назвою «Люблянські керівні принципи для сприяння інтеграції різноманітних суспільств» ОБСЄ, який встановлює основні принципи створення ефективної моделі інтеграції меншин, у той же час зважаючи на особливості кожного суспільства¹⁰. Але він був напрацьований під егідою Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ. Очевидно, що Європейському Союзу потрібна правова та інституційна база, а також окрема політика інтеграції та забезпечення прав мігрантських меншин, враховуючи етнополітичні ризики, які несе їх зростаюча присутність та вплив в країнах ЄС. Ігнорувати цей факт ЄС вже не може, адже мігранти стають об'єктом політичних маніпуляцій та тиску на держави проживання не лише з боку радикальних ісламістів.

Не випадково, Б. Цілевич, фахівець з інтеграції мігрантських та національних меншин в ЄС, пропонує використовувати поняття

«сек'юритизація мігрантської меншини», який означає, що мігрантська меншина сприймається або подається в державі як загроза державній безпеці та стабільності¹¹. В цьому випадку мігрантська меншина використовується для досягнення політичних цілей та маніпуляцій всіма учасниками політичної взаємодії, як владою, так опозицією, а також самими мігрантськими меншинами і країнами їх походження. Сек'юритизація мігрантської меншини означає крайній варіант політизації присутності цього суб'єкта в державі в питаннях досягнення та забезпечення етнополітичної безпеки.

Теорія сек'юритизації може бути широко використовувана в етнополітології, хоча була запропонована безпекознавцем - професором Б.Г. Бузаном, представником Копенгагенської школи. У праці «Security: a new framework for analysis» Б.Г. Бузан та його однодумці пропонують концепцію соціального конструювання реальності, в якій безпека постає відносною, а не об'єктивною характеристикою¹². Науковець розкриває механізм, яким чином певний об'єкт починає розглядатися як загроза, як він вноситься в політичний дискурс та сек'юритизується – утверджується в ньому як загроза. Сам політичний процес, в ході якого об'єкт подається як загроза національній безпеці і починає розглядатися учасниками політичної взаємодії як загроза Б.Г. Бузан називає сек'юритизацією. Дослідник запропонував розширити коло таких об'єктів, включивши до нього ідентичність та екологічні фактори. Незалежно від того, з якої сфери походить загроза безпеці, вона має бути оформлена як екзистенційна загроза державі, суспільству, громадянину.

Будь-яке питання, будь-яке явище, в тому числі етнополітичне, можна розташувати по шкалі від неполітизованого, де воно не є предметом політичного обговорення та прийняття рішення, до сек'юритизації, в межах якої воно перетворюється на загрозу і вимагає застосування надзвичайних заходів з ліквідації цієї загрози. Цей процес наразі спостерігається в більшості країн Європейського Союзу щодо мігрантських меншин. Для здійснення процесу сек'юритизації необхідні політичні актори, які стверджують, що об'єкти національної безпеки перебувають під загрозою явища, яке сек'юритизується. Це можуть бути як державні, так і недержавні актори – громадянське суспільство, політичні сили. Процес сек'юритизації відбувається в два етапи. Під час першого етапу актори заявляють про наявність загрози

національній безпеці, під час другого громадянська переконається в її існуванні і таким чином легітимізується вживання заходів для нейтралізації загрози. Переконаванню в наявності загрози в досліджуваного випадку з боку мігрантських меншин сприяють як об'єктивні факти, наприклад, теракти, так і політичні маніпуляції і технології з боку акторів, що сек'юритизують загрозу біженців.

Наразі в багатьох державах ЄС відбувається сек'юритизація мігрантських меншин особливо в світлі останніх терактів 2016 року. На початку року Правоохоронне агентство ЄС – Європол оприлюднило доповідь з попередженням про нові масштабні і скоординовані теракти з боку Ісламської держави у Франції та інших європейських країнах¹³. У Брюсселі (Бельгія) відбулася серія вибухів в аеропорту та метрополітені, яка позбавила життя 34 особи. В Ніцці (Франція) виходець з Тунісу в'їхав на вантажівці у натовп людей, що спостерігали за салютом з нагоди Дня взяття Бастилії (86 загиблих). Невідомі в Мюнхені (Німеччина) в районі торгового центру Olympia здійснили стрілянину, внаслідок якої загинуло 10 осіб. У Берліні (Німеччина) виходець з Тунісу на захопленій вантажівці здійснив теракт на різдвяному базарі на Брайтшайдплац, внаслідок якого загинуло 12 осіб, відповідальність за теракт взяла на себе Ісламська держава.

Минулий рік засвідчив, що етнополітичні процеси за участю мігрантських меншин набувають все більш деструктивного характеру. Європейські суспільства вимагають проведення більш жорсткої міграційної політики, відмови від інтеграції мігрантів, яка начебто не працює, що підтверджують терористичні акти та повернення до політики ізоляціонізму. Націоналістичні партії, які стоять також на позиціях євроскептицизму, підхоплюють ці настрої і набувають все більшої популярності. Мігрантські меншини неєвропейського походження перетворилися з загрози етнополітичній безпеці окремих держав на загрозу Європейському Союзу як наддержавному утворенню і не останню роль в цьому відіграє процес сек'юритизації присутності мігрантів в ЄС.

1. *Convention determining the State responsible for examining applications for asylum lodged in one of the Member States of the European Communities - Dublin Convention* // Official Journal of the European Union. 19/08/1997. C (information and notices). 254. P. 1 – 12. 2. *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community* // Official Journal of

the European Union. 17 December 2007. С. 306. P. 156. **3.** *You can have 'hard Brexit' or 'no Brexit', Tusk warns UK // Independent.* URL: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/hard-brexit-no-latest-soft-eu-referendum-donald-tusk-theresa-may-britain-a7360406.html> (дата звернення: 30.12.2016). **4.** *Переговори щодо виходу Великобританії з ЄС триватимуть більше двох років // Дзеркало тижня.* URL: http://dt.ua/WORLD/peregovori-schodo-vihodu-velikobritaniyi-z-yes-triva-timut-bilshe-dvoh-rokiv-golova-yevrogrupi-224745_.html (дата звернення: 29.12.2016). **5.** *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community // Official Journal of the European Union.* 17 December 2007. С. 306. P. 156. **6.** *Сидорук Т.* Лісабонський договір і напрями та тенденції внутрішнього реформування ЄС на початку XXI ст. // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Міжнародні відносини. 2009. Вип. 1. С. 141. **7.** *What is Dexit? Will Denmark leave the EU next? // Sunday Express.* URL: <http://www.express.co.uk/news/politics/695496/Dexit-what-is-Denmark-exit-will-Denmark-leave-the-EU-referendum-Brexit-impact-Europe> (дата звернення: 01.01.2017). **8.** *Інтеграція та загальнонаціональний діалог – наукові підходи, моделі та існуючий міжнародний досвід: освітній семінар / European Centre for Minority Issues.* Київ, 31 Жовтня - 01 листопада, 2016. **9.** *Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин: Закон України про ратифікацію // Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 14. Ст.56. **10.** *Люблянські рекомендації / ВКНМ ОБСЄ.* листопад 2012. С. 5. **11.** *Цілевич Б.* Інтеграція мігрантів і меншин – яким чином це поняття тлумачать у Європі? / Інтеграція та загальнонаціональний діалог – наукові підходи, моделі та існуючий міжнародний досвід: освітній семінар. Київ, 31 Жовтня - 01 листопада, 2016. **12.** *Buzan B.* Security: a New Framework for Analysis. London: Lynne Reiner Publishers, 1998. P. 23. **13.** *Changes in Modus Operandi of Islamic State Terrorist Attacks: report / Europol.* URL: <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/changes-in-modus-operandi-of-islamic-state-terrorist-attacks> (дата звернення: 01.01.2017).

Vitman Konstantyn. The Securitization of Migrant Minorities as the Threat to the European Union disintegration

The ethno-political processes around the growing number of migrant minorities in the European Union are studied, in particular the political and legal problems of migrants integration, disintegration tendencies - Brexit. The author justifies the phenomenon of migrant minorities securitization, which is observed in European countries affected by the attacks, and argues that migrant minorities securitization currently belongs to the major threats to the European Union disintegration.

Currently, in European studies, experts are looking for answers to the following questions: how to overcome the problem of "lack of integrity" or "lack of integration" of migrant minorities; what should be the priorities for policy integration - ensuring civil equality, opportunities for political participation, the use of the state language, intercultural dialogue; if integration of migrants needs public dialogue, between which

segments of society in the first place it should be made; to what extent and in what form acceptable prohibitive or restrictive measures during the integration policy.

In this case the migrant minority are used for political purposes by all participants of political cooperation, both power and opposition as well as by migrant minorities and their countries of origin. Securitization of migrant minorities means extreme version of politicization of the subject in the presence of the state in matters of achieving and ensuring ethnopolitical security.

Securitization is the process of state actors transforming subjects into matters of "security": an extreme version of politicization that enables extraordinary means to be used in the name of security. Issues that become securitized do not necessarily represent issues that are essential to the objective survival of a state, but rather represent issues where someone was successful in constructing an issue into an existential problem.

The concept is connected with the Copenhagen School. Securitization theorists assert that successfully securitized subjects receive disproportionate amounts of attention and resources compared to unsuccessfully securitized subjects causing more human damage.

This process is now seen in most European Union countries on migrant minorities. For the process of securitization political actors are necessary. They claim that national security are threaten by the objects of securitization. It can be both state and non-state actors - civil society, political parties. The process of securitization takes place in two stages. During the first stage the actors say the existence of a threat to national security, during second a public is convinced of its existence and thus legitimizes measures to neutralize the threat.

Currently, there are the securitization of migrant minorities in many EU countries especially in light of recent terrorist attacks in 2016. Earlier this year, a law enforcement agency EU - Europol published a report warning of new large-scale and coordinated attacks by the Islamic State in France and other European countries. In Brussels (Belgium) there were series of explosions at the airport and the subway, which deprived the lives 34 people. Nice (France), a migrant drove a truck into a crowd of people watching the fireworks on the occasion of Bastille Day (86 dead). Unknown in Munich (Germany) in the shopping center Olympia made a fire, which resulted in killing 10 persons. Berlin (Germany), a migrant on the seized truck made the attack on a Christmas market, which killed 12 people. The Islamic state took the responsibility for the attack.

Ethnopolitical processes involving migrant minorities are becoming more destructive. European societies require a more stringent migration policy, the non-integration of migrants, because integration does not seem to work, proving terrorism and return to a policy of isolationism. Nationalist parties that are also stand in positions of euroscepticism, pick up these sentiments and are gaining popularity. Migrant minorities of non-European origin became ethnopolitical threats to the security as of individual states so of European Union as a supranational formation. The securitization migrants in the EU plays the main role in this ethnopolitical process.

Key words: securitization, ethnopolitical safety, migrants, integration, disintegration.

ПОСТ-КОНФЛІКТНЕ ПРИМИРЕННЯ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В умовах російської агресії проти України особливості, перспективи та механізм пост-конфліктного примирення постають наразі актуальними питаннями сьогодення. Застосувавши системні, аналітичні, статистичні і компаративні методи, автор обґрунтовує необхідність удосконалення механізму пост-конфліктного примирення шляхом врахування особливостей конфліктної взаємодії, специфіку нині окупованих регіонів задля розбудови в українському суспільстві «позитивного» миру на основі права і справедливості за умови соціальної згуртованості та забезпечення громадської безпеки. Стратегія пост-конфліктного примирення в Україні має будуватися на засадах справедливості, свободи вибору власної долі громадянами та суверенітету Української держави, спиратися на ефективну взаємодію державних установ, недержавних суб'єктів, міжнародних та національних організацій та унеможливить подібні конфлікти у майбутньому.

Ключові слова: *конфлікт, пост-конфліктне примирення, відновлення, розбудова миру, стратегія примирення.*

Семчинский К. В. Пост-конфликтное примирение в Украине: особенности и перспективы

В условиях российской агрессии против Украины особенности, перспективы и механизм пост-конфликтного примирения являются актуальными вопросами современности. Применяя системные, аналитические, статистические и компаративные методы, автор обосновывает необходимость совершенствования механизма пост-конфликтного примирения путем учета особенностей конфликтного взаимодействия, специфики ныне оккупированных регионов для развития в украинском обществе «позитивного» мира на основе права и справедливости в условиях социальной сплоченности и обеспечения общественной безопасности. Стратегия пост-конфликтного примирения в Украине должна строиться на принципах справедливости, свободы выбора своей судьбы гражданами и суверенитета Украинского государства, опираться на эффективное взаимодействие государственных учреждений, негосударственных субъектов, международных и национальных организаций и сделает невозможным подобные конфликты в будущем.

Ключевые слова: *конфликт, пост-конфликтное примирение, восстановление, развитие мира, стратегия примирения.*

© СЕМЧИНСЬКИЙ Костянтин Валерійович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв

Semchynskyy Kostyantyn. Post-conflict reconciliation in Ukraine: features and prospects

In terms of Russian aggression against Ukraine features, prospects and mechanism of post-conflict reconciliation currently facing current issues. Applying systematic, analytical, statistical and comparative methods, the author proves the need to improve the mechanism of post-conflict reconciliation by taking into account the characteristics of conflict interaction, specific now occupied regions for development in the Ukrainian society "positive" peace based on law and justice provided social cohesion and public security. The strategy of post-conflict reconciliation in Ukraine should be based on principles of justice, freedom to choose their own destiny citizens and the sovereignty of the Ukrainian state, based on effective interaction between government agencies, non-state actors, international and national organizations and should prevent such conflicts in the future.

Key words: *conflict, post-conflict reconciliation, rehabilitation, peace-building, reconciliation strategy.*

Внаслідок російської агресії проти України, тривалої інформаційної та гібридної війни на території нашої держави виникли два громадянських конфлікти - у Криму та на Донбасі, - кожен з яких має свої особливості, проте обидва за своєю сутністю є результатом загострених суперечностей щодо цивілізаційних орієнтирів та світоглядно-ціннісних домінант в українському суспільстві. Російська шовіністична пропаганда виплекала антиукраїнський сегмент у названих регіонах, ідеалізуючи радянське минуле й оббріхуючи демократичний лад, посилаючись на вигдану братерську єдність і перебільшуючи реальні економічні проблеми в Україні, безпідставно лякаючи наступом «фашизму» і закликавши об'єднатися під гаслами т. зв. «руського міра» - на противагу європейському майбутньому України та ідеалам Революції Гідності, які відстоювалися українськими громадянами як консолідований вибір більшості суспільства. Нав'язаний ззовні світоглядний поділ продовжує жити соціальний конфлікт і продовжуватиме підживлювати його навіть після припинення військових дій у цих регіонах та формального повернення їх під юрисдикцію Києва. В таких умовах постає необхідність якісного та ефективного пост-конфліктного примирення в українському суспільстві. Врахування особливостей конфліктної взаємодії, специфіки нині окупованих регіонів сприятиме процесу пост-конфліктного примирення та удосконалив його механізм.

Після 2014 року з'явилося чимало публікацій, присвячених російській агресії проти України, її військово-стратегічному та геополітичному виміру, проте ґрунтовних праць, що висвітлювали би процес пост-конфліктного примирення у постраждалих від цієї агресії регіонах України бракує і по сьогодні. Водночас, автори акцентують увагу на пост-конфліктному врегулюванні в українсько-російських відносинах¹, пост-конфліктній відбудові², реінтеграції анексованих територій³. Низка досліджень присвячена впливу «української кризи» на систему міжнародних відносин⁴ та аналізу її наслідків для міжнародного порядку⁵. Іншу групу складають дослідження оцінки пост-конфліктного відновлення⁶ та розбудови миру⁷.

Російська агресія проти України є комплексним та багаторівневим конфліктом. Українські дослідники небезпідставно говорять не про один, а про три різних конфлікти: геополітичний (між Росією та Заходом), двосторонній (між Україною та Росією) та внутрішньо-український конфлікти, які довгий час не вирішувалися, тліли і нарешті сплановано Кремлем вибухнули одночасно на тій самій території. Особливості, специфіка, засоби та стратегія примирення після внутрішньо-українського конфлікту, так само як і практичні кроки пост-конфліктного примирення в українському суспільстві наразі потребують окреслення.

Світовий історичний досвід свідчить про необхідність пост-конфліктного примирення, що передбачає низку заходів у суспільствах, які постраждали від насильства. Головна мета цих заходів – унеможливити прояв суспільного насильства у майбутньому шляхом розбудови позитивного миру на основі справедливості.

Апробовані впродовж останніх десятиріч у різних точках планети методи пост-конфліктного примирення в українському випадку можуть виявитися ефективними лише за умови врахування специфіки як самого конфлікту, так і обставин, у яких він відбувається – специфіки регіону⁸, особливостей конфліктної взаємодії в умовах гібридної війни, а також місця, ролі і значення результатів російської агресії проти України в неоімперській геостратегії путінської Росії. Як зауважує український дослідник С. Рахманін, «конфлікт на Сході України не має аналогів. Будь-яке інше протистояння в будь-якій точці земної кулі фіксує розбіжності — національні, релігійні, мовні et cetera. Умиротворення на Донбасі можливе, але не за північноір-

ландським, карабаським, придністровським, косовським чи будь-яким іншим сценарієм»⁹. Разом із тим, вивчення світового досвіду поконфліктного примирення може запропонувати широкий вибір інструментів примирення, а також застереження щодо помилок у їх використанні.

Комплексна реінтеграція постраждалих від окупації регіонів до України має ґрунтуватися на принципах: 1) суверенітету Української держави; 2) справедливості, милосердя, поваги; 3) невідворотності покарання за злочини проти людяності і геноцид. Наша держава потребує міжнародної військової місії, яка забезпечуватиме ефективне роз'єднання сторін вздовж лінії та матиме право на застосування сили задля попередження чергової хвилі ескалації, тобто матиме здатність встановити т.зв. «негативний» мир як припинення бойових дій без примирення між його сторонами. Проте лише військова (чи навіть доповнена поліцейською) місія не зможе забезпечити «позитивний» мир як різнорівневу системну діяльність упродовж тривалого періоду часу з метою усунення глибинних причин конфлікту і створення структур, які здатні забезпечити конструктивний діалог у пост-конфліктному суспільстві та гарантувати недопущення конфлікту у майбутньому. Саме це має бути кінцевим результатом пост-конфліктного примирення в Україні, оскільки лише мир, заснований на справедливості щодо усіх сторін внутрішнього конфлікту, може бути стійким і тривалим.

Українське суспільство повинно бути підготовленим до того, що пост-конфліктне примирення на Донбасі й у нині анексованому Криму буде тривалим та болісним процесом, який вимагатиме перегляду доктринальних, ідеологічних засад, на які спиралася та чи інша спільнота під час конфлікту. Критичним, переламним моментом, який свідчатиме про успіх процесу пост-конфліктного примирення, стане час зміни негативного сприйняття протилежної сторони, яке з'явилося та посилювалося внаслідок соціальної мобілізації, стресу, втрат та страждань під час конфлікту, на нейтральне чи (в ідеалі) позитивне. Лише тоді, коли ворог знову почне сприйматися як жива людина, яка мала свої причини і виправдання для своїх дій, як особа, яка так само, як усі ми, робила помилки і може /повинна отримати пробачення і підтримку, лише тоді перемир'я починає набирати ознак сталого миру. Не менш важливим є і врегу-

лювання економічних чи політико-ідеологічних причин конфлікту: сталого миру можна досягнути, коли погоджено взаємовигідний компроміс і колись ворогуючі сторони вважають знайдений баланс інтересів справедливим.

Одночасно з рекрутуванням прихильників реінтеграції не слід забувати і про її можливих опонентів - явних і потенційних колаборантів. Робота з ними з обов'язковим дотриманням необхідних запобіжних заходів, що забезпечують їхню анонімність і безпеку, є важливою складовою пост-конфліктного примирення. Методам переконання варто віддавати перевагу над методами тиску, особливо якщо йдеться про осіб, які не вчинили тяжких злочинів і виявляють готовність співпрацювати з українською владою. Також варто завчасно поінформувати населення нині окупованих територій про спеціальну програму українських правоохоронців для осіб, які: готові добровільно відмовитися від участі в терористичній діяльності і співпрацювати з правоохоронними органами України; не брали участь у вбивствах, тортурах, згвалтуваннях та інших тяжких злочинах; щиро бажають виправити власні помилки чесною працею на благо народу України. За 2015 рік завдяки добровільній відмові від участі в незаконних збройних формуваннях, щирого каяття і співпраці з правоохоронними органами українські суди звільнили від кримінальної відповідальності понад 60 осіб¹⁰.

Враховуючи особливості окупації української території навесні 2014 року, компетентним державним інституціям у тісній співпраці з громадськими організаціями доцільно розробити систему унеможливлення рецидиву конфліктної ситуації. Серед елементів такої системи: *військово-поліційні* заходи (роззброєння сторін, демілітаризація, розмінування територій, підтримання порядку і забезпечення високого рівня бойової готовності підрозділів української армії на нині окупованих територіях для попередження провокацій і відсічі можливої агресії з боку РФ); *політико-правові* (реформа конституційного ладу підготовка персоналу силових структур, боротьба з корупцією у правоохоронних органах, нагляд за проведенням виборів, захист прав людини, реформування та зміцнення державних установ, справедливий розподіл ресурсів чи доступ до ресурсів); *гуманітарно-освітні* (інтеграція учасників бойових дій у суспільство, репатріація біженців, стимулювання політичного діалогу, запровад-

ження гендерної рівності, усунення різних форм дискримінації, уроки примирення та взаєморозуміння у навчальних закладах).

Особливої уваги в контексті примирення та реінтеграції Донбасу та Криму в Україну заслуговує вирішення базових економічних проблем цих регіонів, відбудова зруйнованого житла та інфраструктур, в тому числі – освітніх, забезпечення місцевого населення роботою з можливою перекваліфікацією, постачання споживчої продукції та продуктів харчування, облаштування медичної допомоги.

Враховуючи поляризацію, що є характерною для більшості публічних дискусій в Україні, очевидною є необхідність більш збалансованого, об'єктивного та неупередженого діалогу та участі громадськості, адже тільки це дозволить громадськості вийти за межі дискурсу взаємних обвинувачень. Для цього фахівці пропонують заохочення та підтримку політично нейтрального громадського дискурсу щодо питань, які є важливими для всіх: громадянство, економіка та навіть спільне бачення майбутнього, і це також допоможе подолати постійне зниження довіри між громадянами та державними інституціями ... у зонах, що зазнали впливу конфлікту¹¹.

Окрім заходів, які направлені на знищення сприятливого для сепаратизму ґрунту в комплексній системі пост-конфліктного примирення має міститися програма форсованої українізації постраждалих від окупації регіонів. До того ж, як вважає дослідниця Л.Нагорна, «збереження і поглиблення демократичного алгоритму розвитку українського соціуму навряд чи здійсненне без істотного переосмислення концепції національної та соціокультурної ідентичності... На шляху такого переосмислення доведеться довго і важко долати ... міфи, насамперед ті, які стосуються місця і ролі російського чинника в українській історії... Адже навряд чи існує інший дискурс, ... який би об'єднував розколоте і дезорієнтоване російське суспільство так, як антиукраїнський»¹². Процес українізації має бути багатоаспектним та включати в себе культурно-історичну складову (поширення українського радіомовлення та телебачення на ці регіони, вивчення мови, історії, культурної спадщини; забезпечення регіону висококласною українською медійною продукцією, зокрема, в галузях книгодрукування, періодичних видань, радіожурналістики, театрального та кінематографічного мистецтва; проведення українських фестивалів музики, молоді, спортивних змагань, конкурсів україномовних поетів;

організація наукових конференцій з питань реінтеграції постраждалих регіонів до *Ukraina Magna*). Державні кошти у вигляді грантів чи премій повинні бути виділенні на створення творів (радіодрами, телесеріали, театральні постановки, комікси, тощо), які на живих прикладах спростовували б дегуманізацію сторін конфлікту та створювали би засади для примирення. За умов обмеженого фінансування таких програм варто до цих проектів залучати волонтерів з усієї країни.

Контроль за процесом примирення має відбуватися як з Києва, так і на місцях. До процесу примирення повинні залучатися усі регіони країни, а не лише Донбас та Крим. Ініціативи місцевих спільнот, що мали позитивний вплив на процес примирення, повинні бути підтримані владою. Громадські та індивідуальні волонтери відігравали ключову роль у реагуванні на кризу, а отже їхня подальша потужна участь є необхідною. Вони мають належні здібності з впровадження таких важливих заходів, як орієнтування внутрішньо переміщених осіб та надання інформації, програми реінтеграції, розгляд скарг, обмін інформацією між переміщеним та приймаючим населенням, агітація за розбудову миру і толерантність серед дітей та молоді, а також перенаправлення за правовою допомогою. Вони також можуть відігравати допоміжну роль у проведенні місцевих громадських консультацій та розробці механізмів для процесів участі, в моніторингу надання державних послуг для забезпечення рівності та реагування на потреби місцевого населення. Необхідно також нарощувати спеціальний потенціал місцевих та обласних адміністрацій у сфері примирення та розбудови миру, що дозволить їм відстежувати динаміку соціальної згуртованості та ефективно співпрацювати з лідерами громад та місцевими суб'єктами громадянського суспільства¹³.

Щодо механізму реалізації стратегії пост-конфліктного примирення варто зауважити, що процес пост-конфліктного примирення в Україні має ретельно координуватися на загальнодержавному рівні. Однак визначення пріоритетних заходів, інструментів та засобів їхньої реалізації, схем моніторингу та можливостей залучення громадянського суспільства за детальних консультацій з неурядовими організаціями та цільовими спільнотами тощо покладатиметься на обласні та місцеві ради та адміністрації. Отже, центральні органи влади повинні розробити план стратегічних комунікацій та ознайомити з ним місцеві органи влади, обласні та районні ради для забезпечення єд-

ності та узгодженості у баченні та підході. Це вимагатиме додаткової спроможності до реалізації на обласному та районному рівні, включно з кадровими та бюджетними ресурсами. Такі механізми мають працювати як канали двостороннього обміну інформацією, коли персонал на районному та обласному рівні повідомлятиме про пріоритетні проблеми та потреби центральним органам влади та виконуватиме роль системи раннього попередження про проблеми, що виникають, або чинники, що можуть спричинити повторний спалах конфлікту чи перешкодити здійсненню заходів з пост-конфліктного примирення.

Якісне та ефективне пост-конфліктне примирення в Україні дасть поштовх всеосяжній трансформації пострадянського простору, врегулюванню конфліктних ситуацій та може стати для пост-конфліктних суспільств своєрідним дороговказом, дозволить розбудувати нову систему глобальної та регіональної безпеки, яка б відповідала новим викликам, та запобігти повторенню подібних криз в майбутньому. Дослідник В. Горбулін вважає, що «вирішуючи проблеми південно-східної частини українського Донбасу та Криму, потрібно максимально враховувати міжнародний контекст. Обидва питання навряд чи будуть остаточно вирішені без ... розв'язання територіальних суперечностей навколо Карабаху, Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії»¹⁴.

Отже, пріоритетом державної політики і запорукою пост-конфліктної стабілізації в Україні є формування загальнонаціонального консенсусу шляхом реалізації комплексної стратегії примирення, яка поєднувала б конкретні заходи із поліпшення соціально-політичної ситуації з конструктивною трансляцією позитивних перспектив подальшого розвитку нині анексованих регіонів і України в цілому.

Для встановлення міцного тривалого миру в Україні необхідно розробити стратегію та механізм пост-конфліктного примирення. Примирення має бути багатоаспектним, втілення його у життя повинно постійно контролюватися, помилки, яких припустилися, виправлятися, а загальний курс в залежності від ефективності проведених заходів та застосованих інструментів примирення періодично переглядатися і коригуватися задля зміцнення миру і запобігання рецидиву конфлікту.

Пост-конфліктне примирення нині ворожих сторін має будуватися на засадах справедливості, свободи вибору власної долі грома-

дянами та суверенітету Української держави у процесі примирення, має спиратися на ефективну взаємодію державних установ, недержавних суб'єктів, міжнародних та національних організацій, повинне враховувати специфіку названих регіонів та особливості самих конфліктів «гібридного» типу у контексті глобального протистояння Росії та Заходу.

Забезпечення підтримки збалансованого, об'єктивного та неупередженого діалогу між нині конфліктуючими сторонами забезпечить розбудову позитивного миру в українському суспільстві за умови соціальної згуртованості та забезпечення громадської безпеки.

Вважаємо, що базовим імперативом для процесу пост-конфліктного примирення в Україні має бути *сприяння утвердженню суспільної системи, побудованої на основі миру і справедливості та припинення несправедливості й беззаконня.*

Досвід якісного та ефективного пост-конфліктного примирення в Україні може стати у нагоді пост-конфліктним суспільствам пострадянського простору.

1. *Український конфлікт і майбутнє світової та європейської безпеки.* / Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна». URL: http://newukraineinstitute.org/media/news/501/file/crisis_security%20UKR.pdf **2.** *Мир та розвиток на Донбасі: сценарії, плани, стратегії* // Бюлетень Інституту стратегічних досліджень «Нова Україна». 2014 №2. URL: <http://newukraineinstitute.org/media/news/432/file/%D0%91%D1%8E%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20%D0%86%D0%A1%D0%94%202-2014-1.pdf> **3.** *Горбулін В.* П'ять сценаріїв для україно-російських відносин // Дзеркало тижня. Україна. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/p-yat-scenariyiv-dlya-ukrayinorosyiskih-vidnosin_.html **4.** *Фельштинський Ю., Станчев М.* Третя мировая: Битва за Україну. Київ: Наш Формат, 2015. 456 с. **5.** *Роговик О., Набі Е.* «Українська криза» 2013-2015 рр. та основи сучасного міжнародного порядку/ Free Voice Information Analysis Center. URL: <http://iac.org.ua/ukrainian-crisis-2013-2015-and-the-modern-international-order-part2/> **6.** *Україна.* Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні. URL: http://www.un.org.ua/images/RPA_V2_Ukr_.pdf **7.** *Міжнародна миротворчість та війна на сході України: чи є точки дотику?* Превентивна дипломатія, миротворчість, підтримка миру та миробудівництво у врегулюванні українського конфлікту // Міжнародний центр перспективних досліджень. URL: http://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/t_mirotvorchist_a5_4_.pdf **8.** *Донбас в етнополітичному вимірі.* Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2014. 584 с. **9.** *Рахманін С.* Залісся // Дзеркало тижня. Україна. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/zalissy_a_.html **10.** *Міжнародна миротворчість та*

війна на сході України: чи є точки дотику? Превентивна дипломатія, миротворчість, підтримка миру та миробудівництво у врегулюванні українського конфлікту // Міжнародний центр перспективних досліджень. URL: http://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/t_mirotvorchist_a5_4_.pdf **11.** *Україна. Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні.* URL: http://www.un.org.ua/images/RPA_V2_Ukr_.pdf **12.** *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні. Київ: ППіЕНД, 2002. С. 235. **13.** *Міжнародна миротворчість та війна на сході України: чи є точки дотику? Превентивна дипломатія, миротворчість, підтримка миру та миробудівництво у врегулюванні українського конфлікту // Міжнародний центр перспективних досліджень.* URL: http://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/t_mirotvorchist_a5_4_.pdf **14.** *Горбулін В.* П'ять сценаріїв для україно-російських відносин // Дзеркало тижня. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/p-yat-scenariyiv-dlya-ukrayino-rosiyskih-vidnosin-.html>

***Semchynskyy Kostyantyn.* Post-conflict reconciliation in Ukraine: features and prospects**

In terms of Russian aggression against Ukraine features, prospects and mechanism of post-conflict reconciliation considered to be a current issue. Applying systematic, analytical, statistical and comparative methods, the author proves the need to improve the mechanism of post-conflict reconciliation by taking into account the characteristics of conflict interaction, specifics of now-occupied regions for development in the Ukrainian society "positive" peace based on law and justice provided social cohesion and public security. The state of Ukraine should develop a strategy and mechanism for multidimensional post-conflict reconciliation to strengthen peace and prevent recurrence of conflict. This system should contain: military and police actions (disarmament sides, demilitarization, demining, maintaining order and ensuring a high level of combat readiness of Ukrainian army units on the now occupied territories to prevent provocations and repulse possible aggression by the Russian Federation); political and legal actions (constitutional reform the personnel system training security forces, the fight against corruption in law enforcement, supervision of elections, human rights, reforming and strengthening state institutions, equitable distribution of resources or access to resources); humanitarian and educational actions (integration of combatants into society, repatriation of refugees, promotion of political dialogue, implementation of gender equality, eliminate various forms of discrimination, the lessons of reconciliation and understanding in schools).

Public policy priority and the key to post-conflict stabilization in Ukraine is the formation of a national consensus by implementing a comprehensive strategy of post-conflict reconciliation. It should be based on principles of justice, freedom to choose their own destiny citizens and the sovereignty of the Ukrainian state, based on effective interaction between government agencies, non-state actors, international and national organizations and should prevent such conflicts in the future.

Maintaining a balanced, objective and unbiased dialogue between the conflicting parties would develop positive peace in Ukrainian society, provided social cohesion

and public security. We believe that the basic imperative for the process of post-conflict reconciliation in Ukraine should be promoting the social system, based on peace and justice, and stopping injustice and lawlessness.

Experience of high-quality and effective post-conflict reconciliation in Ukraine can be useful for post-conflict societies former Soviet Union and would help to build a new system of global and regional security, which could meet the new challenges, and would be able to prevent the recurrence of similar crises in the future.

Key words: conflict, post-conflict reconciliation, rehabilitation, peace-building, reconciliation strategy.

УДК 323.11(477):329.73

К. Т. ЧЕРВЕНЯК

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ЕТНОПОЛІТИЧНОЮ МОБІЛІЗАЦІЄЮ ТА ПОЛІТИЗАЦІЄЮ ЕТНІЧНОСТІ

Здійснено аналіз взаємозв'язку етнополітичної мобілізації та політизації етнічності. Проаналізовано особливості цих етнополітичних процесів. Охарактеризовано наукові підходи як зарубіжних, так і вітчизняних вчених до розмежування мобілізації та політизації етнічності. Вказано на необхідність встановлення причинно-наслідкового зв'язку між досліджуваними процесами.

Ключові слова: етнополітичний процес, етнополітична мобілізація, політизація етнічності, етнонаціональна спільнота, етнонаціональний фактор.

Червеняк К. Т. Взаимосвязь между этнополитической мобилизацией и политизацией этничности

Проведен анализ взаимосвязи этнополитической мобилизации и политизации этничности. Проанализированы особенности этих этнополитических процессов. Охарактеризованы научные подходы как зарубежных, так и украинских ученых к разграничению мобилизации и политизации этничности. Указано на необходимость установления причинно-следственной связи между исследуемыми процессами.

Ключевые слова: этнополитический процесс, этнополитическая мобилизация, политизация этничности, этнонациональное сообщество, этнонациональный фактор.

© ЧЕРВЕНЯК Кристина Тарасівна – аспірант кафедри політології і державного управління Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Cherveniak Krystyna. Correlation between ethnopolitical mobilization and politicization of ethnicity

The article is analyzed the correlation between ethnopolitical mobilization and politicization of ethnicity. There are also determined features of these ethnopolitical processes. Characterized foreign and Ukrainian scientist approaches to differentiation the mobilization and politicization of ethnicity. Set the need to establish a causal link between researched processes.

Key words: *ethnopolitical process, ethnopolitical mobilization, politicization of ethnicity, ethnonational community, ethnonational factor.*

Сьогодні у світі майже немає держав з моноетнічним складом населення. Натомість поліетнічність вимагає врахування у державній політиці етнічного чинника, щоб запобігти його деструктивним проявам (етнічним конфліктам, сепаратистським рухам), що загрожують виживанню держави, як цілісного політичного організму, зокрема і Україні. Процеси етнічного ренесансу, які тривають з кінця ХХ століття і впливають на всі без винятку країни світу, потребують розширеного дослідження феномену етнічності. Усе це підсилює науковий інтерес у цій сфері. А це, в свою чергу, актуалізує потребу у комплексному аналізі етнічних процесів і змін у різних сферах, зокрема і у політиці, що викликані впливом етнічності. Такими процесами, що позначаються високим рівнем активності етнонаціональної спільноти у політичній сфері, виступають досліджувані нами етнополітичні мобілізація і політизація етнічності.

Дослідженнями цих етнополітичних процесів займалася надзвичайно велика кількість вчених. Особливістю досліджень, на які спираємося ми, є те, що їх умовно можна поділити на 2 типи. Перший тип, це дослідження повністю розмежованих між собою процесів або етнічної та етнополітичної мобілізації (Г. Коулборн, К. Дженкінс, В. Ачкасов), або політизації етнічності (М. Ісман, І. Зварич, К. Вітман, О. Кривицька). Другий тип вирізняється тим, що дослідники А. Ахієзер, А. Аклаєв, О. Майборода, О. Картунов пов'язують між собою названі процеси і розуміють їх як такі, що виходять один з одного. При чому такий причинно-наслідковий зв'язок не завжди однозначний. Розмежуванню цих етнополітичних процесів і спробі пошуку однозначного взаємозв'язку між ними присвячується дана стаття.

Визначена мета зумовила постановку та розв'язання таких завдань:

- визначити особливості етнополітичної мобілізації та політизації етнічності;
- охарактеризувати підходи різних дослідників до проблеми взаємозв'язку між ними;
- встановити наявність причинно-наслідковий зв'язку між вказаними процесами.

Як етнополітичні процеси, мобілізація і політизація вказують на незвичний рівень активності. Загалом, етнічний спокій є нормальним станом для будь-якого колективного суб'єкта такого роду. «Етнічність звично не є активною, згуртованою у своїх закликах. У нормальних обставинах індивідуальна і групова етнічність сприймається як належне» – вказує зарубіжний дослідник Г. Коулборн¹. Тобто вказані процеси позначаються високим рівнем активності етнонаціонального фактора у політичній сфері, що без належного реагування і керування веде до негативних наслідків не тільки для влади, але й для всього суспільства.

Поняття «мобілізація» часто використовується у соціології, у політологічному і політичному лексиконі. Західний соціолог К. Дженкінс, узагальнюючи його тлумачення, визначає мобілізацію як процес, за допомогою якого група одержує і використовує ресурси для досягнення поставлених цілей. Аналіз процесу мобілізації, за К. Дженкінсом, передбачає такі складові: виявлення ресурсів, що перебувають в розпорядженні групи до початку процесу мобілізації; аналіз процесу використання цих ресурсів; аналіз неможливості збільшення ресурсів, що перебувають під контролем групи². Після спільнота шукає доступ до інших ресурсів, які можна здобути за допомогою вже наявних.

Як зазначає у своїй статті Г. Коулборн, «етнічна мобілізація розуміється як процес на широко визначеному соціальному ринку, який включає в себе цілий ряд політичних феноменів»³. Цілі і причини етнічної мобілізації можуть бути різноманітні. Інколи це може бути захист ідентичності групи від атак інших груп, в інших випадках, це навмисна спроба посприяти перевазі етнонаціональної спільноти. Домінуючі групи, як правило, намагаються зберегти статус-кво, а інші намагаються покращити своє становище у суспільстві.

Варто зазначити, що нас цікавить процес етнополітичної мобілізації, коли ресурси накопичуються конкретно для досягнення пев-

них політичних преференцій. З цієї точки зору мобілізація нерозривно пов'язана з політизацією: етнічність, що організовується для політичних цілей, є мобілізованою.

Відповідно до визначення російського етнополітолога В. Ачкасова, етнополітична мобілізація є процесом, за допомогою якого група, що належить до однієї етнічної категорії, борючись за політичну владу і лідерство з членами інших етнічних груп або з державою, вдається до маніпуляції етнічними звичаями, міфами, символами в політичних цілях. Такі маніпуляції потрібні, щоб сформувати спільну ідентичність і політично організувати етнос⁴. Інший російський етнополітолог А. Ахієзер стверджує, що етнополітична мобілізація розпочинається з політизації етнокультурної, історичної спадщини. Така політизація може бути наслідком не лише дій еліт задля досягнення влади або іншої політичної мети, вона може відбуватися об'єктивно в умовах соціальних, політичних, економічних криз тощо⁵.

Зв'язок процесів мобілізації і політизації прослідковується також і у монографії російського етноконфліктолога А. Аклаєва. Під етнополітичною мобілізацією він розуміє процес, в ході якого етнічна група, по-перше, політизується на основі усвідомлення своїх колективних інтересів і сподівань, а, по-друге, організовується як колективний суб'єкт, що володіє ресурсами для ведення політичної боротьби. Вихідною передумовою мобілізації є політизація етнічності, що передбачає зростання політичної складової етнічної самосвідомості, чому сприяє ідеологічна і пропагандистська діяльність етнічних еліт. У процесі політизації етнокультурні маркери і символи (такі, як мова, релігія, уявлення про спільність походження і історії тощо) набувають інтенсивної етнодиференційної цінності і зводяться у ранг етнічної ідеології⁶. Тобто, на думку А. Аклаєва, політизація нерозривно пов'язана з мобілізацією, яка є неодмінним наслідком політизації етнічності.

Він також вказує, що етнополітична мобілізація виникає під впливом подій, які або створюють серйозну загрозу інтересам етнічної групи, або, навпаки, відкривають перед нею нові привабливі перспективи. У зв'язку з цим конфліктологи розрізняють, з одного боку, оборонний (реактивний) тип мобілізації, метою якого є відбиття загрози політичного статусу групи або її інтересам, а з ін-

шого – наступальний (проактивний) тип, мета якого – використання можливостей політичного моменту для досягнення групою благ в майбутньому⁷.

Більш деталізований механізм розвитку етнічності подає у своїх працях вітчизняний фахівець з етнополітики О. Майборода. Тут також прослідковується взаємозв'язок етнополітичної мобілізації і політизації етнічності. На його думку, етнічність розвивається у бік консолідації, яка, в свою чергу, проходить три етапи. На першому – створюються об'єднання національного характеру, а саме: товариства, клуби, асоціації. На другому етапі відбувається «мобілізація етнічної групи», коли представники етнічної еліти артикують значення і шляхи вирішення національних проблем, тим самим гуртуючись навколо спільної мети. На третьому етапі відбувається політизація етнічності, тобто переведення усвідомлених групою проблем у політичні гасла та програми. Етногрупа вже не може задовольнятися суто культурницькою та просвітницькою роботою, а вимагає участі у розподілі влади⁸. Як бачимо, тут політизація і мобілізація є окремими етапами консолідації етнічності, хоча варто зауважити, що зв'язок між ними все ж присутній, бо без другого етапу неможливим є початок третього: мобілізація є приводом до політизації етнічності.

З іншого боку, вітчизняний етнополітолог О. Картунов вважає етнополітичну мобілізацію етапом політизації етнічності, як більш широкого поняття, і дає наступне визначення: «Політизація етнічності – процес набуття етнічною спільнотою політичної свідомості, мобілізація її на досягнення певних цілей, виходу на арену політичного життя і боротьби за право на участь у прийнятті політичних рішень та контролю за їх виконанням»⁹. Тобто знову ці процеси пов'язані між собою, але, на відміну від інших підходів, тут мобілізація виступає етапом процесу політизації.

Загалом, у науковій літературі подаються різні трактування поняття «політизація етнічності». На цьому етапі етнічні групи виступають з політичними вимогами, намагаючись вплинути на розподіл влади і взяти участь у контролі за справедливим розподілом соціальних благ та економічних ресурсів; відбувається активізація діяльності етнічних груп та їх перехід від суто соціально-культурних до політичних вимог¹⁰. На думку фахівців політизувати етнічність означає:

- 1) надати людям можливість усвідомити роль політики для збереження їх етнокультурних цінностей і навпаки;
- 2) стимулювати їх увагу до цього взаємозв'язку;
- 3) мобілізувати їх на формування етнічних груп, що мають однакову самосвідомість;
- 4) спрямувати їх поведінку у сферу політичної діяльності, спираючись на це усвідомлення та групову самосвідомість¹¹.

Політизація етнічності розпочинається з усвідомлення елітою або ядром етносу того, що досягти покращення свого соціального, економічного становища або створення умов для етнокультурного розвитку можна лише за допомогою політичних засобів. Посилаючись на дискримінований статус, така група ставить вимоги до титульного етносу. Такими вимогами, як вдало вказав український дослідник К. Вітман, стають: зміна політичного статусу (з етнотипу до національної меншини, з національної меншини до державотворчої нації), розширення представництва в системі влади (шляхом запровадження механізмів квотування) і управління, набуття територіальної або екстериторіальної автономії¹². Саме тому, політизація етнічності – це вихід етнонаціональної спільноти на політичну арену держави з певними вимогами до влади.

Причин для політизації етнічності може бути безліч, але все ж єдиним приводом до початку цього процесу є «промах» держави у етнонаціональній політиці (найчастіше це політика позитивної дискримінації щодо титульного етносу), який використовується етнічною елітою у власних цілях. Етнополітологи сходяться на думці, що сценарій тут завжди один: така еліта формулює вимоги етнонаціональної спільноти, вимагає їх задоволення від держави і мобілізує інших членів спільноти для боротьби за певні преференції, після досягнення яких спільнота знову переходить у стан спокою. Як влучно підмітила О. Кривицька: «Політизація є об'єктивним процесом, але, водночас, її актуалізація в суспільстві – наслідок політичної діяльності еліт»¹³. Від себе додамо, що це діяльність еліт з обох сторін, як загальнодержавної, так і етнорегіональної.

Проте існування двох або більше етнічних спільностей в межах однієї політичної системи не має на увазі обов'язково етнополітичну мобілізацію і політизацію етнічності. Етнонаціональна спільнота, що продовжує забезпечувати функції захисту, взаємодопомоги та

символічного значення для її членів може ніколи не політизуватися та мобілізуватися: можливо політика не є потрібною для виживання і процвітання, можливо відчуються ризики для вигоди від такої участі, можливо спільнота задоволена статусом, а можливо вона вважає себе мало чисельною чи слабкою для впливу на політику¹⁴. Хоча трапляються випадки, коли стан перманентно актуалізованої політизації стає єдиноможливим для виживання етнічності. Це трапляється, коли етнічність потрапляє у вороже середовище, де без постійної політизації з постійним підживленням ресурсної бази існує загроза насильницької асиміляції. Такий стан справ властивий для тривалих міжетнічних або етнополітичних конфліктів.

Таким чином, після аналізу різних підходів дослідників можна стверджувати, що ці явища пов'язані між собою і розуміються як такі, що витікають один з одного. Проте підхід до того, що є причиною, а що є наслідком у кожного різний. Це приводить до того, що частина вчених розуміє процес мобілізації як етап або наслідок політизації, а інша частина, навпаки, розуміє політизацію як наслідок мобілізації. З нашої точки зору, ці етнополітичні процеси доцільно розглядати як взаємозалежні, але не доцільно тлумачити визначення одного процесу через інший.

Саме тому, на нашу думку, політизація етнічності – це вихід етнонаціональної спільноти на політичну арену держави з певними вимогами для задоволення внутрішньо-групових інтересів. Натомість, етнополітична мобілізація виступає процесом концентрації ресурсів етнонаціональної спільноти для досягнення політичних цілей у процесі зростання активного потенціалу цієї спільноти. Ці процеси протікають ніби паралельно: група потребує ресурсів для виходу на політичну арену з певними вимогами, які забезпечує етнополітична мобілізація, але без усвідомлення цих вимог і можливості їх досягнення тільки через політику, тобто через політизацію, не може початися процес накопичення вказаних ресурсів.

Висновки з даної статті будуть використані при дослідженні впливу цих явищ на практичну дійсність, зокрема їх вплив на ситуацію в Україні, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. У перспективі взаємозв'язок та розмежування етнополітичної мобілізації та політизації етнічності також веде до можливості дослідження проявів етнічного радикалізму, зокрема можливостей

уникнення його деструктивного впливу через усунення чинників, що провокують мобілізацію і політизацію етнічності.

1. *Coulbourne H.* Ethnic mobilization, war and multi-culturalism // War and ethnicity: global connections and local violence / Ed. David Turton. Rochester: The Boydell Press, 2002. P. 165. 2. *Ачкасов В.* Кризис национальной идентичности и проблемы безопасности в России // Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки. 2010. № 4. С. 65. 3. *Coulbourne H.* Там само. P. 164. 4. *Ачкасов В.А.* Этнополитическая мобилизация: структура ресурсов и процесс развертывания // Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки. 1998. № 4. С. 58. 5. *Ахизер А.С.* Культурные основы этнических конфликтов // Общественные науки и современность. 1994. №4. С. 118. 6. *Аклаев А.Р.* Этнополитическая конфликтология: анализ и менеджмент: монография. Москва: Дело, 2005. С.140. 7. Там же. С. 141. 8. *Майборода О.* Дебютус етнополітика // Віче. 1992. №5. С. 122-134. 9. *Карпунов О.* Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-28.html>. 10. *Зварич І.* Вплив регіоналізму на політизацію етнічності // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї; за ред. М.І. Михальченка. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2008. С. 120. 11. *Скворцов М.* Этничность в процессе социальных изменений // Социально-политический журнал. 1996. № 1. С. 37. 12. *Вітман К.М.* Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса: «Юридична література», 2010. Т. IX. С. 124. 13. *Кривицька О.В.* Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України: монографія. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. С. 85. 14. *Esman M.* Ethnic solidarity as a political force: the scope of inquiry // Ethnic Politics. Ithaca: Cornell University Press, 1994. P. 17.

***Cherveniak Krystyna.* Correlation between ethno-political mobilization and politicization of ethnicity**

The processes of ethnic renaissance, which last from the end of the XX century and affect all without exception countries in the world, actualize the need for complex analysis of ethnic processes and changes in various fields, including politics, caused by the influence of ethnicity. Such processes are the ethno-political mobilization and politicization of ethnicity.

At present there is a need to analyze the correlation between mobilization and politicization, which, in our opinion, is insufficiently defined. This need exists because these processes are indicated by a high level of activity ethnonational factor in the political sphere. Without adequate response and ethno-political management, it leads to negative consequences not only for the government, but for the whole society. In particular, this is a problem for Ukraine too.

Such researches made a large number of scientists. Feature of researches, on which we rely, are that they can be divided into two types. The first type, to study

completely separated processes or ethnic and ethno-political mobilization, or politicization of ethnicity. The second type is distinguished in that researchers connect the identified processes and understand them as link to each other.

In the first case, this correlation is absent, and the second – is available, but the investigator's approach to what is a cause and a consequence is different. This leads to understanding the process of mobilizing as a stage or a consequence of politicization by some scientists. The rest, by contrast, understand the politicization as a result of mobilization. In our view, these ethno-political processes should be considered as related but not appropriate to interpret the definition of one process by another.

That is why, in our opinion, the politicization of ethnicity – is output on the political arena of the state with certain requirements for satisfaction intra-group interests by ethnonational communities. Instead, ethno-political mobilization serves to concentrate resources of ethnonational communities for achieve some political goals during growing their active potential. These processes occur in parallel: the group needs resources to enter on the political arena with certain requirements that ensure ethno-political mobilization, but without understanding these requirements and capabilities to achieve them only through politics, that is politicization, cannot begin the process of accumulation these resources.

The conclusions will be used to study the impact of these phenomena on a practical reality, including their impact on the situation in Ukraine, at both the national and regional level. In the long term research conclusions leading to study manifestations of ethnic radicalism, including opportunities to avoid it destructive influence or eliminating factors that provoke ethno-political mobilization and politicization of ethnicity.

Key words: ethno-political process, ethno-political mobilization, politicization of ethnicity, ethnonational community, ethnonational factor.

Розділ 3

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 94:355.4(477)

В. І. БЕЛОШИЦЬКИЙ

ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА СУЧАСНІСТЬ

Розглянуто становлення та розвиток цивільно-військових відносин в Україні, специфіку формування системи таких відносин в ракурсі історичного минулого України. Підкреслено важливість їх подальшої оптимізації з метою набуття Україною стабільних демократичних якостей.

Ключові слова: демократична країна, цивільно-військові відносини, демократичний цивільний контроль, цивільний уряд, забезпечення національної безпеки.

Белошицкий В. И. Военно-гражданские отношения в Украине: исторические истоки и современность

Рассмотрены становление и развитие гражданско-военных отношений в Украине, специфика формирования системы таких отношений в ракурсе исторического прошлого Украины. Подчеркнута важность их дальнейшей оптимизации с целью приобретения Украиной стабильных демократических качеств.

Ключевые слова: демократическая держава, гражданско-военные отношения, демократический гражданский контроль, гражданское правительство, обеспечение национальной безопасности.

© БЕЛОШИЦЬКИЙ Володимир Іванович – кандидат політичних наук, доцент кафедри військової підготовки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Biloshytskji Volodymyr. Civil-military relations in Ukraine: historical origins and present

In the article essence is establishment and development civilly-military relations, specific of forming of the system of such relations in the perspective of the past of the Ukraine. Underline importance them subsequent optimization with the purpose of acquisition by Ukraine of stable democratic qualities.

Key words: *democratic state, civilly-military relations, democratic civil control, civil government, provide national security.*

Зі специфікою українського життя, перемогами та поразками народу, боротьбою за незалежність, розвитком стосунків з іншими спільнотами пов'язані особливості цивільно-військових відносин в Україні, що виникли ще в додержавні часи. Феномен цивільно-військових відносин (ЦВВ) в Україні, якість яких об'єктивно обумовлюються соціогенезисом, проявляється як явище культури, факт суспільної свідомості, складова українського менталітету, визначається як цілісний національно-культурний, соціально-політичний, історичний процес зі своїми етапами самотнього розвитку.

Політологічна концепція, що розкриває сутність ЦВВ, являє собою комплекс знань про закономірності, принципи, методи, механізми, засоби та способи регуляції мілітарної політики суспільства, логіку поведінки різнорідних соціальних спільнот та особистостей при вирішенні військових питань, а також про зв'язки та взаємодію між ними, що сприяють реалізації життєвих інтересів, задоволенню потреб людей, спрямованих на забезпечення безпеки існування.

Серед значної сукупності логічних прийомів і методичних процедур дослідження сучасних суспільств належне місце посідає використання політологічних концепцій. Оцінюючи пізнавальні можливості політологічної концепції ЦВВ, відкидаючи дискусійні сумніви щодо їх недосконалості в Україні, враховуючи констатації щодо низького рівня політичної культури цивільних політичних установ, недосконалості національної самосвідомості військових, особливо офіцерських кадрів¹, сформулюємо питання таким чином: у чому полягає теоретична та прикладна цінність дослідження ЦВВ? яким є соціально-політичний зміст поняття ЦВВ у конкретно-історичних умовах розвитку Української держави та суспільства?

На основі відповідних політологічних та соціологічних досліджень існує об'єктивна можливість усвідомити статус військово-

службовців у сучасному суспільстві, встановити ключові характеристики ЦВВ в соціально-політичних реаліях, визначити перспективу розвитку цих відносин в умовах подальшої демократизації суспільного життя. Цьому сприяє наявність значної кількості західних праць з проблематики ЦВВ, що стали надбанням українських військовиків та інших зацікавлених осіб. Їх авторами є D. Bland², J. Burk³, S. Huntington⁴, M. Janowitz⁵ та ін.

Крім того, слід враховувати праці українських науковців, де розглянуто загальні й специфічні питання становлення ЦВВ у посттоталітарній Україні, зокрема, дослідження А. Бірюченка⁶, М. Требіна⁷, І. Храбана⁸, В. Целуйка⁹ та ін.

Опорними категоріями концептуального визначення ЦВВ в Україні, які розкривають їхню сутність, визначають теоретичні межі дослідження та практичні аспекти застосування, є наступні: а) загально-філософські категорії – суспільство, соціум, народ, нація, людина, особистість, політика, соціальний інститут, влада, держава, демократія, соціальна діяльність, соціально-політична практика тощо; б) універсальні соціокультурні категорії – національна свідомість, сенс життя, спосіб життя, соціальний конфлікт, свобода, гуманізм, щастя, добро, відповідальність, обов'язок тощо; в) специфічні поняття та категорії – українська національна військова ідея, національні цивільно-військові відносини, мілітарна поведінка суспільства, військова (оборонна) діяльність соціально-політичного суб'єкта, демократичний цивільний контроль, морально-патріотичні якості, духовно розвинута особистість воїна тощо.

Звернення до проблематики ЦВВ в Україні пояснюється як необхідністю розбудови нової незалежної держави, так і необхідністю реставрації в суспільній свідомості української національної військової традиції, мілітарної культури суспільства в цілому. Своєрідність ЦВВ в Україні обумовлена не лише загальнолюдськими, а й національними моральними цінностями, необхідністю соборності України, чітко позначеними орієнтирами духовної свободи, незалежності та самостійності її народу, православними цінностями.

Історія українського війська до моменту проголошення державно-політичної незалежності України опрацьовувалася переважно у 1930-х роках на західноукраїнських землях та обмежувалася національною ідеєю. При цьому проблематика ЦВВ

практично не піднімалась. Їх системне дослідження стало новим напрямком розвитку гуманітарних наук лише після 1991 р. В основу осмислення феномену ЦВВ були покладені західні підходи: ці відносини визначаються взаєминами між військовими інституціями, з одного боку, та урядовими й неурядовими організаціями, громадою, з іншого. Стосунки війська з главою держави, урядом, парламентом, політичними партіями, ЗМІ, громадянським суспільством мають як позитивні, так і негативні прояви. Щоб зрозуміти сучасні реалії, визначити специфіку та перспективи розвитку ЦВВ у сучасній Україні, слід зазирнути в далечінь віків, встановити, як вони виникали, формувалися, набирали сили.

Чи не першою спробою висвітлення ставлення українського соціуму до збройних захисників держави був випуск у 1936 р. у Львові колективної праці «Історія Українського війська», що стала першим амбітним за задумом аналітичним дослідженням, популярним за зовнішнім оформленням та критично-науковим за змістом¹⁰. Основним автором цієї праці став І. Крип'якевич (1886-1967), професор Львівського університету ім. І. Франка. Щоправда, це дослідження було більше спрямоване на власне мілітарний, а не загально-соціальний аспект історії, де цивільно-військові відносини мали б розкриватися більшою мірою.

Перелік основних питань, з яких складаються основні складові військової історії, свідчить про важливе місце, вагому регулятивну роль ЦВВ у житті суспільства, у процесі становлення збройних сил. Ще в перші роки існування Київської держави почалося відгалуження, виокремлення військових відносин та інституцій на основі цілеспрямованого формування княжої дружин. З IX ст. до XV ст. вона являла собою озброєний загін при князі, що охороняв його самого, двір, дитинець тощо. Разом з тим, виникнення дружини не означало уособлення, віддалення від суспільства війська, вояків, їхніх родин.

Визначаючи суть дружини як військової інституції Київської Русі, важливо відмітити вагоме її значення в житті суспільства, різноманітність її соціально-політичних функцій. Княже військо своєю появою сприяло початку Руської держави. Воно виявило себе у зміцненні князівської влади, держави, в єднанні суспільства. Необхідно вказати й на міжнародний аспект ЦВВ за часів Київської Русі, який

полягав у взаємодії княжого війська з іншими народами при організації походів та військових дій за межами власне Київської держави. В цілому ЦВВ у ті часи були підпорядковані воєнним задачам – захисту й обороні, забезпеченні безпеки своєї території, утримання порядку на підконтрольних землях та ін.

Козаччина стала унікальним й неповторним явищем, яке зберігає свій вплив на соціально-політичне та духовно-культурне життя сучасної України. На нашу думку, вона була яскравим прикладом єднання цивільно-військового духу. Козаччину обґрунтовано визначають як військове утворення, але, передусім, воно було утворенням соціальним з військово-політичною суттю.

Не можна не погодитися з авторами фундаментального дослідження історії українського козацтва, що «причини, які призвели до виникнення цього явища, мали комплексний характер. До них належали економічні, політичні, військово-стратегічні, соціальні чинники»¹¹. Найголовнішою ознакою ЦВВ за козацької доби стало єднання двох сутностей вільної людини – козака-воїна і козака-землероба. «Козак-воїн існував поряд із козаком-землеробом, військовий елемент природно вжився в елемент землеробський і доповнював його».

Переконливим підтвердженням гармонії ЦВВ за часів Запорозької Січі була широка гама соціально-політичної діяльності козаків. Кошовий Війська Запорозького матеріально підтримував навчальні заклади, фінансував просвітницьку, благодійну та лікувальну діяльність церков та монастирів. П. Конашевич-Сагайдачний разом з усім Військом Запорозьким записався до Київського братства і забезпечив йому захист та підтримку. Козаки відбудували Межигірський Спасо-Преображенський монастир поблизу Києва, де старі козаки доживали свого віку.

Визначаючи суть ЦВВ за часів козацької доби, слід наголосити на цінності козацького ідеалу в розвитку соціальної активності українства, у першу чергу селянства. «У свідомості безпосереднього виробника з'явилося і закріпилося стереотипне уявлення про козака як людину, вільну від будь-яких обов'язків (крім військового) перед паном і державою, але яка користувалася особливими імунітетними правами (особиста свобода, право на володіння землею, своя юрисдикція тощо). Селянин-хлібороб часто не бажав відриватися від

землі, власної домівки і займатися небезпечним козацьким ремеслом, однак прагнув здобути козацькі привілеї. Це означало появу нової якості у його свідомості».

Деякий вплив на гармонізацію ЦВВ у XIX ст. вплинула Вітчизняна війна 1812 р., спрямована проти вторгнення військ Наполеона на територію Російської імперії. Окремі українські частини (полки) брали участь у цій війні. Разом з тим, головні військові події розгорталися за межами України, що дозволяє констатувати лише опосередкований вплив подій 1812-1813 років на розвиток цивільно-військових взаємин тогочасного періоду.

На жаль, не став дієвим засобом гармонізації ЦВВ декабристський рух 1825 року. Члени Південного товариства (офіцери військових частин, дислокованих на території України) спробували вести революційну агітацію серед солдатів, проте до інших верств населення вони не звертались. Результати руху виявилися невтішними.

Іншим важливим фактором формування ЦВВ в Україні XIX ст. стало виникнення повстанських військових формувань та їхня у цілому схвальна оцінка з боку нижчих верств населення. Великого розмаху набув, приміром, традиційний на Прикарпатті опришківський рух, який у засобах боротьби мав багато спільного з діями повстанських загонів Устима Кармелюка на Поділлі та суміжних з ним повітах Київщини та Бессарабії.

Натиск царизму на революційні виступи народу продемонстрував реакційну, антинародну суть ЦВВ у Російській імперії. «Цивільна» складова цих відносин означала діяльність насамперед імперських інститутів, імперської влади, за якою стояли насамперед інтереси царату. Не сприяла зміцненню ЦВВ, формуванню їх збалансованого стану військова реформа 1864-1883 рр., хоча її наслідком було зміцнення російської армії, в лавах якої служило досить багато українців. Так, на території України було утворено три військові округи: Київський, Одеський, Харківський, де служили здебільшого вихідці з місцевих губерній, що створювало нові можливості активної взаємодії з цивільним населенням

Серед факторів, що зумовили загострення ЦВВ на початку XX ст., значне місце посіла російсько-японська війна 1904 р. Тоді тісний взаємозв'язок цивільних і військових факторів розвитку суспільства втілювався в революціонізації солдатських мас, що викликало завору-

шення в армії та на флоті. Найзначнішими з них були наступні події 1905 року: повстання на броненосці «Князь Потёмкин Тавричеський»; збройний виступ лейтенанта П. Шмідта у Севастополі; виступ саперів Києва.

Реакційна суть ЦВВ в Російській імперії до її падіння у 1917 р. проявлялася багаторазово: царські війська і поліція придушували народні революційні зрушення в Україні та інших частинах імперії; в окремих містах періодично оголошувався воєнний стан; на місця виступів невдоволених посилалися численні каральні загони, які, керуючись вказівками царського міністра, силою зброї знищували «бунтівників», чинили жорсткі розправи.

Варто зауважити, що Перша світова війна 1914-1918 рр. сприяла своєрідному оновленню ЦВВ. Це було пов'язане з науково-технічним розвитком країн, причетних до війни. Поява модернових технологій збройної боротьби та нових сфер виробництва, інноваційних винаходів обумовили ефективність та якісно вищий рівень ведення бойових дій. Одним із важливих напрямків розвитку ЦВВ на той період було сприяння раціоналізаторству та винахідництву.

Досить складна ситуація щодо оптимізації ЦВВ склалася в Україні у 1920-х роках. Після падіння російського царизму визначилося кілька соціально-політичних стратегій розвитку, що обумовили відповідне забарвлення соціально-політичних перетворень. Перша – розвиток суспільства відповідно до буржуазної (соціально-політичної, економічної, військової) політики спадкоємця царизму – Тимчасового уряду, згідно з якою військово-соціальні відносини залежать від волі вищих політичних інстанцій і так само змушені захищати пануючі верстви суспільства. Друга – соціалістичний напрямок розвитку суспільства, де ЦВВ, відштовхуючись від факту існування створеної більшовиками Робітничо-Селянської Червоної Армії, гіпотетично набувають загальнонародних рис, стають механізмом захисту всього народу. І третя – політика національного відродження, національної ідентифікації, за якої ЦВВ втілюються у національно-визвольний рух. Втіленням останньої лінії розвитку стало утворення в 1917 р. Української Центральної Ради, до якої ввійшли представники кількох політичних партій, груп, гуртків, спілок, товариств: військових, кооперативних, студентських, духовенства, науковців, педагогів, техніків, агрономів тощо.

Характеризуючи ЦВВ в Україні того періоду, слід звернути увагу на їхню строкатість, узгодженість або неузгодженість із владними та іншими політичними суб'єктами, революційність, спрямованість на національне самовизначення, державну самостійність. Таким ЦВВ притаманний значний рівень стихійності, оскільки вони були тісно пов'язаними з повстанськими рухами, відбиваючи розмаїття думок і поглядів та не визнаючи централізованого консолідуючого фактору.

За радянських часів абсолютна більшість населення, що перебувала під безперервним пресом пропаганди, до Збройних Сил ставилися в цілому позитивно. Гармонізації ЦВВ, що також характеризувалося як зростання престижу Радянської Армії, сприяли громадські організації, оборонні товариства, добровільні об'єднання трудящих. Загальнонародна, гуманістична цінність ЦВВ проявилася у піклуванні про дітей-сиріт, дітей, батьки яких загинули у Великій Вітчизняній війні. Разом з тим, послаблення радянської пропаганди в останні роки існування Радянської держави своїм наслідком мало стрімку активізацію демократичних сил практично в усіх союзних республіках. Це призвело не лише до розпаду радянської імперії, а й до створення національних різновидів збройних сил та їх розвиток на інших організаційних і духовних засадах, до яких мають належати насамперед широкі цивільно-військові контакти з важливих питань забезпечення обороноздатності та всебічний демократичний цивільний контроль за діяльністю професійних військовиків.

Явище ЦВВ в Україні має багатовікову основу. Доцільно виділити додержавний період, що характеризується природною, стихійно-народною креативністю обцинних та індивідуальних форм войовничості, її зв'язком із захистом громади, з магічністю рідної землі у додержавні часи. Наступним є період формування княжої військової інституції та її церковної і суспільної підтримки за часів Київської Русі. Слід вказати й на соціальний самозахист та самозбереження українців за часів литовсько-польської окупації, коли виявилось соціальне, національне та православне самовизначення українців.

Значними (хоча внутрішньо суперечливими) в контексті формування ЦВВ стали: період козацької воєнної демократії; період імперської опіки ЦВВ на Лівобережжі та Слобожанщині в XVII – XVIII

ст.; період панування загальних форм ЦВВ в Російській імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Слід виділити період визвольних змагань першої половини XX ст. на західних землях, Правобережжі України, що ґрунтувалися на ідеї національної народної самооборони та неприйняття втручання інших держав у життя народу; період панування загальносоюзних ЦВВ у Радянській Україні; період становлення та розвитку ЦВВ у новій незалежній, демократичній Україні.

Створення нової моделі цивільно-військових відносин у сучасній Україні своїм підґрунтям має традиційність, спадковість, що доповнюються новими складниками демократичного гатунку з чітко позначеними цілями євроатлантичної інтеграції.

1. *Олійник С.* Цивільно-військові відносини. Порівняльний аналіз // Спостерігач. 1996. № 27. 2. *Bland D.* A Unified Theory of Civil-Military Relations // Armed Forces and Society. 1999. Vol. 26, Issue. – 21 p. 3. *Burk J. Morris Janowitz* and the Origins of Sociological Research on Armed Forces and Society // Armed Forces and Society. 1993. Vol. 19, Issue 2. 4. *Huntington S.* The Soldier and the State: The Theory and Policies of the Civil-Military Relations // The Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press. 1957. 534 p. 5. *Janowitz M.* The Professional Soldier: A Social and Political Portrait. – London: The Free Press of Glencoe Collier-Macmillan Ltd. 1960. 6. *Бірюченко А. О.* Демократичний цивільний контроль над військовою сферою у контексті національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ: Рада національної безпеки і оборони України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2006. 24 с. 7. *Требін М. П.* Армія в суспільстві, що трансформується (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.03. Харків: Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2005. 32 с. 8. *Храбан І. А.* Цивільний контроль над збройними силами в демократичній державі (досвід США і проблеми України): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ: Академія Збройних Сил України, Київський університет імені Тараса Шевченка, 1999. 18 с. 9. *Целуйко В. О.* Деєтатизація воєнної сфери недержавними збройними формуваннями в сучасному світі: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 207 с. 10. *Круп'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З.* та ін. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / упорядник Б. З. Якимович. – Львів: Світ, 1992. 712 с. 11. *Історія українського козацтва: нариси:* у 2 т. / Т. 1. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. 800 с.

***Biloshytskji Volodymyr.* Civil-military relations in Ukraine: historical origins and present**

Political science conception that exposes essence of civilly-military relations (CMR) is the complex of knowledge about conformities to law, principles, methods,

mechanisms, facilities and methods of adjusting of military politics of society. In addition, this conception exposes logic of behavior of heterogeneous social associations and personalities at the decision of soldiery questions.

By the supporting categories of conceptual determination of CMR in Ukraine, that expose their essence, the theoretical limits of research and practical aspects of application determine, following: general-philosophical categories are society, society, people, nation, personality, politics, social institute, power, state, democracy, social activity, socio-political practice etc.; universal sociocultural categories are national consciousness, sense of life, way of life, social conflict, freedom, humanism, happiness, good, responsibility, duty and others like that; specific concepts and categories are the Ukrainian national military idea, national civilly-military relations, military behavior of society, military (defensive) activity of socio-political subject, democratic civil control, morally-patriotic internals, spiritually developed personality of warrior and others like that.

Variety of Ukrainian military history the epicentre of that a permanent fight was and remains for independence and independence, stipulate the specific of CMR in Ukraine. The phenomenon of CMR in Ukraine has centuries-old basis. It is expedient to distinguish in old period that is characterized by natural, spontaneously folk creativity of communal and individual forms of bellicosity, by her connection with defence of society, with magic of native land in oldest times. Following is a period of forming of princely military institutes and their church and public support in the days of Kyiv Rus. It follows to specify and on a social self-defence and self-preservation of Ukrainians in the days of Lithuanian-Polish occupation, when social, national and Orthodox self-determination of Ukrainians appeared.

Considerable in the context of forming of CMR became: period of cossack military democracy; period of imperial guardianship of CMR on Left-bankness and Slobozhanschyna in XVII - XVIII of century; a period of domination of general forms of CMR is in the Russian empire (an end of XVIII is beginning of XX of century).

It follows to distinguish the period of liberation competitions of the first half of XX of century on western earth of Ukraine, that were base on idea of national folk self-defence and non-acceptance of intervention from other states in life of people; a period of domination of all-union CMR is in Soviet Ukraine; a period of becoming and development of CMR is in new independent, democratic Ukraine.

Creation of new model of civilly-soldiery relations in modern Ukraine has traditional character, heredity the soil, that complemented by the new constituents of democratic sort with clearly mark aims of European-Atlantic integration.

Key words: democratic state, civilly-military relations, democratic civil control, civil government, provide national security.

ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ КОНСОЛІДАЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ ТА ПРАКТИЧНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ

Досліджено основні проблеми концептуалізації феномену консолідації в політичній науці (вузкість та тенденційність предмету дослідження консолідології, суперечливість термінологічного апарату, неврахування особливостей явища) та практичній українській політиці (довільне застосування у політичних документах). Автор уточнює предмет консолідології, виокремлює складові консолідації, етапи явища як політичного процесу, досліджує основні його характеристики та вказує на визначальну роль консолідаційних чинників та мети в забезпеченні консолідації. Актуальність проблематики обумовлена тим, що поліваріантність тлумачення феномену в політології та практичній політиці ускладнює напрацювання ефективних політико-правових механізмів забезпечення консолідації у тій чи іншій сфері політичного буття.

Ключові слова: консолідація, консолідологія, консолідація демократії, консолідаційні чинники, громадянське суспільство.

Гербут И. А. Проблемы концептуализации консолидации в политической науке и практической украинской политике

Исследованы основные проблемы концептуализации феномена консолидации в политической науке (узость и тенденциозность предмета исследования консолидологии, противоречивость терминологического аппарата, игнорирование особенностей явления) и практической украинской политике (произвольное применение в политических документах). Автор уточняет предмет консолидологии, выделяет составляющие консолидации, этапы явления как политического процесса, исследует основные его характеристики и указывает на определяющую роль консолидационных факторов и цели в обеспечении консолидации. Актуальность проблематики обусловлена тем, что поливариантность толкования феномена в политологии и практической политике усложняет наработку эффективных политико-правовых механизмов обеспечения консолидации в той или иной сфере политического бытия.

Ключевые слова: консолидация, консолидология, консолидация демократии, консолидационные факторы, гражданское общество.

Gerbut Igor. The problems of consolidation conceptualization in political science and Ukrainian policy

The basic problems of consolidation phenomenon's conceptualization in political science (narrowing the subject of consolidology, contradictory terminology system, neglecting phenomenon's certain features) and Ukrainian policy (arbitrary usage in political documents). The author specifies the object of consolidology, identifies consolidation elements, stages of phenomenon as a political process, explores its main characteristics and points the crucial role of consolidation factors and purpose in ensuring the consolidation. The urgency of the problem is caused by the fact that multivariate interpretation of phenomenon in political science and practical politics complicates working out effective political and legal mechanisms of consolidation implementation in any sphere of political life.

Key words: consolidation, consolidology, democratic consolidation, consolidation factors, civil society.

Феномен консолідації набуває нового все більш актуального звучання для сучасної України, продовжується його наукова розробка та практична імплементація на всіх рівнях політичного, правового, соціально-культурного та етнополітичного життя країни. Як справедливо зауважує О. Кривицька, сучасний етап історії України як ніколи потребує консолідуючих зусиль, позаяк перманентні політичні кризи зробили наочною ту вісь конфліктності, яка іманентно присутня в українському суспільстві на основі незбігу світоглядних настанов і життєвих практик різних сегментів багатоскладового соціуму¹. Консолідація розколотих суспільств, до яких належить українське суспільство, потребує застосування системних консолідаційних зусиль та механізмів на всіх рівнях. Тож, без глибокого наукового вивчення цього феномену, неможлива його коректна та ефективна реалізація в Україні.

Консолідація останнім часом стала однією з найбільш поширених цілей програмних політичних документів, що, втім, не наближає політичних акторів до консенсусу щодо змісту явища, його наповнення. Крім того, нерідко науково-теоретичні напрацювання визначення консолідації та її розуміння в політичних, нормативних документах дисонують між собою. Процес імплементації, формування консолідації у визначених сферах потребує насамперед виявлення та аналізу основних проблем формування категоріального апарату, його уточнення. Консолідація демократії, консолідація суспільства, політична консолідація, етнокультурна консолідація в

Україні супроводжуються такими перепонами, як фрагментарне розуміння, в деяких випадках навіть викривлення змісту поняття. І це характерно не лише для української політології чи політичної реальності.

З одного боку, об'єкт дослідження характеризується високим рівнем науково-теоретичної розробки. Консолідацію як консолідацію демократії в своїх працях почали досліджувати наприкінці ХХ ст. Д. Растоу, Л. Вайтхед, С. Фіш, Ф. Шміттер, Г.О'Донелл, Х. Лінц. Саме консолідація демократії започаткувала новий напрям політичних наук – консолідологію, навколо предмету якої досі точаться наукові дебати. Ситуація ускладнюється тим, що в основу цього нового напрямку політології лягла теорія консолідації демократії, однак ідея консолідації виявилася перспективною та застосовною до інших сфер політичного буття. Тож, предмет дослідження наукового напрямку вийшов далеко за межі консолідації демократії, однак остання ще досі накладає певні обмеження на його позиціонування в політичній науці. Згідно з позицією І. Хінтби, теорія консолідації демократії є складовою частиною такої субдисципліни порівняльної політології, як політична транзитологія².

А. Михненко та ін. пояснюють актуальність нового напрямку навпаки тим, що в пострадянських країнах, Східній Європі, Латинській Америці перехідний період вже завершився і тому потрібно глибше вивчати проблеми стабілізації, консолідації демократії, а не транзиту. Що ж стосується України, вчені вважають, що перехідний період до консолідованої демократії далекий до завершального етапу, пояснюючи це непрозорістю, неефективністю політичних інститутів, існуванням нестійких норм, випадкових угод між різними суб'єктами політики, маніпуляцією виборчими процесами та законодавством³.

І. Титар систематизує п'ять термінів, які лягли в основу нового напрямку - «консолідація демократії», «зміцнення демократії», «усталена демократія», «стабільність демократії», «збереження демократії», поліваріантність яких ускладнює розуміння явища консолідації. Дослідник вважає перспективною ідею відмовитися взагалі від використання цього базового для напрямку поняття - консолідації демократії⁴. Однак консолідація демократії назавжди залишиться серед витоків консолідології. Досить влучне визначення

цьому поняттю дає Л. Сморгунов, стверджуючи, що консолідація демократії є вирішальним етапом переходу від авторитарної форми правління до демократичної, який починається після розриву з попереднім режимом і закінчується формуванням консолідованої демократії⁵. Консолідована демократія є життєздатною, відтворюваною, розвивається на власній основі, що дозволяє їй за будь-яких перипетій економічного, соціально-політичного та етнокультурного життя, підтримувати стабільний розвиток.

Ф. Кирилюк, М. Обушний та М. Хилько стверджують, що саме проведення важливих перетворень (реформ) у політичній та економічній сферах створює передумови для переходу до етапу консолідації демократії, на якому відбувається інституціоналізація демократичних механізмів державної влади, звикання, адаптація суспільства до нових політичних механізмів і легітимація нового демократичного режиму⁶. Л. Сморгунов особливо підкреслює, що консолідація демократії є процесом обґрунтування нових політичних відносин не лише з точки зору суб'єктивного прийняття цінностей і норм, а й з точки зору надійності подальшого функціонування демократичних інститутів. Ці визначення проаналізовано, оскільки вони вказують на важливість для явища консолідації загалом таких характеристик, як зміцнення, стабільність, усталеність, збереження поряд з об'єднанням та згуртуванням.

Характерно, що в інших сучасних вимірах консолідації не прив'язаних до консолідації демократії вони розвиваються, редукуються – на перший план виходить об'єднання, згуртування, але не стабільність, збереження та відтворюваність. Не випадково, термін *consolidatio* латинського походження означає одночасно як об'єднувати, так і зміцнювати. А отже, стабілізувати політичну або іншу систему. На вирішальній важливості стабільності для інтеграційних та консолідаційних практик наголошував ще А. Етціоні, вказуючи на здатність одиниці або системи підтримувати саму себе перед загрозою внутрішніх та зовнішніх викликів⁷. Відтак консолідація передбачає здатність забезпечувати стабільне функціонування та стійкий розвиток відповідної системи.

З цього випливає, що стабільність постає важливою складовою феномену консолідації. Сучасні дослідники стабільності закликають розглядати її як динамічну, а не статичну характеристику. С. Асла-

нов зауважує, що з точки зору політичних перетворень, стабільність не є синонімом незмінності, непорушності, законсервованості політичної структури і відносин, адже остання свідчить про зупинку розвитку політичної системи, яка рано чи пізно призведе до нестійкості, напруженості, а відтак до політичної дестабілізації⁸. Принагідно дослідник зауважує, що стабільність набагато складніше забезпечити в умовах демократії, адже демократичні форми участі суб'єктів у політиці часто дестабілізують політичну ситуацію. Цю особливість помітив ще Ф. Шміттер, вказуючи на таке антагоністичне явище, як деконсолідація. Водночас засновник напряму зазначає, що демократичні режими не повинні бути повністю консолідованими, їх набір правил має передбачати «обмежену невизначеність» та «умовну згоду»⁹. Адже це дає можливість демократії за допомогою підтримання динамічної стабільності еволюціонувати, розвиватися.

Тож, стабільність є результатом консолідації - об'єднання, згуртування і водночас забезпечує її досягнення. Це дозволяє виокремити в консолідації як політичному процесі два етапи 1) об'єднання та згуртування з певною метою; 2) забезпечення стабільності, зміцнення, відтворюваності, життєздатності політичних інституційних практик задля реалізації певної мети. Остання категорія є надзвичайно важливою для забезпечення консолідації. Без досягнення мети, реалізації певного інтересу або цілей ефективна, тривала консолідація неможлива. Ця мета може мати як конструктивний, так і деструктивний зміст, а також бути комбінацією обох. Наприклад, Революція Гідності 13-14-го років в Україні стала можливою завдяки консолідації суспільства та політичної опозиції з метою протидії недемократичному політичному режиму. Безумовно, Євромайдан мав також конструктивні стратегічні цілі – відновлення євроінтеграції України, відтермінованої на невизначений термін колишнім Президентом В. Януковичем.

Мета консолідації є чи не найважливішим чинником її забезпечення. Науковці помітили, що українське суспільство найчастіше стихійно консолідується навколо протидії негативним процесам або явищам, не демонструючи ознак згуртованості у відносно стабільний період. Зокрема В. Котигоренко зазначає, що «українці як нація консолідуються під час загроз – державній незалежності, правам

громадян, правам людей. Це, з одного боку, обнадійливий чинник, з іншого – дещо сумний, тому що ми не маємо таких стрибків, пов'язаних з успіхом, з вирішенням нагальних питань»¹⁰. О. Кривицька вважає причиною цієї ситуації те, що український соціум позбавлений таких об'єднуючих стимулів, як ідеологія, спільні цінності, артикульовані державні інтереси, тому їх консолідаційна роль не виконується¹¹.

Прикметно, що в деяких випадках консолідація сама по собі може ставати метою консолідації, але це характерно більше для політичних документів та прикладних наукових досліджень, ніж реальних консолідаційних процесів. Так, українські науковці пропонують популяризувати політичну консолідацію еліт навколо спільної мети – етнокультурної консолідації українського суспільства, що дасть змогу покласти край застосуванню деконсолідаційних чинників як політичної технології, відмовитися від радикальної, нетерпимої риторики щодо певних етнічних, мовних груп¹². Експерти та соціологи серед першочергових цілей державної політики у сфері формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України визначають консолідацію нації й досягнення національної єдності навколо спільних суспільних пріоритетів і цілей¹³. Втім, консолідація як самоціль не буде зрозумілою для українського суспільства, яке наразі відчуває брак зрозумілих консолідаційних ідей та чинників.

Що ж стосується консолідології, то її слід визначати як окремий напрям політичної науки про різні форми, виміри і рівні консолідації, не обмежуючись консолідацією демократії. Однак тенденційність останньої теорії досі накладає певні обмеження на вивчення предмету напряму, що суттєво обмежує розвиток наукових досліджень у цій сфері. В. Лагасін, А. Мельвіль, В. Пантін слушно зауважують його вузькість, адже й досі усталено феномен консолідації розглядається в межах переходу до демократії. В цьому контексті практичні напрацювання розуміння консолідації як політичного процесу та явища в політичних документах просунулися далі, незважаючи на строкатість розуміння змісту. Почасти вину за таку ситуацію можна покласти на засновників консолідології та розробників теорії консолідації демократії. Саме Ф. Шміттер обмежив предмет консолідології консолідацією демократії. В одній зі ос-

новоположних статей автор прямо стверджує, що хвиля демократизації, яка почалася в 1974 році, сприяла розвитку двох протонаук в рамках політичної науки: транзитології та консолідології¹⁴. В подальшому явище консолідації Ф. Шміттер визначає як формування набору загальноновизнаних правил/інституцій для реалізації політики, які, будучи демократичними, повинні ґрунтуватися на громадянській рівності та підзвітності очільників держави громадянам¹⁵. Засновники напряму звузили предмет консолідології до консолідації демократії, що створило в подальшому серйозні теоретико-термінологічні проблеми для нового напряму.

Прикладом такої тенденційності та вузькості може слугувати розуміння поняття політичної консолідації в українській політології. Зокрема О. Анастасов, розмежовуючи політичну інтеграцію та політичну консолідацію, визначає, що в основі політичної консолідації перебуває чітка та дієздатна вертикаль державної влади, формування стійкої політичної більшості та маргіналізація політичних сил, які ставлять під сумнів легітимність режиму і готові на використання неконституційних засобів для його зміни¹⁶. Політична консолідація означає завершення встановлення і легітимацію основних інститутів відповідного політичного режиму та апробування їх ефективного функціонування.

Тобто автор проводить пряму аналогію з консолідацією демократії. Визначення політичної консолідації ідентичне визначенню консолідації демократії з однією лише відмінністю: консолідація демократії означає консолідацію демократичного режиму, тоді як політична консолідація – будь-якого. Такий підхід має право на існування і ґрунтується він на досить широко застосовуваному в науці евристичному методі аналогій, що дає змогу досліднику встановити співвідношення еквівалентності (відповідності, схожості) між двома подібними системами за деякими ознаками. Якщо в політичній науці було концептуалізовано теорію консолідації демократії, то чому не можна концептуалізувати консолідацію іншого політичного режиму? Тим більше, що українські дослідники справедливо зауважують, що консолідація може бути не лише позитивним явищем, а й негативним, фіксуватися як у конструктивних політичних процесах (консолідація демократії), так і деструктивних (консолідація авторитарних режимів, етнократії)¹⁷.

Однак наскільки доцільним є звуження політичної консолідації до консолідації певного політичного режиму? Виникає логічне запитання, чому для консолідації демократії використовується вузький спеціалізований термін, тоді як для консолідації цілої низки інших політичних режимів – більш широкий, парасольковий термін - «політична консолідація». Тим більше, що консолідація демократії теж є консолідацією одного з політичних режимів, а отже, підпадає під визначення політичної консолідації. Яка ж тоді відмінність між консолідацією демократії і політичною консолідацією?

Відповіді на ці запитання О. Анастасов не дає, натомість пропонує визначення політичної інтеграції, яка забезпечує інтеграцію влади і громадянського суспільства, тобто створення ефективного комунікативного механізму їх взаємодії, здатного забезпечити адекватне агрегування різноманітних політичних інтересів у процесі функціонування політичної системи. Якщо політична консолідація спрямована на посилення внутрішньої згуртованості політичної системи та інституціоналізацію політичних процедур, то політична інтеграція - на досягнення більшої спільності інтересів та консенсусу навколо розв'язання суперечностей або прийняття інших рішень і означає процес створення легітимного механізму «зворотного зв'язку» між владою та громадянським суспільством, а також подолання політичної поляризації як у владі, так і у громадянському суспільстві¹⁸. На наш погляд, всі ці ознаки політичної інтеграції є складовими політичної консолідації, яка не обмежується інституціоналізацією та зміцненням політичного режиму.

Слід при цьому зауважити, що консолідація більшістю українських вчених розглядається як складова більш широкого політичного явища – інтеграції. Однак консолідація, як правило, не протиставляється інтеграції. В попередніх працях ми визначили політичну консолідацію як процес узгодження інтересів різних соціальних груп та політичних сил для визначення спільних цінностей та загальноприйнятих правил гри, формування спільного бачення подальшого розвитку держави, координації зусиль для досягнення спільних цілей, утвердження консенсусу між політичними акторами задля ефективного і стабільного функціонування політичних інститутів.

Що ж стосується західної політології, то поряд з консолідацією демократії, дуже популярними є студії консолідації громадянського

суспільства, представлені у працях таких дослідників, як Е. Геллнер, Дж. Л. Коен, Х. Арендт, Р. Хайск, С. Хантінгтон, М. Уольцер, А. Мелуччі, Дж. Роулз, М. Бернард, Дж. Лінц. Для того, щоб покласти край дискусіям щодо предмету дослідження консолідології, М. Фесенко запропонував окремо розглядати різні концепції консолідації з усіма їх особливостями. Окрім концепції консолідації демократії, консолідації громадянського суспільства, вчений називає доволі вузькі концепції консолідації зусиль світового співтовариства проти тероризму і розповсюдження ядерної зброї, консолідації для запобігання та подолання техногенних, екологічних катастроф¹⁹. М. Фесенко вивчає феномен міжнародно-політичної консолідації, розуміючи під ним об'єднання зусиль учасників міжнародних відносин, спрямованих на подолання існуючих та запобігання можливих кризових явищ на глобальному рівні регулювання міжнародною системою з метою її подальшого стабільного розвитку. Важливим елементом консолідації він вважає згоду, яка заснована на довірі і бажанні стабільного світового розвитку акторами системи міжнародних відносин.

Поліваріантність наукового тлумачення феномену консолідації в зарубіжній та українській політології, що в окремих працях має взаємовиключний зміст, суттєво ускладнює вивчення практичного його втілення, а також напрацювання політико-правових механізмів досягнення або забезпечення консолідації у тій чи іншій сфері політичного буття. Проблема концептуалізації феномену консолідації, його подальша розробка та напрацювання узгодженого визначення, встановлення взаємозв'язку консолідації зі спорідненими політичними явищами, позиціонування в політичних процесах, вихід за межі традиційного розуміння консолідології, адаптація до українських політичних реалій має вирішальне значення в українській політології, враховуючи, наскільки часто цей термін почав з'являтися в різноманітних концепціях, стратегіях та програмах. Адже як свідчить їх аналіз, політичні документи вказують на фрагментарне або хибне розуміння консолідації, яке не враховує всіх розглянутих вище аспектів, особливостей явища, етапів його реалізації, чинників забезпечення та мети.

Для України є актуальними проблеми консолідації демократії, консолідації громадянського суспільства, політичної консолідації,

етнокультурної консолідації поліетнічного суспільства. Однак їх вирішення має базуватися на науковому підґрунті, що дозволить уникнути суперечностей, тривалого узгодження позицій сторін та забезпечити ефективність консолідаційних механізмів. Наразі органи влади, соціологічні служби, міжнародні організації, ініціативи громадянського суспільства пропонують найрізноманітніші інструменти консолідації, застосування частини яких, без розуміння суті консолідації, може навіть призвести до зворотнього, деконсолідаційного ефекту.

1. *Кривицька О.* Існують серйозні загрози консолідації українського суспільства // Національна безпека і оборона. 2016. №3-4. С. 132. 2. *Хинтба И.* Консолидация демократии: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. Москва, 2009. С. 5. 3. *Михненко А., Макаренко Е., Макаренко Н.* Институализация социального развития: навч. посібн. Київ: НАДУ, 2011. С. 6. 4. *Титарь И.* Концептуализация понятия «консолидация демократии» // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2008. Вип. 22. С. 40. 5. *Сморгунов Л.* Проблемы и модели консолидации демократии // Сравнительная политология. Санкт-Петербург, 2012. С. 226. 6. *Консолидація демократії* // Політологія / Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І. Хилько та ін. Київ: Здоров'я, 2004. С. 481. 7. *Etzioni A.* Political unification: A comparative study of leaders and forces. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965. P. 44. 8. *Асланов С.* Взаємозв'язок етнополітичної стабільності та характеристик політичної системи // Evropský politický a právní diskurz. 2015. T 2. Вип. 3. С. 183. 9. *Schmitter P.* Concepts from transitology & consolidology: their potential relevance for understanding European integration / Universidade Federal da Integração Latino-Americana. URL: <https://www.unila.edu.br/sites/default/files/files/01%20Concepts.pdf> (дата звернення: 13.04.2017). 10. *Котигоренко В.* Треба формувати політику інтеграції всього українського суспільства // Національна безпека і оборона. 2016. №3-4. С. 123. 11. *Кривицька О.* Цит. праця. 12. *Політико-правові* засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наук. записка / І. О. Кресіна, Л. І. Лойко, В. А. Явір, Д. І. Грицяк, С. В. Стоєцький. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2013. С. 94. 13. *Основні* цілі, принципи, напрями реалізації державної політики у сфері ідентичності в сучасних умовах. Київ: Центр Разумкова, 2017. С. 90. 14. *Schmitter P.* The proto-science of consolidology: can it improve the outcome of contemporary efforts at democratization? // Politikon: South African Journal of Political Studies. 1994. Vol. 21. Issue 2. P. 15. 15. *Schmitter P.* Concepts from transitology & consolidology: their potential relevance for understanding European integration / Universidade Federal da Integração Latino-Americana URL: <https://www.unila.edu.br/sites/default/files/files/01%20Concepts.pdf> (дата звернення: 13.04.2017). 16. *Анастасов О.* Роль політичної інтеграції в процесі консолідації транзитних суспільств // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політоло-

гія, туризм. 2011. Т. 2. №4. С. 58. **17.** Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наук. записка / І. О. Кресіна, Л. І. Лойко, В. А. Явір, Д. І. Грицяк, С. В. Стоєцький. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького, 2013. С. 9. **18.** Анастасов О. Цит. праця. **19.** Фесенко М. Феномен міжнародно-політичної консолідації // Політичний менеджмент. 2013. № 1-2. С. 21.

Gerbut Igor. The problems of consolidation conceptualization in political science and Ukrainian policy

The basic problems of consolidation phenomenon's conceptualization in political science (narrowing the subject of consolidology, contradictory terminology system, neglecting phenomenon's certain features) and Ukrainian policy (arbitrary usage in political documents). The author specifies the object of consolidology, identifies consolidation elements, stages of phenomenon as a political process, explores its main characteristics and points the crucial role of consolidation factors and purpose in ensuring the consolidation. The urgency of the problem is caused by the fact that multivariate interpretation of phenomenon in political science and practical politics complicates working out effective political and legal mechanisms of consolidation implementation in any sphere of political life.

The phenomenon of consolidation became more actual for modern Ukraine because its scientific development and practical implementation at all levels of political, legal, socio-cultural and ethnopolitical life goes on. The consolidation of divided societies, which has to do to Ukrainian society needs a systemic consolidation efforts and mechanisms at all levels. So, without a thorough scientific study of this phenomenon, it cannot be correctly and effectively implemented in Ukraine.

Consolidation has recently become one of the most common targets of program policy documents but definitions of consolidation, its political understanding have little to do with each other. Consolidation as the consolidation of democracy scientists began to explore in the late twentieth century. This consolidation of democracy has launched a new line of political science – consolidology. The idea of consolidation was promising and applicable to other areas of political life. However, the consolidation of democracy always remains among consolidology leaks.

Stability is an important part of the phenomenon of consolidation. Modern researchers of stability are inclined to see it as a dynamic, not a static characteristic. Therefore, stability is the result of consolidation – union, cohesion while ensuring its formation. This makes it possible to see in the consolidation as a political process two stages 1) cohesion for a certain purpose; 2) stability, strengthening, viability of political institutional practices for implementing a particular purpose. The last category is extremely important to ensure consolidation. Without a goal, the implementation of certain interests, objectives effective, long-term consolidation impossible. This goal can be both of constructive and destructive content, as well as a combination of both.

The purpose of the consolidation is the most important factor in its implementation. The researchers found out that Ukrainian society is often spontaneously consolidated around counteracting to negative processes or phenomena, without

showing signs of unity in a relatively stable period. The cause of this situation is that Ukrainian society is deprived of combining incentives like ideology, common values, articulated public interest so their role in consolidation is not fulfilled.

We are sure that consolidology should be defined as the science of various shapes, dimensions and levels of consolidation and is not limited to the consolidation of democracy. It should thus be noted that the consolidation by the majority of Ukrainian scientists is examined as part of a wider political phenomenon - integration.

Key words: consolidation, consolidology, democratic consolidation, consolidation factors, civil society.

УДК 328.1:316.346.2

Н. А. ГЕРБУТ

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК АКТОРИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 1998-2012 РР.)

Зроблено гендерний аналіз результатів парламентських виборів в Україні, що відбулися за період 1998 – 2012 рр., коли ще не були впроваджені обов'язкові гендерні квоти. Дослідження в цих часових рамках дає змогу розглядати партії як самостійних акторів формування гендерного представництва у Верховній Раді України. Встановлено, що гендерні стратегії політичних партій залежать від партійної ідеології, але в Україні ця залежність не є однозначною порівняно з країнами Західної Європи. Виявлено, що на діяльність політичних партій щодо просування жінок у парламент впливає особисте ставлення партійного лідера до гендерного питання.

Ключові слова: гендерне представництво, парламент, політичні партії, партійна ідеологія.

Гербут Н. А. Политические партии как актеры формирования гендерного представительства в Верховной Раде Украины (на примере парламентских выборов 1998-2012 гг.)

Проведен гендерний аналіз результатів парламентських виборів в Україні, котрі проходили в період 1998-2012 гг., когдa ещe не були введені гендерні квоти. Исследование в этих часовых рамках дает возможность рассматривать партии как самостоятельных актеров формирования гендер-

© ГЕРБУТ Надія Анатоліївна — кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

ного представительства в Верховной Раде Украины. Установлено, что гендерные стратегии политических партий зависят от партийной идеологии, но в Украине эта зависимость не является однозначной, как в странах Западной Европы. Обнаружено, что на деятельность политических партий, направленную на продвижение женщин в парламент, влияет личное отношение партийного лидера к гендерному вопросу.

Ключевые слова: гендерное представительство, парламент, политические партии, партийная идеология.

Herbut Nadiia. Political parties as actors of the formation of gender representation in the Verkhovna Rada of Ukraine (on the example of the parliamentary elections of 1998-2012)

The article contains analysis of the results of parliamentary elections in Ukraine, which took place during the period 1998-2012 without mandatory gender quotas. The study in this time frame makes it possible to view parties as independent actors of the formation of gender representation in the Verkhovna Rada of Ukraine. It was found that the gender strategies of political parties depend on party ideology, but in Ukraine this relationship is not single-valued, as in the countries of Western Europe. The personal attitude of the party leader to the gender issue affects party activities aimed at promoting women to parliament.

Key words: gender representation, parliament, political parties, party ideology.

Сучасна Україна обрала демократичний шлях розвитку, який передбачає повноцінне функціонування партійної системи, оскільки «жодна сучасна демократія не може обійтися без законодавчих органів, які формуються, звичайно, за участі політичних партій»¹. Потужні партії є впливовими акторами на політичній арені, які уможливають залучення широких верств населення до активної участі в політичному процесі. Отже, політичні партії мають значний потенціал впливати на гендерний склад парламенту.

В статті досліджуються парламентські політичні партії України як головні актори формування гендерного складу Верховної Ради України. Аналізується період, коли у виборче законодавство ще не було впроваджено обов'язкові гендерні квоти, а отже, партії були абсолютно самостійні у формуванні списків кандидатів у народні депутати.

Застосування змішаної системи позитивно вплинуло на розвиток партійної системи, що продемонстрували результати парламентських виборів 1998 р. Вісім партій/блоків партій змогли подолати 4-відсотковий бар'єр. Крім того, в багатьох мажоритарних округах отримали перемогу кандидати від партій. Таким чином, у Верховній Раді

України III скликання було створено 8 фракцій, а непартійні депутати виграли лише 140 мандатів². Співвідношення чоловіків і жінок у виборчих списках партій/блоків партій, що перемогли, та гендерний склад виграних мандатів представлено в табл. 1.

Таблиця 1

**Гендерна складова результатів тієї частини виборів 1998 р.
до Верховної Ради України III скликання, що проходила
за пропорційною системою**

№	Політичні партії (виборчі блоки політичних партій), що перемогли на виборах	Частка жінок у виборчому списку	Номер у виборчому списку першої жінки	Кількість та відносна частка жінок, що отримала мандати	Загальна кількість мандатів
1	Комуністична партія України	11,5 %	№ 23	10 (11,9 %)	84
2	Народний рух України	8,9 %	№ 8	3 (9,4 %)	32
3	Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!»	9,4 %	№ 10	3 (10,3 %)	29
4	Партія Зелених України	11,7 %	№ 14	2 (10,5 %)	19
5	Народно-демократична партія	9,5 %	№ 30	0	17
6	Всеукраїнське об'єднання «Громада»	5,8 %	№ 6	1 (6,2 %)	16
7	Прогресивна соціалістична партія України	24 %	№ 1	4 (28,6 %)	14
8	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	9,2 %	№ 52	0	14

Примітка: Розрахунки автора на основі даних з сайтів: Списки кандидатів від партій та блоків партій / Чергові вибори 29.03.1998. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>; Народні депутати України, обрані від партій (виборчих блоків партій) / Чергові вибори 29.03.1998. / ЦБК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

Отже, дві партії, що перемогли на парламентських виборах 1998 р. (Соціал-демократична партія України (об'єднана) та Народно-демократична партія) не завели до вищого законодавчого

органу жодної жінки, хоча частка жінок у виборчих списках становила 9,2 % та 9,5 % відповідно. Це означає, що жінкам були надані лише непрохідні місця, про що свідчать і номери перших жінок у цих списках: № 30 у виборчому списку Народно-демократичної партії та № 52 у виборчому списку СДПУ(о) (табл. 1).

Усі інші партії та блок партій, що увійшли до Верховної Ради III скликання, сформуvalи виборчі списки таким чином, що співвідношення жінок і чоловіків у загальному списку кандидатів та у його прохідній частині списків відрізнялося лише на декілька відсотків у той чи інший бік.

Найбільша частка жінок (24 %) була представлена у виборчому списку Прогресивної соціалістичної партії України, лідером якої є жінка – Н. М. Вітренко. Причому цікаво, що прохідна частина списку кандидатів у народні депутати цієї політичної партії містила ще більшу частку жінок – 28,6 % (табл. 1).

Після виборів 2002 р., що також проходили за змішаною системою, у парламент потрапило 22 політичні партії (як по окремі, так і в складі виборчих блоків), результати гендерного аналізу виборчих списків яких наведено в табл. 2.

Гендерний аналіз результатів парламентських виборів 2002 р. (по єдиному загальнодержавному багатомандатному округу) показав, що частка жінок у виборчих списках усіх політичних партій та виборчих блоків політичних партій, які перемогли, більша, ніж відповідна частка прохідної частини списків. Найбільша різниця гендерного співвідношення загального партійного списку кандидатів у депутати та його прохідної частини виявилась у «Виборчому блоці Юлії Тимошенко» - майже в чотири рази. Якщо внаслідок попередніх виборів Прогресивна соціалістична партія України, лідером якої є жінка, мала найбільшу частку жінок серед своїх народних депутатів (табл. 1), то через п'ять років виборчий блок політичних партій, який очолила інша жінка (Ю. В. Тимошенко), надав жінкам незначну кількість прохідних місць (табл. 2).

**Гендерна складова результатів тієї частини виборів 2002 р.
до Верховної Ради України IV скликання, що проходила
за пропорційною системою**

№	Політичні партії (виборчі блоки політичних партій), що перемогли на виборах	Частка жінок у виборчому списку	Номер у виборчому списку першої жінки	Кількість та відносна частка жінок, що отримала мандати	Загальна кількість мандатів
1	Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»	10,3 %	№ 6	3 (4,3 %)	70
2	Комуністична партія України	13,9 %	№ 5	5 (8,5 %)	59
3	Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	8 %	№ 3	2 (5,7 %)	35
4	Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»	19,7 %	№ 1	1 (4,5 %)	22
5	Соціалістична партія України	18,6 %	№ 4	2 (10 %)	20
6	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	13,3 %	№ 2	1 (5,2 %)	19

Примітка: Розрахунки автора на основі даних з сайтів: Списки кандидатів від партій та блоків партій / Чергові вибори 31.03.2002 / ЦБК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=400&rejim=0>; Обрані від партій (виборчих блоків партій) / Чергові вибори 31.03.2002 / ЦБК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

Отже, той факт, що лідером партії є жінка аж ніяк не означає, що ця партія буде сприяти просуванню своїх членів жіночої статі у владу, зокрема в парламент. Можна припустити, що внутрішня партійна політика щодо підтримки жінок у кар'єрному зростанні у сфері політики буде залежати не стільки від статі партійного лідера, скільки від його особистого ставлення до гендерного питання.

Внаслідок ухваленого у березні 2004 р. Закону України «Про вибори народних депутатів України», що закріплював пропорційну виборчу систему, партії стали єдиними акторами виборчого процесу щодо висування кандидатів у народні депутати³.

У парламентських виборах 2006 р. загалом брала участь найбільша кількість партій – 79, але виграти вдалося далеко не всім (табл. 3). Враховуючи значну різницю між кількістю партій (блоків), що приймали участь у виборах та кількістю партій (блоків), які отримали

мандати, можна говорити про те, що в Україні сформувались достатньо потужні політичні сили, здатні суттєво впливати на політичні процеси. Тому для покращення гендерної ситуації в Україні, зокрема, збільшення представництва жінок в органах влади, велике значення має позиція парламентських партій стосовно сприяння розвитку жіночого лідерства.

Таблиця 3

Гендерна складова результатів виборів 2006 р. до Верховної Ради України V скликання

№	Політичні партії (виборчі блоки політичних партій), що перемогли на виборах	Частка жінок у виборчому списку	Номер у виборчому списку першої жінки	Кількість та відповідна частка жінок, що отримала мандати	Загальна кількість мандатів
1	Партія регіонів	10,5 %	№ 2	14 (7,5 %)	186
2	«Блок Юлії Тимошенко»	14,9 %	№ 1	12 (9,3 %)	129
3	«Блок Наша Україна»	9,8 %	№ 4	8 (9,9 %)	81
4	Соціалістична партія України	15,6 %	№ 2	1 (3,0 %)	33
5	Комуністична партія України	18,3 %	№ 4	3 (14,3 %)	21

Примітка: Розрахунки автора на основі даних з сайтів: Виборчі списки кандидатів від партій (блоків) / Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року / ЦВК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>; Списки депутатів від партій (блоків) / Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року / ЦВК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>

У 2006 р. найбільшу частку жінок як у загальному партійному виборчому списку (18,3 %), так і у прохідній його частині (14,3 %) мала Комуністична партія України. У списку Соціалістичної партії України жінкам були надані переважно непрохідні місця, що видно з великої різниці між відсотком жінок у виборчому списку (15,6 %) і часткою кандидатів жіночої статі, що виграли мандати (3,0 %). Найбільш рівномірно були розподілені місця для жінок-кандидатів у виборчому блоці політичних партій «Блок Наша Україна».

У вересні 2007 року відбулися позачергові парламентські вибори, необхідність проведення яких була зумовлена політичною

кризою, що полягала у боротьбі за повноваження між президентом України, з одного боку, та парламентською коаліцією і Кабінетом Міністрів України – з іншого⁴. До Верховної Ради України VI скликання увійшло п'ять політичних сил, які по-різному вирішували питання гендерного представництва (табл. 4).

Таблиця 4

Гендерна складова результатів позачергових виборів 2007 р. до Верховної Ради України VI скликання

№	Партії (блоки партій), що перемогли на виборах	Частка жінок у виборчому списку	Номер у виборчому списку першої жінки	Кількість та відносна частка жінок, що отримала мандати	Загальна кількість мандатів
1	Партія регіонів	12,2 %	№ 2	11 (6,3 %)	175
2	«Блок Юлії Тимошенко»	11,8 %	№ 1	10 (6,4 %)	156
3	Блок «Наша Україна – Народна самооборона»	13,2 %	№ 6	7 (9,7 %)	72
4	Комуністична партія України	17,8 %	№ 3	5 (18,5 %)	27
5	«Блок Литвина»	12,3 %	№ 16	2 (10 %)	20

Примітка: Розрахунки автора на основі даних з сайтів: Виборчі списки кандидатів від партій (блоків) / Позачергові вибори народних депутатів України 30 вересня 2007] / ЦВК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>; Кількісні дані про списки депутатів від партій (блоків) / Позачергові вибори народних депутатів України 30 вересня 2007 року / ЦВК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>

Як і на попередніх виборах, лідером щодо просування жінок у парламент стала Комуністична партія України. Зменшили у своїх списках частку «прохідних» кандидатів-жінок (у порівнянні з 2006 р.) найбільш потужні політичні сили – Партія регіонів (з 7,5 % до 6,3 %) та «Блок Юлії Тимошенко» (з 9,3 % до 6,4 %).

Згідно ухваленого в листопаді 2011 р. Закону України «Про вибори народних депутатів» парламентські вибори 2012 р. проводилися за змішаною системою, причому блокам політичних партій було заборонено приймати участь у виборах⁵.

У виборах до Верховної Ради України VII скликання в загальнодержавному багатомандатному окрузі приймала участь 21 партія, 5 з яких отримали перемогу⁶.

Таблиця 5

Гендерна складова результатів тієї частини виборів 2012 р. до Верховної Ради України VII скликання, що проходила за пропорційною системою

№	Партії, що перемогли на виборах	Частка жінок у виборчому списку	Номер у виборчому списку першої жінки	Кількість та відносна частка жінок, що отримала мандат	Загальна кількість мандатів
1	Партія регіонів	13,8 %	№ 2	7 (9,7 %)	72
2	Політична партія ВО «Батьківщина»	12,4 %	№ 14	9 (14,5 %)	62
3	Політична партія «УДАР»	16 %	№ 2	7 (20,6 %)	34
4	Комуністична партія України	27,1 %	№ 3	6 (18,8 %)	32
5	Політична партія ВО «Свобода»	6,4 %	№ 30	0	25

Примітка: Розрахунки автора на основі даних з сайтів: Відомості щодо реєстрації виборчих списків кандидатів у депутати / Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року / ЦВК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp400?PT001F01=900>; Обрані народними депутатами України / Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року / ЦВК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp611?PT001F01=900>

Політична партія «УДАР», яка вперше перемогла на парламентських виборах, представила у прохідній частині свого виборчого списку 20,6 % жінок. У той же час Свобода включила у свій загальний список кандидатів 6,4% жінок, але жодній з них не було надано прохідного місця (табл. 5).

В Україні вперше був здійснений моніторинг виборчого процесу Мережею громадського контролю за гендерною рівністю на виборах 2012 року, до якої долучилося 45 громадських організацій. Оскільки жінки як соціальна група має менше можливостей бути

представленими в органах влади, то моніторинг був сфокусований саме на жінках⁷.

У межах моніторингу забезпечення гендерної рівності виборчого процесу експертами була зроблена гендерна оцінка передвиборчих програм політичних партій за наступними комплексними індикаторами: прихильність до демократичних цінностей та питання гендерно-рівного політичного представництва; наявність/відсутність внутрішньопартійних гендерних квот; гендерна рівність на ринку праці; поєднання сімейних обов'язків зі службовими; освітня політика; демографічна політика та політика щодо сім'ї; політика щодо охорони здоров'я; гендерно-чутлива економічна політика; політика соціального та пенсійного забезпечення; політика розвитку сільських місцевостей; питання гендерно-чутливого розвитку соціальної інфраструктури; заходи протидії насильству за ознакою статі, домашньому насильству; політика протидії торгівлі людьми⁸. Результати гендерної оцінки програм партій, що виграли мандати, наведено у табл. 6.

Таблиця 6

Гендерна оцінка передвиборчих програм партій-переможців парламентських виборів 2012 року та частка жінок у прохідній частині списків цих партій

№	Політична партія	Бали із 130-ти можливих	Частка жінок, що отримала мандати, %
1	Комуністична партія України	60	18,8
2	ВО «Батьківщина»	50	14,5
3	Партія регіонів	48	9,7
4	Політична партія «УДАР»	37	20,6
5	ВО «Свобода»	8	0

Примітка: Узагальнено з джерел: Гендерний моніторинг парламентських виборів 2012 року. Луцьк: ВМА «Герен», 2012. С. 9-10; Обрані народними депутатами України / Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року / ЦВК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp611?PT001F01=900>

З таблиці 6 видно, що існує пряма залежність між ступенем акцентуації уваги до проблем гендерної рівності у передвиборній програмі партії та часткою жінок у прохідній частині виборчого списку

цієї партії. Виключенням стала лише політична партія «УДАР», що можна пояснити позицією лідера, В. Кличка, який весь час демонстрував прихильність до європейських цінностей. Наприклад, на прес-конференції 1 березня 2012 р. Кличко зробив заяву, що буде сприяти справедливому представництву жінок на керівних посадах. Політик також зазначив, що в його партії багато жінок, які хочуть «щось змінити в житті» і вони повинні мати для цього можливості⁹.

Міжнародні експерти, зокрема М. Кріннеріх, зазначають, що ідеологія партій має значення щодо перспектив жінок бути висунутими в якості кандидатів та обраними в органи влади. Досвід зарубіжних країн свідчить що ліві і зелені партії більшою мірою схильні просувати жінок у політику. Так, в Австрії, Македонії, Угорщині, Греції, Данії, Іспанії, Кіпрі, Литві, на Мальті, в Нідерландах, Норвегії, Португалії, Сербії, Франції, Хорватії, Чеській Республіці, Швеції, Німеччині саме соціал-демократичні, соціалістичні, робітничі та інші ліві партії, а також зелені одні з перших запровадили гендерні квоти¹⁰.

В Україні ситуація виглядає дещо по-іншому. З проведеного у статті дослідження видно, що, наприклад, такі сили лівого спрямування як Комуністична партія України та Прогресивна соціалістична партія України стабільно на кожних виборах вносили у свої списки помітно більшу кількість жінок (причому і на прохідні) місця) порівняно з іншими політичними силами. У той же час, інші партії з лівою ідеологією, зокрема Соціалістична партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), мали низьке представництво жінок в своїх списках.

Різне ставлення серед лівих українських партій до гендерного питання можна пояснити «молодістю» української партійної системи, яка характеризується відносною слабкістю партій, мінливістю електоральних вподобань та іншими факторами, які заважають формуванню потужних політичних сил, що будуть відповідально відноситись до виконання своїх програм.

Однак необхідно зазначити, що існує так званий «ефект розповсюдження» - процес, в результаті якого одні партії переймають стратегії інших партій. Тобто, якщо якась потужна партія буде сприяти доступу жінок до прийняття політичних рішень, то вірогідність того, що інші партії будуть приділять увагу розширенню жіночого представництва, підвищиться. Це означає, що ліві та зелені партії дали

приклад щодо розширення представництва жінок для наслідування іншим партіям різних ідеологічних напрямків¹¹.

Отже, українські партії будь-якого ідеологічного спрямування можуть успішно застосовувати гендерні стратегії щодо збільшення представництва жінок як, зокрема, у 2012 р. це зробила правоцентристська партія «УДАР».

Позитивний вплив на подолання гендерної розбалансованості Верховної Ради України будуть мати наступні фактори: зацікавленість у вирішенні гендерного питання партійного керівництва, яке має безпосередній вплив на формування виборчих списків; наявність гендерної складової в партійних програмах, зокрема передвиборних. Потужним поштовхом для зміни ситуації, що склалася з гендерним представництвом в українському парламенті було б впровадження політичними партіями добровільних гендерних квот, закріплених в статуті партії.

1. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Львів: ЦПД – «Астролябія», 2005. – С.12. 2. *Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери* (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / за ред. М. Кармазіної. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 19-21. 3. Там само. С. 44-45. 4. Федоренко В. Інститут позачергових виборів до Верховної Ради України в системі національного конституційного права // Вісник Центральної виборчої комісії. 2007. № 3. С. 38 – 46. 5. *Про вибори народних депутатів: Закон України*, редакція від 17.11.2011 № 4061 – VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> 6. *Вибори народних депутатів України 2012 / Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі / ЦВК*. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300?PT001F01=900> 7. *Гендерний моніторинг парламентських виборів 2012 року*. Луцьк: ВМА «Терен», 2012. С. 4-5. 8. Там само. С. 7-8. 9. *Кличко хоче бачити в Раді 150 жінок, не менше*, 01.03.2012 / УРА – Інформ. URL: <http://ura-inform.com/uk/politics/2012/03/01/klichko-khochet-videt-v-rade-150-zhenschin-ne-menshe> 10. *Доклад о влиянии избирательных систем на представительство женщин в парламенте / Страсбург*, 2009 г. / Европейская комиссия за демократию через право. URL: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282009%29029-rus> 11. Там само.

Herbut Nadiia. Political parties as actors of the formation of gender representation in the Verkhovna Rada of Ukraine (on the example of the parliamentary elections of 1998-2012)

The article contains analysis of the results of parliamentary elections in Ukraine, which took place during the period 1998-2012 without mandatory gender

quotas. The study in this time frame makes it possible to view parties as independent actors of the formation of gender representation in the Verkhovna Rada of Ukraine.

The author made a gender analysis of the electoral lists of political parties of Ukraine, who won the elections in 1998, 2002, 2006, 2007 and 2012. The gender composition of the lists of candidates was considered and were compared with the lists of those who received mandates. It was found that women in the lists of most parties are represented unevenly. Passing places are usually owned by men, women are listed below.

In Western Europe, the leaders in promoting women in politics were green and left political parties. The left and green political parties have given an example to increase the representation of women for other parties of different ideological directions.

Some parties with a left ideology represented more women in parliament than others in Ukraine. At the same time, other left-wing parties practically did not add women to their lists. The absence of direct dependence of gender strategies on party ideology can be explained by Ukrainian realities. The youth of the Ukrainian party system is characterized by the relative weakness of parties, the inconstancy of electoral preferences. These and other factors hamper the formation of powerful political forces that will responsibly treat their programs.

It was found that the Ukrainian party any ideologies can successfully apply gender strategies to increase the representation of women. If a powerful party to promote women's access to political decision-making, the other party will more likely focus on expanding women's representation..

The author estimated that the presence of women in party lists has a significant impact position of party leader. In Ukraine, as a rule, party leaders form the electoral lists of candidates for MPs. It was found that the sex of party leader does not influence the gender composition of the lists.

The introduction of voluntary gender quotas by political parties would significantly expand the representation of women in the Verkhovna Rada of Ukraine. The inclusion of gender issues in party programs and the increase in the number of women in party positions are of great importance for the expansion of women's representation in parliament. The active work of women on gender issues within the parties will help to promote women to high political positions.

Key words: gender representation, parliament, political parties, party ideology.

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ У ГРЕЦІЇ: ФОРМИ, МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ

Вивчається політична корупція у Греції. Розглянуто її еволюцію, привертено увагу до аналізу цього протиправного явища починаючи від Античності. Акцентовано на основних причинах, які породжують політичну корупцію у цій країні, а також є перепонами для викорінення цього явища з політичного процесу.

Ключові слова: корупція, політична корупція, Греція.

Кушнарєв И. В. Политическая коррупция в Греции: формы, механизм противодействия

Изучается политическая коррупция в Греции. Рассмотрено ее эволюцию, привлечено внимание к анализу этого противоправного явления начиная от античности. Акцентировано на основных причинах, порождающих политическую коррупцию в этой стране, а также препятствия для искоренения этого явления из политического процесса.

Ключевые слова: коррупция, политическая коррупция, Греция.

Kushnarev Igor. Political corruption in Greece: forms and counteraction mechanism

The article examines political corruption in Greece. The author considers its evolution and draws attention to the analysis of this illegal phenomenon from antiquity. The study emphasizes the main reasons that give rise to political corruption in this country and that are barriers for elimination of this phenomenon from the political process.

Key words: corruption, political corruption, Greece.

Політична корупція – один із найдавніших проявів політики. Людина в усі часи демонструвала бажання привласнити собі частку загальних благ, що і породило проблему корупції у різних її вимірах. Коли ж це бажання виникало в представників політичних еліт, то бачимо перехід зловживань у площину саме політичної корупції.

В історії, мабуть, відсутні такі політичні системи, розвиток яких проілюстрував би наявність цілковитого імунітету від політичної корупції; вони різняться лише кількісно-якісними параметрами:

© КУШНАРЬОВ Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, докторант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

обсяг, форми, ставлення до неї державців і громадськості тощо. Навіть у тих державах, які очолюють різноманітні антикорупційні рейтинги (наприклад, Індекс сприйняття корупції) на взірць Данії, Нової Зеландії, Швеції, Фінляндії та ін., політична корупція у різних формах все ж час від часу проявляється, але суспільство абсолютно нетолерує її, завдяки чому кожен протиправний випадок є предметом розгляду медіа, громадськості, уповноважених державних органів.

Політична корупція загалом в українській політичній науці – малодосліджене явище (Г. Кохан, Є. Невмержицький, А. Сафоновенко). Політична корупція у Греції об'єктом дослідження вітчизняної політичної науки не була, за винятком фрагментарних порівняльних досліджень політичної корупції, де поруч із іншими державами, згадуються і показники, характерні для цієї країни. Водночас масштаби корупції (усіх її форм, у т. ч. й політичної) у цій державі набули таких мегаобсягів, що її «досвід» (радше антидосвід) у практикуванні протиправних дій, які можуть кваліфікуватися як «політична корупція», а також механізм (радше його недоліки) протидії антикорупційним діям у політиці, заслуговує дослідницького аналізу вітчизняної політичної науки. Адже наша держава також є у пошуку дієвих механізмів запобігання політичній корупції, і у цьому процесі досвід різних держав (особливо проблемних держав Південної Європи) може бути значимим для напрацювання національної програми боротьби з цим явищем.

Політична корупція доволі багатозначно трактується у наукових джерелах. Ми поділяємо дослідницький підхід Г. Кохан, яка розглядає політичну корупцію «як самостійний вид корупційних дій у сфері розподілу владних повноважень, ресурсів або прийняття політичних рішень»¹.

Аналізуючи політичну корупцію у сучасній Греції, ми не можемо оминати те, що саме у цій країні, ще на античному етапі її розвитку, були перші спроби осмислення цього антисоціального явища. І це не дивлячись на те, що «на ранніх етапах історії античних суспільств, коли ще не було професійних державних управлінців, корупція майже була відсутня, ми знаходимо окремі згадки про прояви цього феномена»². Це простежується у низці міркувань із проблем справедливості, підпорядкованості, використання матеріальних ре-

сурсів, влади тощо. Окремі дослідники вказують, що у ті часи (грецька та, особливо, римська імперія) корупція насправді вже була доволі поширеною³.

Античні греки були поціновувачами справедливості: «Приникни вухом до справедливості та геть забудеш про зловживання» (Гесіод)⁴, «справедливість охоплює усі інші чесноти» (Фокілід)⁵ і т. д. У працях Платона зустрічається чи не перша згадка про корупцію. Так, Платон у своїй теорії неправильних (розуміємо як «корупційних», «зіпсованих») режимів (демократія, олігархія, тиранія) наголошував, що вони замість керуватись законами, державним інтересом, слугують правителям⁶. Арістотель це все прив'язував до щастя тих, ким правлять, до їхнього добробуту згідно із законом⁷, що називають у сучасній теорії корупції державним інтересом⁸. У роботі «Політика» мислитель виділяв корупцію як чинник, який здатен привести державу до кризи чи й занепаду. Прикладом такого процесу він уважав переродження монархії у тиранію. Боротьбу з корупцією Арістотель уважав основою забезпечення державної стабільності: «Найважливіше за будь-якого державного устрою – це за допомогою законів і решту порядків облаштувати справи так, щоб посадовці не могли наживатися»⁹; «тільки ті державні устрої, які працюють задля загального блага, є, згідно з чіткою справедливістю, правильними»¹⁰. Відхилення ж від справедливості в державному ладі він вважає головною причиною катастрофи держав: «Правопорушення прокрадаються в державне життя непомітно». Арістотель пропонував задля запобігання корупційних практик заборонити одній особі займати кілька державних посад. Значно пізніше Г. Гегель писав: «В Афінах існував закон, що зобов'язував кожного громадянина звітувати, на які засоби він живе; тепер же вважають, що це нікого не стосується»¹¹.

Підсумовуючи історичний екскурс, зауважимо: загалом усі стародавні дефініції визначали корупцію як негативне, деструктивне явище, у новітній же час попри декларований осуд різних форм корупції, грецьке суспільство, схоже, «зрослося», толеруючи це явище. Упродовж останніх принаймні 23 років* Греція переживала тривалу

* Власне кредитнеспроможність Греції розпочалася у 2009 році; з 2008 року почалося стрімке зростання безробіття та зовнішнього боргу країни.

хвилю корупції та поганого менеджменту в усіх сферах. Держава витратила величезні суми на літні Олімпійські ігри 2004 року, які були непрозорими. А у 2015 році країна опинилася на межі дефолту; держава стала заручницею величезного зовнішнього боргу перед кредиторами, які вимагали проведення заходів жорсткої економії, ставили дедалі зростаючі вимоги перед грецьким населенням. Італійські дослідники Д. Дела Порта та А. Ванучі відносять Грецію до висококорумпованих країн світу; також ці дослідники вказують на стійку тенденцію до зростання політичної корупції та еволюції корупційних практик у розвинутих демократичних країнах¹².

Греція є в числі найкорумпованіших країн ЄС. Це доводить й місце країни у рейтингу Індекс сприйняття корупції**, який регулярно розраховує організація Transparency International на основі доступної статистики та результатів глобального опитування. Простежимо динаміку місця Греції у цьому рейтингу: 2012 – індекс 36, 2013 – 40, 2014 – 43, 2015 – 46, 2016 – 44 (це 69 місце серед 176 держав, охоплених індексуванням; Греція опинилася на гірших позиціях, аніж Куба, Суринам, Румунія та ін. країни).

У спілкування греків навіть увійшов спеціальний розмовний термін для найменування хабаря – *fakelaki* (у перекладі – «маленький конверт»). Звичайно, тут мова йде про низову, побутову корупцію, яка стала невід’ємною характеристикою грецького повсякдення. На рівні непобутової, політичної, корупції «маленькі конверти» перетворюються на солідні цифри, якими забезпечуються участь у тендерах на державні заповнення, безперешкодне оформлення документації тощо.

Корупція на усіх рівнях влади – від місцевого самоуправління до національного рівня – руйнівно діє на країну. Грецька дослідниця А. Карпафакіс наводить приклад мільйонів євро, які були виділені ЄС і безслідно зникли, що призвело до загибелі людей у пожежах влітку 2007 року: фото матері з чотирма дітьми, які згоріли у вогні, обійшло медіа всього світу і зайвий раз утвердило світову громадську думку щодо корупційності грецької влади¹³. Поки що жоден із грецьких урядів не проникся таким характерним ще від доби ан-

** Індекс ранжує країни за шкалою від 0 (найвищий рівень корупції) до 100 (найнижчий) на основі сприйняття корумпованості державного сектора.

тичності для грецького суспільства глибоким почуттям справедливості; водночас для пересічних греків неприйнятним є те, що гроші стають значимішими за людське життя та гуманні соціальні відносини.

Грецький аналітик А. Другос звертає увагу, що «грецькі політичні партії дуже фрагментовані, політики мають тісні зв'язки з нелегальним бізнесом і відомі своїм ухилянням від сплати податків. Протягом десятиліть країна не спромоглася запровадити хоча б надійну та конструктивну податкову систему, в той час як деякі впливові сім'ї брали участь в усіх аспектах соціального та політичного життя (отруюючи кожную їх частину). Крім того, не була випрацювана раціональна політична стратегія, яка була б спрямована на подолання структурних недоліків грецького суспільства. Вся держава і, звичайно, вся державна бюрократія виявилися хворими, слабкими, корумпованими, недисциплінованими, нестабільними; вони не були в змозі налагодити власне виробництво і розвиток – таким чином, ми і досі залежні від іноземних кредитів (особливо з Німеччини), котрими чиновники, до того ж, зловживають у особистих і політичних інтересах»¹⁴. Громадська думка оцінює грецьких політиків як ненадійних непрофесіоналів. Для них характерна дуже непродуктивна і популістська політична риторика, низький рівень знань із широкого спектру суспільних питань. Натомість зацікавленість звужена до досягнення успіху особистого чи партійного бізнесу.

Відомий британський публіцист Е. Лукас сказав про Грецію так: «Греки платять за жадібність, некомпетентність і нераціональність своїх політиків. Але перш за все це ознака невдачі Європи – спочатку в побудові валютного союзу, заснованого на сприйнятті бажаного за дійсне, а потім у неспроможності впоратися з наслідками»¹⁵. Політичні еліти та їх катастрофічна політика спричинили різке погіршення стану країни, адже для задоволення особистих і сімейних потреб відбувалися серйозні корупційні зловживання, особливо у таких сферах, як оборона, медицина, медіа. За останні 20–25 років країною керували соціалістичні та правоцентристські партії без програм чи політики, які заслуговували б на довіру.

Велику популярність серед зневірених греків мають лівий і правий популістські рухи у Греції:

– поява радикальної правої партії «Золота Зоря» – наслідок нездорового соціально-політичного клімату в Греції, проблем внутрішньої безпеки (корупції, незаконної міграції тощо). Криза в країні підживлює тенденцію до зростання підтримки цієї партії у широких верствах розчарованого суспільства;

– радикальна ліва партія СІРІЗА та її неймовірний успіх на останніх (2015 р.) парламентських виборах (36,3%) – наслідок вираженого популізму, викликаного заходами жорсткої економії. СІРІЗА, яка є фрагментованою коаліцією комуністів, помірних лівих і представників інших течій, дуже розумно експлуатувала риторику, спрямовану проти жорсткої економії, запровадженої щодо Греції ЄС, ЄЦБ та МВФ.

Не лише для Греції, але й загалом для європейських країн, характерна низка спільних проблем, пов'язаних із політичною корупцією, зокрема: 1) непрозорість відносин між бізнесом і громадськими діячами, відсутність чітких правил при пожертві політичним партіям. В демократичних країнах є небажаним, щоб такі пожертви були анонімні чи необмежені, має бути верхня межа таких пожертв, щоб уникнути проблеми «повернення боргу» спонсорам; 2) відсутність прозорості лобіювання – повного доступу громадськості до інформації щодо того, кого при прийнятті рішень вислухали керівники державних структур, до кого прислуховувалися парламентарі, приймаючи певний нормативний акт.

Антикорупційні зусилля урядів мали деякий результат у законодавчій діяльності: 2006 року прийнято новий закон про посилення контролю в судовій системі, новий кодекс поведінки поліції, у 2009 Греція ратифікувала Конвенцію Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію та Конвенцію ООН проти корупції. Та, незважаючи на ці законодавчі кроки, з 2009 року Греція набула статусу найпроблемнішого члена ЄС: в країні під впливом світової фінансової кризи стрімко поруч із тривожними економічними тенденціями зростали різні форми корупційної діяльності. Це не могло не призвести до санкцій та затяжної політичної кризи. Загалом дослідники оцінюють ефективність боротьби з усіма проявами корупції у кризові 2008–2009 роки як таку, що «близька до нуля»¹⁶.

До початку боргової кризи, яка розпочалася у 2009 році, Греція вважалася найкорумпованішою країною, яка обходила в корупційному антирейтингу навіть Румунію та Болгарію. Але з 2012 року у країні почалася деяка боротьба з корупцією: заснована служба перевірки органів влади (Генеральна інспекція), підпорядкована парламенту¹⁷. Тільки за перший рік роботи розглянуто 1519 випадків корупції, понад сотня вищих чиновників були відсторонені, десятки були засуджені. Наприклад, екс-міністру оборони А. Цоходзопулосу винесено вирок 20-річного ув'язнення (він отримував винагороди від бізнесу за вигідні контракти з торгівлі зброєю у 1997–2001 роках; розмір зловживань становив не менше 55 млн євро).

Під час різноманітних опитувань громадської думки греки майже одноголосно називають корупцію головним гальмом розвитку їх країни. Джерелом формування таких громадських настроїв став не лише особистий досвід громадян, але й активна соціальна реклама: «Службовці, якщо ви патріоти, будьте скромнішими в ім'я порятунку країни». Така реклама більше слугує боротьбі з корупцією побутового, а не політичного характеру. Втім, дієвим засобом впливу на громадськість є не реклама, а реальні факти викриття корупціонерів. Наприклад, у 2014 році вперше в історії Греції у членів сімей працівників державного апарату перевірили банківські рахунки з вимогою пояснення джерел походження накопичень. Показовим у цьому випадку є постать заступниці міністра туризму А. Греку, яка подала у відставку, після того, як її чоловік не зміг пояснити погодження коштів і виплатив в казну 5,5 млн євро податків¹⁸.

Коли аналізують масштаби політичної корупції в Греції, то звичай, дослідники задаються питанням: чому саме в регіоні Південної Європи такий високий рівень цієї проблеми? Якщо ж порівняти з країнами Північної Європи (де найнижчий рівень корупції), то найчастіше там спрацьовує протестантська етика, т. зв. «скандинавська доброчесність» і принцип публічності влади. Поєднання довіри та контролю притаманні державам із низьким рівнем корупції. Натомість у Південній Європі, найперше Греції, зловживання посадовців уже прирівнялося до національних традицій, а «реальним покарання було не більше як 2% обвинувачених»¹⁹ грецьких чиновників.

Наприкінці 2016 року у звіті про виконання Грецією рекомендацій, який опублікувала Група держав Ради Європи проти корупції (ГРЕКО; утворена Радою Європи) зауважується, що за останній (від попереднього звіту-2015) рік ситуація з прозорістю фінансування політичних партій і криміналізацією хабарництва не покращилася²⁰. Організація висловлювала низку рекомендацій, які не були реалізовані. Наприклад, не був відмінений особливий строк давності*** для кримінального переслідування членів (колишніх членів) уряду; була лише частково виконана рекомендація щодо розширення кримінальної відповідальності серед членів національних, зарубіжних і міжнародних асамблей; лише частково виконані рекомендації щодо своєчасного оприлюднення інформації про пожитки приватних осіб політичним партіям.

На жаль, корупція та домінування відносин за принципом «клієнт – патрон» залишаються чинниками, які й нині гальмують реформи у цій державі (та й в інших країнах Південної Європи). Із-поміж причин невдач греків у боротьбі з політичною корупцією грецькі аналітики називають найперше відсутність волі до антикорупційної боротьби, відсутність досвіду у спеціальних слідчих, обмеженість матеріальних ресурсів²¹. Сюди додамо довготривале перебування при владі різних популістських сил – від крайніх лівих до крайніх правих. Безумовно, корупція в Греції є системною політичною проблемою. Існує серйозна недовіра громадян до держави та уряду, що гальмує реалізацію антикорупційних декларацій.

У ситуації процвітання політичної корупції серед верхівки грецького істеблішменту, регулярних корупційних скандалів, середньостатистичний грек, бачачи корупційну недоброчесність своїх державців, цілковиту відсутність у них антикорупційної моделі поведінки, на своєму низовому рівні толерує побутову корупцію, що унеможливує наразі ефективність протистояння цієї нації різним проявам корупції – від політичної до побутової.

*** Такий строк давності має бути доволі великим, адже корупційні зловживання політиків можуть залишатися утаємниченими упродовж багатьох років, доки не зміниться політичний режим, або посадовець не залишить свій пост; розгляд справ може передбачати збір складних доказів, у т. ч. й за кордоном, що потребує значного часу.

1. *Кохан Г.* Політична корупція як наслідок конфлікту між державою та суспільством // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 42. С. 173. 2. *Чечуров А. В.* Коррупция: историко-философская ретроспектива // Вест. Волгоград. гос. ун-та. Сер. 7: «Философия. Социология и социальные технологии». 2010. № 2 (12). С. 158. 3. *Robert O., Keohane J., Nye J.* Power and interdependence // Survival. 1973. Vol. 15. Is. 4. P. 158–165. 4. Цит. за: *Фрагменты ранних греческих философов. Ч. 1. От этических теокосмогоний до возникновения атомистики / изд. подг. А. В. Лебедев.* Москва: Наука, 1989. С. 34. 5. Цит. за: *История древнегреческой литературы* : учебник. 5-е изд. Москва: Высшая школа, 1982. С. 78. 6. *Платон.* Держава; пер. з дав.-грец. Д. Коваль. Київ: Основи, 2005. С. 290. 7. *Аристотель.* Політика; пер. з дав.-гр. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. С. 156. 8. *Кохан Г.* Політична корупція як наслідок конфлікту між державою та суспільством // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 42. С. 174. 9. *Аристотель.* Сочинения : пер. с древнегреч. В 4 т. Т. 4. Москва: Мысль, 1983. С. 631. 10. Там само. С. 639. 11. *Гегель Г. В. Ф.* Философия права; пер. с нем. – Москва: Мысль, 1990. С. 116. 12. *Дела Порты Д., А. Ванучи.* Брудні оборудки: учасники, ресурси та механізми політичної корупції. Київ: К.І.С., 2006. С. 16. 13. *Karpathakis A. A.* The Riots in Greece. URL: <http://www.greeknewsonline.com/the-riots-in-greece/> 14. *Сірук М.* Яким чином Греція, яку вважають колыскою демократії, опинилася у такій ситуації / М. Сірук // День. 2015. 3 квіт. 15. Там само. 16. *Александрова А. К.* Об эффективности антикризисных мер Греции в 2008–2009 годах // Современная Греция в мировой экономике и политике / Отв. ред. Ю. Д. Квашнин. Москва: ИМЭМО РАН, 2013. С. 58. 17. *Зотов Г.* Сражение с гидрой. Как в Греции борются с вороватыми чиновниками // Аргументы и Факты. 2014. № 36. 18. Там само. 19. *Каздым А. А.* Коррупция по-европейски. URL: <http://www.kontinent.org/article.php?aid=5139ad25793f7> 20. *Отчет ГРЕКО: Греции следует активизировать борьбу с коррупцией в политике.* URL: <https://www.coe.int/ru/web/portal/-/greco-report-greece-should-step-up-its-fight-against-corruption-in-politics> 21. *Πού οφείλεται η εκτεταμένη διαφθορά στην Ελλάδα.* URL: <http://www.euro2day.gr/news/economy/article/1460045/poy-oufeiletai-h-ektetamenh-diafthora-sthn-ellada.html>

***Kushnarev Igor.* Political corruption in Greece: forms and counteraction mechanism**

Political corruption is one of the most ancient manifestations of politics. People always demonstrated the desire to appropriate a share of the common goods, which gave rise to the problem of corruption in its different dimensions. Whenever this desire arises to the representatives of political elite, we observe transition of abuse towards the sphere of political corruption.

There have been no political systems in history, development of which would illustrate the presence of total immunity from political corruption. They differ from each other only when it comes to quantitative and qualitative parameters, such as size, forms, the attitudes of statesmen and general public etc. Even in those states which are leaders

of anti-corruption rankings (for example, the Corruption Perception Index) such as Denmark, New Zealand, Sweden etc., the political corruption appears occasionally in various forms, but the society has absolutely no tolerance for it and therefore each unlawful case is subject to media, general public and authorized government bodies attention.

The political corruption in Greece has never been an object of research in Ukrainian political science, except for fragmentary comparative studies, in which indicators specific for that county are mentioned along with other states. However, the extent of corruption (in all its forms, including the political) in this country has become so enormous that its “experience” (which should rather be called “anti-experience” in practicing unlawful acts, which may be classified as “political corruption”, as well as the mechanism (or its shortcomings) of counteraction towards anti-corruption actions in politics deserves a research analysis in Ukrainian political science. Our state is also in search of effective mechanism of political corruption prevention and the experience of different countries may play an significant role in this process in order to develop a national program of political corruption counteraction.

Political corruption is treated quite ambiguously in scientific sources. We rely on its understanding as a type of corrupt actions in the sphere of power and resources distribution or political decision making.

Analyzing the political corruption in modern Greece we cannot omit the fact that the first attempts to comprehend this phenomenon were made exactly in that country, on the ancient stage of its development. Despite the fact that on the early stages of the ancient societies’ development, when there were still no professional public authorities and corruption was inexpressive, we find some mentions of this phenomenon demonstration. It is observed in a number of opinions considering the problems of justice, subordination, use of material resources, power etc. Yet some researchers believe that in the times of Greek, and especially of Roman Empire, corruption had actually been already quite common. For example, Plato in his theory of wrong (which we understand as “corrupt”, “spoiled”) regimes (democracy, oligarchy, tyranny) emphasized that they serve the rules instead of being government by laws and public interest. Aristotle tied it all to the happiness of those who are being ruled, to their welfare according to the law, which is called “public interest” in the modern theory of corruption. All the ancient definitions define corruption as a negative and destructive phenomenon.

Over the last two decades Greece experienced a prolonged wave of corruption and poor management in all spheres. The state spent enormous amount of money on the 2004 Summer Olympic Games, which were not transparent. In 2015 the country found itself on the verge of default. The state has become a hostage to the enormous foreign debts to creditors, who demanded implementation of austerity measures and put growing demands to the Greeks.

The Greek political parties are very fragmented; the politicians have close ties with illegal business and are known for their tax evasion. The country has not implemented a reliable, constructive tax system; there is still no rational political strategy that would be aimed at overcoming the structural weaknesses of the Greek society.

The state, its whole bureaucracy turned out to be corrupt and instable; they have not established national production. Therefore Greece is totally dependent on foreign credits, which the officials also abuse for their personal and political interests. The public opinion assesses the Greek politicians as unreliable and unprofessional. They are characterized by unproductive populist political rhetoric, poor knowledge of a wide spectrum of social issue. Instead, their interest is narrowed to achieving success in their personal or party business.

The political elites and their disastrous policy caused a sharp deterioration of the country's conditions, because serious corrupt actions were taken in order to meet personal and family needs (especially in defense, medicine and media). Over the last 20-25 years the country was ruled by socialist and center-right parties without programs or policy that would deserve any trust. All those facts are evidence of significant corruption problems in Greece and so far there has been little success in overcoming this unlawful phenomenon.

Key words: corruption, political corruption, Greece.

УДК 323.2

В. М. ТАРАСЮК

ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ З РОСІЄЮ

Досліджуються причини й наслідки «інформаційної окупації» України. Розглядаються шляхи подолання кризи в сфері інформаційної безпеки. Аналізується державна політика України у сфері регулювання інформаційних технологій, а саме здійснення інформаційно-оборонної функції держави.

Ключові слова: державна політика, інформаційні технології, інформаційна безпека, інформаційна окупація, інформаційно-оборонна функція держави.

Тарасюк В. Н. О государственной политике регулирования информационных технологий в условиях войны с Россией

Исследуются причины и последствия «информационной оккупации» Украины. Рассматриваются пути преодоления кризиса в сфере информационной безопасности. Анализируется государственная политика Украины в сфере регулирования информационных технологий, а именно осуществление информационно-оборонительной функции государства.

Ключевые слова: государственная политика, информационные технологии, информационная безопасность, информационная оккупация, информационно-оборонная функция государства.

© ТАРАСЮК Володимир Миколайович – аспірант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Tarasyuk Volodymyr. About the state policy of regulation of information technology in the war with Russia

The reasons and consequences of the «informational occupation» of Ukraine. The ways to overcome in the field of information security crisis. We analyze the state policy of Ukraine in the sphere of regulation of information technology, namely the implementation of the information and the defensive functions of the state.

Key words: *government policy, information technology, information security, information occupation, information and the defensive function of the state.*

Незважаючи на умовну стабілізацію військового протистояння на Донбасі, останнім часом спецслужби повідомляють про виявлення серед мешканців Тореца, Маріуполя і Авдіївки інформаторів російсько-терористичних збройних угруповань. Жителі Донецької області коригували артилерію терористів, повідомляли координати розташування українських військ, передавали терористичним угрупованням маршрути пересування й чисельність військової техніки ЗСУ¹.

Громадяни України, які діяли в інтересах терористів, проживали на мирній території, отримували пенсії, заробітну плату, користувалися усіма доступними громадянськими правами, але й досі не усвідомили свою національну ідентичність, не стали українцями. Пояснення зрадників свідчать, що вони сумують за СРСР, вважають Росію своєю батьківщиною й не вбачають нічого злочинного у сприянні терористам².

З огляду на зазначені інциденти постає питання щодо причин подібного ставлення жителів східних регіонів України до української держави (нації) й шляхів подолання цієї суспільно-політичної кризи, а саме: національну асиміляцію, культурну інтеграцію й «повернення до лона України» громадян з числа «електорату Партії Регіонів».

Досліджуючи цю проблему, насамперед слід враховувати низку факторів, що впливають на формування громадянської свідомості, національної гідності й ідентифікації. Крім соціально-економічних чинників, важливу роль у процесі відновлення та/або формування національної свідомості відіграють медіа-актори (ЗМІ, соціальні мережі, Інтернет видання).

Згідно приписів Закону України «Про інформацію» (№2657-ХІІ) засобами масової інформації є засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації (ч. 2 ст. 22). Законодавець не вважає Інтернет видання й соціальні мережі – т. зв. Інтернет-ЗМІ засобами масової інформації, хоча їх вплив

на формування політичної правосвідомості й національної ідентичності громадянського суспільства не поступається друкованим та аудіовізуальним засобам (телебачення, радіо, газети та журнали). Популярність Інтернет-ЗМІ зростає з кожним роком. Сьогодні немає жодного друкованого або аудіовізуального засобу масової інформації, яке б не мало власного екаунта у соцмережах або однойменного WEB-сайту.

Можливість створення й використання Інтернет сайтів та екаунтів у соцмережах без висвітлення даних власника, використовуючи псевдоніми або вигадані імена та назви, дозволяє уникати відповідальності за розповсюдження недостовірної й замовної інформації. Прикриваючись історичними українськими назвами й національною символікою, псевдопатріоти, діючи в інтересах російських спецслужб намагаються формувати відповідну громадську думку³.

Значною загрозою для користувачів соцмереж є Інтернет-боти (англ. bot, скорочено від англ. robot) — спеціальна програма, що виконує автоматично або за заданим розкладом які-небудь дії через ті ж інтерфейси, що й звичайний користувач, за допомогою яких формується штучна популярність тих чи інших новин, повідомлень, або створення «суспільного» невдоволення / дискредитації в мережі Інтернет. Для більш цільового й інтелектуального «розгону» інформації існує практика створення багаточисельних груп користувачів соцмереж, які, на виконання тих чи інших замовлень публікують коментарі під публікаціями, постять (розміщують) потрібні посилання тощо. Діяльність вказаних «ботів» може бути направлена як на створення позитивного, так і негативного іміджу певних лідерів громадської думки, політиків, політичних сил чи комерційних проєктів⁴.

Крім ботів, для розсіювання або відволікання уваги від важливих новин, повідомлень чи подій застосовується технологія тролінгу (від англ. trolling – лов риби на блешню) – розміщення в Інтернеті провокаційних повідомлень з метою викликати конфлікти між учасниками, образи, війну редагувань, марнослів'я тощо. В інтернет-термінології, «троль» — це людина, яка розміщує брутальні або провокаційні повідомлення в мережі Інтернет, наприклад, у дискусійних форумах, перешкоджає обговоренню або ображає його учас-

ників. Слово «тролінг» може характеризувати одне конкретне повідомлення, або розміщення таких повідомлень загалом. Поняття «тролінг» також використовується, щоб описати діяльність тролів взагалі. Крім цілком суб'єктивних проявів тролінг взято на озброєння бійцями інформаційних воєн з метою відвернення уваги від гострих тем і переведення конструктивного обговорення в перепалку, а також один із методів нападу шляхом агресивного вкидання наклепу, компромату, чуток тощо⁵.

Новини на радіо та телебаченні сьогодні є найпотужнішим інструментом формування суспільної думки. Контент, спікери, експерти, коментарі й джерела інформації, вибір яких здійснюється редакцією, є елементами технології створення новин. Суспільство має високий попит на новини, популярність яких безпосередньо залежить від погіршення суспільно-політичної ситуації, загострення конфліктів, виникнення криз, інцидентів тощо. Спосіб висвітлення повідомлень про події в країні та світі впливає на сприйняття, формує ті чи інші реакції споживачів новин. Структура власності основних українських медіа свідчить про зацікавленість фінансово-промислових груп у медійній підтримці. Радіо та телебачення являються найбільш впливовими інструментами політичного впливу. Власників телеканалів можна назвати ляльководами (від англ. puppet masters) політики.

Громадська організація «Детектор медіа» за підтримки Фонду розвитку ЗМІ посольства США в Україні провела дослідження, результати якого відображають кон'юнктуру підтримки провідними українськими ЗМІ тих чи інших політичних діячів⁶. Відповідні дані наведені на рис. 1.

Крім іншого, з наведеного вбачається, що основну підтримку Президента України здійснюють медіа-групи, що належать Р. Ахметову⁷, В. Пінчуку⁸ та Д. Фірташу/С. Львовчкіну⁹. А т. зв. «різні шляхи» П. Порошенка й В. Гройсмана всього лише чергова політична технологія.

Залежність політичних акторів від медіа підтверджує визначальну роль ЗМІ у формуванні політичної правосвідомості суспільства, а інформаційне середовище є основним «полем битви» за формування громадянської свідомості, національної гідності й ідентифікації.

ПОРУШЕННЯ СТАНДАРТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ В НОВИНАХ ЦЕНТРАЛЬНИХ ТЕЛЕКАНАЛІВ

КОГО І ЯК ПІАРИЛИ ЦЕНТРАЛЬНІ ТЕЛЕКАНАЛИ 12-17 ГРУДНЯ 2016 РОКУ?

	УКРАЇНА	ІNTEP	★ ICTV	1+1	5 КАНАЛ	СТБ	НАПЕРШИЙ	112	ВСЬОГО:
 Володимир Гройсман та уряд	3	2	4	1	2	0	0	0	12
 Рінат Ахметов	8	0	0	0	0	0	0	0	8
 «Опозиційний блок»	1	5	1	0	0	0	0	0	7
 Сергій Калінін	0	3	0	0	0	0	0	0	3
 Олег Ляшко	3	0	0	0	0	0	0	0	3
 Леонід Кучма	0	0	2	0	1	0	0	0	3
 Петро Порошенко	1	1	0	0	1	0	0	0	3
 Марина Порошенко	1	1	1	0	0	0	0	0	3
 Бізнес Ігоря Коломойського	0	0	0	3	0	0	0	0	3
 «Україн»	0	0	0	2	0	0	0	0	2
 «Аграрна партія»	0	0	2	0	0	0	0	0	2

З детальним моніторингом можна ознайомитись на сайті Mediasapiens в матеріалі «Чи під силу телеканалам якісні новини про уряд? Моніторинг теленовін за 12–17 грудня 2016 року».

Євген Магда зазначає¹⁰, що в інформаційну епоху оборонна конкурентоздатність пов'язана з можливостями обробляти інформацію та інтегрувати її у військові операції, таким чином забезпечуючи їх успішність. Характер сучасних та майбутніх війн напряму визначається тенденціями розвитку форм та способів ведення збройної боротьби. Серед них, крім іншого, автор відзначає зростання ролі протиборства в інформаційній сфері та використання новітніх інформаційних технологій. Зміст сучасної війни полягає в досягненні успіху в збройній боротьбі не через перевагу в чисельності й вогневій могутності військ, а завдяки їх перевазі в інформаційних можливостях.

У 2004 році на замовлення НАТО проведено дослідження Multiple Futures з метою виявлення тенденцій змін у сфері міжнародної безпеки загалом та способі ведення воєн зокрема. У підсумковій доповіді мова йшла також і про гібридну війну. Як наголошує генерал-майор у відставці Франк ван Каппен, у цього терміну безліч дефініцій. Він наголошує на контролі за інформаційними потоками, перемозі в інформаційній війні. Інформаційна війна – це узгоджена діяльність з використання інформації як зброї для ведення бойових дій. Головним стратегічним національним ресурсом стає інформаційний простір, тобто інформація, мережева інфраструктура та інформаційні технології¹¹.

Генерал Філіп Брідлав, головнокомандувач сил НАТО, на саміті НАТО в Уельсі навіть назвав сьогоднішні дії РФ у цьому напрямку найбільш вражаючим бліцкригом, який будь-який бачила історія інформаційних воєн¹².

Захоплення Криму і його входження до складу Російської Федерації було вельми успішною операцією сучасної війни. Ввічливі «зелені чоловічки», озброєні новітньою російською зброєю, створення сприятливого для Кремля інформаційного фону в західних ЗМІ, цілеспрямоване наповнення українського сегмента Інтернету дезінформацією (класичний приклад: піднятий над флагманом ВМС України «Гетьманом Сагайдачним» Андріївський прапор, про що повідомили ИТАР-ТАСС і РІА «Новости»), дипломатична клоунада Віталія Чуркіна на засіданні Ради Безпеки ООН – все це складові війни нового порядку, кульмінацією якої стало проведення референдуму і прийняття Криму і Севастополя до складу РФ. Очевидно, що темп дій Росії визначався слабкістю української влади і допущеними

раніше помилками. Збройні сили України впродовж років готувалися до війни індустріальної епохи, паралельно здійснюючи демілітаризація суспільства, позбавляючись від радянського військового спадку. Відсутність відкритого протистояння, використання нових тактик, дезінформації, створення за короткий час атмосфери паніки й загрози, використання живого щита з мирних мешканців продемонстрували безпорадність армії у війні нового типу.

Відсутність адекватної інформаційної та культурної політики спричинила культурну окупацію свідомості значної частини громадян. Зусиллями пропаганди була нав'язана штучна проблема дискримінації російськомовного населення, страх перед ефемерною загрозою «бандерівщини». Український інформаційний простір без належного російськомовного й англомовного контенту виявився замкненим, неконкурентним, не готовим донести українську позицію до світової спільноти.

Слід зауважити, що починаючи з 2000 р. Доктрина інформаційної безпеки Росії¹³ розглядає інформаційні війни як невід'ємний засіб ведення сучасної війни. Особливі акценти доктрини зосереджені навколо контрпропаганди та дезінформації. Передбачено створення кіберкомандування – центру координації наступальних кібер-атак і пропагандистських операцій. Інформаційна війна визначається доктриною, як протистояння між двома або більше державами в інформаційному просторі з метою пошкодження інформаційних систем, процесів і ресурсів для підриву політичних, економічних і соціальних систем й впливу на формування свідомості населення для дестабілізації суспільства і держави й примушування держав противника до прийняття рішень в інтересах протиборчої сторони.

2007 рік був переломним у підготовці РФ до реваншу, а сама ідея реваншу («з нами не рахуються») викристалізувалася у мюнхенській промові В. Путіна. Умовно, саме тоді розпочинається процес масштабного реформатування системи російських ЗМІ – переходу від концепції інформування спочатку до «інформаційного супроводу влади», а на завершальних етапах (і донині) – до пропаганди. Спроможність здійснювати масштабний інформаційно-психологічний вплив на цільові аудиторії – не лише один із ключових елементів у реалізації концепції геополітичного реваншу В. Путіна

та його найближчого оточення, а й інструмент збереження ними влади всередині країни.

Важливо відзначити, що процес відбудови загальнодержавної системи пропаганди був ефективним через низку факторів, які в сукупності дозволили російській владі здійснити таку трансформацію власного медіапростору. Безумовно, одним із ключових моментів було стрімке кон'юнктурне зростання прибутків РФ від торгівлі енергоносіями. Крім того, починаючи від подій 2000–2003 рр. (зі «справи НТВ»), команда В. Путіна доклала чималих зусиль для знищення вільної преси як такої. Масштабні процеси проти НТВ, повернення контролю за каналом ОРТ, тиск на опозиційні сили (як політичні, так і економічні групи, які їх підтримували), формування «контрольованої інформаційної опозиції» (придбання у 2001 р. «Газпром Медіа» опозиційної радіостанції «Ехо Москви» або фінансування «Нової газети» за рахунок коштів фонду Михайла Горбачова та мільярдера О. Лебедєва) – все це призвело до того, що станом на 2006–2007 рр. В. Путін мав справу з чітко контрольованим медіапростором, в якому майже не залишилося реальних опозиційних видань. Проблеми ж з окремими справжніми опозиційними журналістами часто закінчувались їх убивствами, які так і не були розкриті. З 2007 по 2013 р. тривав процес «одержавлення» російського медіапростору. В більшості випадків опозиційних журналістів «перекупували» значно більшими зарплатами у державних медіа (щоправда, така практика стосувалася лише невеликого періоду після переходу), але подекуди глибинних трансформацій зазнавали цілі видання. Наприклад, канал НТВ, який тривалий час був для російської аудиторії уособленням свободи слова (навіть враховуючи вочевидь далеку від стандартів журналістики практику використання телеканалу його тодішнім власником В. Гусинським) нині також є частиною «Газпром Медіа», а ті, хто на початку 2000-х років працював на телеканалі чи захищав його, стали апологетами політики діючого президента РФ. Сьогодні НТВ – це цілком провладний рупор, який займає особливо важливе місце у внутрішньополітичному суперництві (продукування псевдодокументальних фільмів та «програм-розслідувань» про політичних опонентів В. Путіна чи учасників протестної діяльності).

Вперше випробувати контрольований медіаресурс як оновлену інформаційну зброю Путін вирішив у 2008 р. під час агресії РФ проти Грузії. Слід визнати, що ця спроба була обмежено вдалою, хоча російські провладні оглядачі взагалі вважають, що вона була провальною. Однак Росія відпрацьовувала механізми координації військових дій та їх інформаційного висвітлення, продукування та вкидання фейків, використання кібератак. Інформаційна складова російсько-грузинської війни 2008 р. показала основні механізми, які РФ надалі використала і в Україні (передусім – на Донбасі): швидке та масштабне наповнення зони бойових дій своїми журналістами (найчастіше – пропагандистами), спроба монополізувати контроль за наданням контенту із зони бойових дій, продукування фейків (які можуть бути досить легко спростовані, однак на це потрібен час), направлення до зон бойових дій російських діячів культури¹⁷.

Російську пропагандистську машину можна ставити в один ряд зі зброєю масового знищення.

Саме з 2008–2009 рр. РФ, намагаючись сформувати необхідний ресурс для інформаційних протиборств і на міжнародній арені, розпочинає процес створення значної кількості міжнародних неурядових фондів, додатково фінансувати іномовлення, сприяти візитам російських експертів/науковців на Захід, застосовувати інституційні механізми співпраці між західними та російськими дослідниками. На період 2008–2009 рр. припадає стрімкий розвиток російського пропагандистського іномовлення, передусім телеканалу RT (скорочено від англ. Russia Today – Росія сьогодні).

Вже у 2008 р. фінансування «Росія сьогодні» збільшилося з 30 млн дол. до 100 млн дол. США. Останніми роками бюджет телеканалу в середньому становить близько 250 млн дол. США на рік, і видатки на цю діяльність у бюджеті РФ майже не скорочуються навіть в умовах економічної кризи (показово, що так само не скорочуються видатки і на військовий сектор).

«Росія сьогодні»¹⁴ (RT / Russia Today) – російська державна мережна багатомовна телевізійна компанія, орієнтована на закордонну аудиторію. Створена у 2005 р., фінансується урядом РФ, центральний офіс розташований у Москві. Веде мовлення англійською, арабською, іспанською, російською та німецькою мовою. Позиціонує себе як «альтернатива англо-саксонському глобальному інфор-

маційному простору», або таким новинним каналам, як CNN та BBC. На відміну від радянської практики закордонного мовлення часів «холодної війни» тільки з Москви, «Росія сьогодні» проводить політику відкриття закордонних філіалів і наймання на роботу місцевих журналістів. Основне спрямування: висвітлення міжнародної та російської політики, спорту, бізнесу і культури, також документальні фільми, політичні журнали і щоденне мовлення політичного ток-шоу «Spotlight з Аль Гурнов». «Росія сьогодні» налічує у всьому світі близько 2000 співробітників, з яких більша частина — це неросійські журналісти. Зокрема, відомі американські журналісти Макс Кайзер, Том Хартманн, Ларрі Кінг, також такі особи, як Джуліан Ассанж. Популярність станції значно зросла за останні п'ять років. Згідно з опитуванням служби «Pew Research Center», 2014 року «Росія сьогодні» стала найбільш популярним у світі каналом новин на ресурсі YouTube, її відео були переглянуті більш як мільярд разів. Про пропагандистське спрямування діяльності «Росія сьогодні» свідчить низка офіційних заяв та розслідувань. Перевіряючи скаргу BBC, британський департамент по нагляду за ЗМІ Office of Communications (Ofcom) у вересні 2015 виявив порушення принципів мовлення в програмі Truthseeker, що належить «Росія сьогодні». Так в одному з випусків програми Truthseeker «Росія сьогодні» заявляла, що BBC начебто «інсценувала» атаку сирійських державних військ із застосуванням хімічної зброї проти цивільного населення в Сирії, щоб зняти репортаж. В іншому випуску, що звався «Геноцид на сході України», містилися твердження про те, що влада України навмисно обстрілює цивільне населення Донбасу, вбиває і катує журналістів і здійснює інші діяння, включаючи розп'яття немовлят. Збройні сили України звинувачувалися в «етнічних чистках» і порівнювалися з нацистами під час Другої світової війни. В листопаді 2014 Ofcom вже попереджував російське «Росія сьогодні» про можливі санкції за порушення ґрунтовних принципів мовлення — недотримання вимоги неупередженості при висвітленні ситуації в Україні. На сьогодні програма Truthseeker закрита, всі її випуски видалено з сайту¹⁵.

Сучасна російська журналістика чи не повністю зосередилась на викривленні фактів, їх тенденційному поданні для аудиторій, некритичному сприйнятті урядової (офіційної) інформації, цензуру-

ванні інформації відповідно до запиту та потреб держави. Це призвело до не менш серйозних змін у структурі медіаспоживання в РФ. Про ефективність роботи Кремля із взяття під контроль медіапростору РФ свідчать і такі дані: згідно з опитуваннями Всеросійського центру вивчення громадської думки (рос. – ВЦИОМ), у 2007 р. лише 7% громадян РФ не довіряли іноземним ЗМІ, а в травні 2015 р. таких уже було майже 50%. При цьому рівень довіри до центральних телеканалів перевищує 75%, а у випадку неоднозначного трактування тієї чи іншої події більшість довірятиме тому, що буде сказано по телебаченню. За таких умов РФ підійшла до початку гібридної війни з Україною із повністю контрольованим внутрішнім медіапростором, готовими для сприйняття провладних меседжів аудиторіями та підготовленим інструментарієм впливу на міжнародну думку¹⁷.

У відповідь на російську інформаційну агресію США мають намір створити центр для ведення інформаційної війни проти Росії¹⁶. Відкриття центру очікується вже в цьому році. На його роботу буде виділено 160 мільйонів доларів. Ініціатори створення міжвідомчого Центру глобальної взаємодії (ГЕС) для боротьби з пропагандою і фейковими новинами, сенатори Роб Портман та Кріс Мерфі, переконані, що орган допоможе захистити інтереси США та союзників. Центр буде стежити за пропагандистськими кампаніями за кордоном, аналізувати їх та протистояти. Центр буде також виділяти гранти для зарубіжних журналістів, приватних компаній і громадських організацій, таких як Bellingcat або StopFake.org, які надають достовірну інформацію, а також протидіють неправдивій російській пропаганді в Україні.

Більшість проблем, що накопичилися в інформаційній сфері України, мають системний і хронічний характер, але події та процеси, спричинені російською агресією проти нашої держави, змушують нині терміново шукати шляхів їх вирішення. Інформаційно-медійний характер російської агресії вже станом на 2014 р. повною мірою виявив неприпустимо слабкі позиції України у низці стратегічно важливих аспектів національного розвитку. Зокрема: 1) критична кількість медіа, що, вільно діючи в інформаційному просторі України, порушують її закони та загрожують її національній безпеці; 2) недостатньо захищений від неліцензованих

трансляцій вітчизняний телерадіопростір, стабільне технічне покриття якого й досі є значно меншим за територію держави (навіть без урахування окупованих районів); 3) не адекватна вимогам часу система нормативно-проектного та інституційного забезпечення розвитку інформаційної сфери, зокрема, відсутність концептуалізованої державної політики інформаційної безпеки; 4) недостатньо фахова, організована й надто залежна від власників ЗМІ журналістська спільнота; 5) брак дієвих інституцій та механізмів оперативного реагування на інформаційні та інформаційно-психологічні загрози. Факти свідчать, що станом на кінець 2013 р. в Україні практично не було дієвої системи захисту національного медійного і, зокрема, телерадіоінформаційного простору. Існували цілком сприятливі умови для масової та безперешкодної трансляції аудіовізуального продукту, зміст якого прямо порушував законодавство України у сфері інформаційної безпеки. Невдовзі профільні органи з'ясували, що через відсутність в українському законодавстві обмеження на володіння друкованими виданнями суб'єктами інших країн в Україні, починаючи з 1993 р., було створено та зареєстровано понад 30 видань, які у своїй назві використовують слова «Россия», «Русь», «Новороссия». Лише протягом 2014 р. Державна міграційна служба, МЗС, а також органи сектору безпеки і оборони змушені були позбавити акредитації при органах державної влади понад 100 російських ЗМІ й видворити з території держави цілу низку працівників російських медіа за антиукраїнську пропаганду і недотримання журналістських стандартів¹⁷.

Одним із важливих чинників поширення сепаратистських настроїв і ескалації конфлікту на Сході стала надмірна олігархізація медіа. У 2013 р. приблизно 75% телевізійного ринку і ТОП-10 телеканалів належали чотирьом медіагрупам, власники яких використовували їх здебільшого не як бізнесресурс, а як інструмент політичного та електорального впливу. При цьому (тенденція не подолана й досі) українські мовники масово розміщували російський аудіовізуальний контент, зокрема відверто антиукраїнського змісту. За різними оцінками, у 2013 р. вони витратили на його закупівлю від 65 до 300 млн дол. США¹⁸. Крім того, російський продукт без обмежень транслювався в кабельних і супутникових мережах. Що ж до Донецької та Луганської областей, то тут взагалі склалася спе-

цифрічна модель медіаспоживання, в якій вплив загальнонаціональних мовників був порівняно незначним, а найвищі рейтинги мали місцеві приватні ТРО і друковані видання, що інформували передусім про актуальні питання регіонального життя¹⁹. Домінуючі ж позиції посідав медіахолдинг «Медіа група Україна», контрольований Р.Ахметовим, із досить потужним пулом регіональних телеканалів («Донбас», «Канал 34», «Сигма»). Переважно російськомовний та специфічно «домашній» контент цих мовників у поєднанні з великою кількістю російського аудіовізуального продукту, трансльований в ефірі та кабельних і супутникових мережах, безумовно підготував ґрунт для майбутнього конфлікту. Особливо чітко це проявилось під час Євромайдану. Хронічною проблемою і неабиякою загрозою для інформаційної безпеки України був брак безперебійного та щільного транслювання національного телерадіомовлення на території України у цифровому та аналоговому форматах. Ідеться про т. зв. білі плями в охопленні ефірним та цифровим мовленням низки переважно прикордонних районів Сумської, Харківської, Чернігівської, Донецької та Луганської областей північного сходу; Одеської області та АР Крим на півдні; Львівської, Волинської, Закарпатської та Івано-Франківської областей на заході країни. Це роками позбавляло національного телебачення частину українських громадян, які натомість завжди могли легко приймати не ліцензовані національним регулятором трансляції суміжних держав: Туреччини, Румунії, Угорщини, Польщі, Білорусі, а також Російської Федерації. Треба особливо підкреслити, що станом на 2016 р. ситуація практично не змінилася, що вкотре констатувало Держкомтелерадіо у червні того ж року. Комітет посилається на недоліки «інфраструктури мереж, розбудованих ТОВ «Зеонбуд»²¹, яка не забезпечує належного охоплення територій як усередині держави, так і в її прикордонних зонах»²⁰.

Сьогоднішній глобальний інформаційний простір є породженням концепції вільних інформаційних потоків, що взяв гору над протилежною концепцією – «національного інформаційного суверенітету». Його криза породжена і спробами РФ зруйнувати «новий світовий порядок» й організувати (реанімувати) світоустрій, де Росія була б одним з центрів сили. Концепція вільних інформаційних потоків, яка мала забезпечити стабільний та поступальний розвиток суспільств, була використана РФ у деструктивних цілях,

дозволивши їй сформувати нову концепцію пропаганди, яку дослідники дедалі частіше називають Пропагандою 2.0. Інформаційна складова російської агресії багато в чому виявилася успішною через цілу низку системних проблем українського медіапростору. На підготовчому етапі агресії РФ здійснювала масштабну інформаційну підготовку населення України, використовуючи всі можливі канали донесення інформації: традиційні та електронні ЗМІ, соціальні мережі, книги, телесеріали, фільми, псевдонаукові дослідження тощо. Під час анексії Криму контентний супровід здійснювали провідні російські інформаційні агентства, федеральні телеканали, а також проросійські агенти впливу по всій Україні. Крім того, чинився активний тиск на інформаційну інфраструктуру півострова, включно із захопленням інфраструктури, що забезпечує ретрансляцію теле- та радіосигналу. Майже аналогічною була діяльність РФ під час агресії на сході України, де починаючи вже із середини літа 2014 р. «ДНР» та «ЛНР» почали перетворювати інформаційний простір підконтрольних їм територій на «інформаційне гетто». При цьому всі ключові рішення щодо функціонування інформаційного простору окупованих територій повністю контролюються російськими фахівцями. У зоні проведення АТО противник активно застосовує методи інформаційно-психологічного тиску на особовий склад ЗСУ. Дедалі активніше застосовуються кібератаки як засіб досягнення загальних цілей агресора. Стратегічною метою інформаційної діяльності супротивника залишається масштабна дестабілізація держави¹⁷.

Сьогодні Україна все ще перебуває в процесі осмислення цієї нової реальності й механізмів спротиву інформаційній агресії, перецінки концепції державної інформаційної політики і подолання наслідків агресії для інформаційного простору держави. Загальною проблемою стала очевидна нормативно-правова неготовність держави реагувати на нові загрозливі ситуації. Це стосується як практичних механізмів обмеження пропагандистського мовлення агресора, так і складнощів виходу із самої логіки «мирного інформаційного розвитку». Варто відзначити, що такий процес переосмислення, принаймні на рівні нормативно-правових документів, не закінчився і сьогодні. Підтвердженням цього є існуюча ситуація, коли, крім основних безпекових документів Української держави (Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина

України), більшість інших профільних нормативних документів, у т. ч. законодавчо закріплені пріоритети державної інформаційної політики, залишаються без змін. Це призвело до того, що частина рішень щодо протидії інформаційній агресії (особливо там, де їх пошуком займалися недержавні структури) потрапила у «сіру» правову зону, що погано регулюється чинним законодавством або не регулюється взагалі. Іншою важливою проблемою стала фізична втрата спроможності реалізовувати концепцію єдиного інформаційного простору держави. На окупованих та неконтрольованих територіях окупаційний режим формує жорстко контрольований інформаційний простір, а всі спроби української сторони забезпечити там свою інформаційну присутність є лише обмежено успішними. Фактично маємо справу з «інформаційною окупацією» з боку Росії анексованих та тимчасово невідконтрольованих українських територій.

Станом на 2016 рік громадяни, які проживають в ОРДЛО, в своїй масі взагалі не схильні довіряти ані російським, ані українським медіа²². Цілком очевидно, що для їх повноцінної інформаційно-психологічної реінтеграції до загальноукраїнського життя потрібна спеціальна довгострокова медійна та комунікативна стратегія, що базується на максимально повній та диверсифікованій інформації про цільову аудиторію. Саме тут важлива польова робота на місцевому, «молекулярному» рівні, спрямована на створення соціально-психологічного профілю цієї аудиторії, з'ясування її внутрішньої структури, преференцій, потреб, лояльностей, оптимальних напрямів взаємодії з її різними групами. Джерелами інформації можуть слугувати Єдиний реєстр внутрішньо переміщених осіб Міністерства соціальної політики, відомості, що накопичуються на КПВВ, бази даних спецслужб, соціологічні дані тощо. Лише її професійний аналіз дозволить сформуванню адекватний фундамент для формування перспективної програмної концепції телерадіомовлення для Донбасу та створення спеціального контенту. Важливою проблемою залишається протидія російським фейкам, які є важливим інструментом російської інформаційної агресії. Хоча зусилля цілої низки як урядових структур, так і недержавних організацій істотно ускладнили використання цього інструментарію агресором, проте повністю він від нього не відмовиться. Тому необхідне не

лише виявлення та де-конструювання фейків, а й більш чітке визначення аудиторій, на які вони спрямовані, та формування ефективного контенту протидії.

Системний захист інформаційного простору неможливий без ґрунтовного перегляду медіаспільноту свого місця та ролі в новій реальності інформаційних відносин. Відповідне завдання може вирішуватись лише як частина широкої дискусії про зростання ролі «соціальної відповідальності» журналіста. Ще одним важливим питанням є побудова ефективної системи саморегуляції медіаспільноти. Стратегічні комунікації хоча й перебувають у процесі свого становлення, однак зусилля в цій царині мають послідовно зростати. Розвиток стратегічних комунікацій в органах державної влади, формалізація їх системи, розбудова відповідної навчально-методичної бази – все це потребує подальшої інституалізації та нормативного закріплення.

Не потребує доведення той факт, що інформаційні пропагандистські технології являють не меншу загрозу ніж тероризм, партизанські способи ведення війни чи застосування саморобних вибухових пристроїв. Ці виклики вимагають від інституту державної влади впровадження інформаційно-оборонних функцій. Впровадження державної політики з регулювання інформаційних технологій не обмежується прийняттям тих чи інших нормативно-правових актів. Політика держави в сфері інформації, інформаційних технологій, інформаційної безпеки перш за все реалізовується шляхом формулювання відповідних державних програм, стратегій, концепцій, які формують діяльності суб'єктів інформаційного ринку.

Формулюючи державну політику в інформаційно-оборонній сфері, слід дослідити й врахувати зарубіжний досвід. Щодо інтеграції жителів Донбасу цінним є досвід Німеччини, яка, після падіння Берлінської стіни, сприяла возз'єднанню Німеччини шляхом реалізації культурно-просвітницьких проєктів. Цінним є досвід Прибалтійських країн в частині сприяння книговидавництва, періодиці, створенню культурно-просвітницьких програм на радіо та телебаченні національною мовою. Усунення впливу власників медіа на редакційну політику шляхом впровадження редакційних статутів та Національної ради редакторів, або інституту DSMA-повідомлень²³ (англ. – Defence and Security Media Advisory – обов'язок редакторів

не оприлюднювати інформацію, яка може зашкодити національній безпеці) як це реалізовано у Великобританії. Мінімізація впливу олігархів на медіа та розвиток медіа ринку можливі шляхом впровадження державної фінансової підтримки ЗМІ відповідно до досвіду Франції. Досвід Польщі буде корисним щодо реалізація державних програм фінансування (грантів) для створення інтерактивних ресурсів історично-просвітницького спрямування.

Разом з цим, зарубіжних студентів, що навчаються в Україні, потрібно навчати українській, а не російській мові, як це досі практикується. Також, державі варто звернути увагу на впровадження політичного виховання у школі та освіти у ВИШах й започаткування соціально-просвітницьких проєктів з метою політико-правової підготовки майбутнього виборця, формування цінності голосу тощо. З огляду на висвітлені проблеми навколо Інтернет ресурсів, неабияке значення має обов'язкове відкриття реєстрів власників Інтернет сайтів та блогів – це буде сприяти формуванню інформаційної культури й відповідальності за оприлюднену інформацію. Виключення можуть складати соціальні мережі.

Залишається сподіватися, що державна політика в інформаційно-оборонній сфері буде реалізована у найкоротший термін, а її ефективність буде достатньою, щоб здолати «інформаційну окупацію» України.

1. *Офіційний сайт ТСН.* Сюжет на каналі 1+1. Торецьк. 25.12.2016 р. URL: <http://tsn.ua/ato/armiya-perevertiv-na-donbasi-vikrili-merezhu-informatoriv-boyovikiv-cherez-yakih-ginuli-lyudi-853610.html>; Мариуполь. 24.01.2017 р. URL: <http://tsn.ua/ukrayina/boyovik-yakiy-navodiv-vorozhi-grad-na-mariupol-zatrimaniy-404878.html>; Авдіївка. 05.02.2017 р. URL: <http://tsn.ua/ato/v-avdiyivci-viyavili-odnogo-z-naydosvidchenishih-shpiguniv-koreguvalnikiv-boyovikiv-875555.html>. 2. *Пояснення затриманих мешканців м. Торецьк / Офіційний сайт ТСН.* Сюжет на каналі 1+1. URL: https://www.youtube.com/watch?v=sq9ikY_SoQE. 3. *Дослідження щодо публікацій на тему примирення з РФ / Офіційний сайт ГО «Детектор медіа».* URL: <http://detector.media/infospace/article/121718/2016-12-23-my-bez-rossii-propadem-kak-rabotaet-novaya-tehnologiya-vbrosov-vukrainskie-smi/>; http://news.liga.net/articles/politics/14332248-mediagigiena_skolko_platyat_za_raskrutku_temy_primireniya_s_rf.htm. 4. *Боти забезпечили більше половини світового інтернет-трафіку / Офіційний сайт газети «Дзеркало тижня».* URL: <http://dt.ua/TECHNOLOGIES/boti-zabezpechili-bilshe-polovini-svitovogo-internet-trafikuv-2016-roci-232501.html>. 5. *Визначення терміну «троль» / Інтернет ресурс «Вікіпедія».* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%>

A2% D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3; Як розпізнати тролів в інтернеті, 5 ознак / Офіційний сайт газети «Дзеркало тижня». URL: http://gazeta.ua/ru/articles/brati-karpanovi/_ak-rozpiznati-troliv-v-interneti-5-oznak/393503. **6. Дослідження** на тему: Які медіа кого з політиків підтримують. Публікація ««Опасная страна»: як телеканал «Україна» залякує глядачів» / Офіційний сайт ГО «Детектор медіа». URL: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/monitoring_overview/opasnaya_strana_yak_telekanal_ukraina_zalyakue_glyadachiv/. **7. Структура** власності / Офіційний сайт медіа групи «Україна». URL: http://trkmedia.olcdn.net/uploads/trku/documents/struktura_a.pdf. **8. Структура** власності / Офіційний сайт медіа групи Старлайт URL: <http://ictv.ua/ru/struktura-vlasnosti/>. **9. Структура** власності / Офіційний сайт медіа групи Інтер. URL: <http://xn--e1apkg2h.xn--j1amh/>. **10. Магда Є.М.** Гібридна війна: сутність та структура феномену. **11. Корнієнко С.** Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html>. **12. Vandiver J.** SACEUR: Allies must prepare for Russia ‘hybrid war’. URL: <http://www.stripes.com/news/saceur-allies-must-prepare-for-russiahybrid-war-1.301464>. **13. Доктрина** інформаційної безпеки Росії / Офіційний сайт уряду РФ. URL: <http://www.mid.ru/bdcomp/nsosndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/2deaa9ee15ddd24bc32575d9002c442b!OpenDocument>; Офіційний сайт президента Росії. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/acts/bank/41460/page/1>. **14. Офіційний** сайт «Росія сьогодні». URL: <https://russian.rt.com/about>. **15. Публікація** «Russia Today: о журналистике и пропаганде» / Офіційний сайт видання «Голос Америки». URL: <http://www.golos-ameriki.ru/a/ukraine-russia-today/1901829.html>, <http://www.zeit.de/politik/ausland/2014-11/rt-deutsch-russland-propaganda-luegen>, <https://www.youtube.com/watch?v=5yhhXV5h6L4>, <http://www.kommersant.ru/doc/1858485>, <http://graniru.org/Politics/World/Europe/m.244451.html>, http://www.bbc.com/russian/uk/2015/09/150921_bbc_ofcom_rt_case, <http://ru.telekritika.ua/kontekst/2014-09-03/97644>. **16. США** планують створити центр для ведення інформаційної війни проти Росії / Офіційний сайт видання «The Daily Beast». URL: <http://www.thedailybeast.com/articles/2017/02/06/u-s-prereps-for-infowar-on-russia.html>; США планують створити центр для ведення інформаційної війни проти Росії / Офіційний сайт видання «УНІАН». URL: <https://www.unian.ua/world/1764027-informatsiyna-viyna-proti-rosiji-u-ssha-vidkriyut-spetsialniy-tsentr-zmi.html>. **17. Горбулін В.М.** Світова гібридна війна: український фронт: монографія / Інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/HW_druk_fin+site_changed-6e437.pdf. **18. Український** медіа-ландшафт 2015. URL: http://www.kas.de/wf/doc/kas_43639-1522-13-30.pdf?151209161127. **19. Жителі** Донбасу не вертат ни українському, ни російському ТВ. URL: http://bryhynets.com/index.php?nma=news&fla=stat&nums=6719&cat_id=1&page=. **20. Рішення** Колегії від 23 червня 2016 р. м. Київ № 6/19 «Про стан телерадіомовлення в прикордонних областях України» / Державний комітет телебачення і радіомовлення України. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=129792; Колегія Держкомтелерадіо розглянула стан розвитку інформа-

ційної та видавничої сфер Волинської області. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=131095&cat_id=126304 21. Хто є власником ТОВ «Зеонбуд»? URL: http://www.pravda.com.ua/articles/2012/07/23/6969348/view_print/, http://www.zeonbud.com.ua/images/Struktura_vlasnosti_Zeonbud.pdf 22. Медіаспоживання та довіра до ЗМІ на Донбасі: дослідження Internews. URL: http://detector.media/infospace/article/113397/mediaspozhyvannia_ta_dovira_do_zmi_na_donbasi_doslidzhennia_internews/; Жители Донбасса не верят ни украинскому, ни российскому ТВ. URL: http://bryhynets.com/index.php?nma=news&fla=stat&nums=6719&cat_id=1&page= 23. Офіційний сайт уряду Великобританії. DSMA-повідомлення. URL: <http://www.dsma.uk/>

Tarasjuk Volodymyr. About the state policy of regulation of information technology in the war with Russia

The reasons and consequences of the «informational occupation» of Ukraine. The ways to overcome in the field of information security crisis. We analyze the state policy of Ukraine in the sphere of regulation of information technology, namely the implementation of the information and the defensive functions of the state.

Does not require proof of the fact that information technology is raising a lesser threat than terrorism, guerrilla warfare or use of improvised explosive devices. These challenges require the government institution implementation of information and defense functions. The implementation of the state policy on regulation of information technology is not limited to the adoption of any other legal acts. State policy in the sphere of information, information technology, information security primarily realized through the formulation of relevant state programs, strategies, concepts that shape the activities of the information market.

Today's global information space is a product of the concept of free flow of information that has prevailed over the opposite concept - "national information sovereignty". His crisis generated and Russian attempts to destroy the "new world order" and organize (revive) world order, where Russia would be one of the centers of power. The concept of free flow of information, which would ensure stable and progressive development of societies, has been used in RF destructive purposes, allowing it to develop a new concept of propaganda that researchers are increasingly called propaganda 2.0.

Key words: government policy, information technology, information security, information occupation, information and the defensive function of the state.

БЮДЖЕТ УЧАСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ДОСВІДУ

Розглянуто історію поширення досвіду бюджету участі, популярність якого на європейському континенті значною мірою була зумовлена появою концепцій належного урядування та Нового державного управління. Проаналізовано його еволюцію від складового елементу комплексної реформи (в тому числі адміністративної та фіскальної) до механізму розширення участі громадян у процесі прийняття рішень, впровадження якого відбувалося без інституційних змін.

Ключові слова: бюджет участі, місцеве самоврядування, демократія, адміністративна реформа.

Ищейкин К. Е. Бюджет участия: особенности заимствования опыта

Рассмотрена история распространения опыта бюджета участия, популярность которого на европейском континенте в значительной степени была обусловлена появлением концепций надлежащего управления и Нового государственного управления. Проанализирована его эволюция от составного элемента комплексной реформы (в том числе административной и фискальной) к механизму расширения участия граждан в процессе принятия решений, внедрение которого происходило без институциональных изменений.

Ключевые слова: бюджет участия, местное самоуправление, демократия, административная реформа.

Ishcheikin Kostantyn. Participatory budgeting: features of policy diffusion

The history of the diffusion of participatory budgeting, which popularity on the European continent was largely caused by the emergence the concepts of good governance and the New Public Administration, is considered. Its evolution from the central element of comprehensive reform (including administrative and fiscal) to mechanism for increasing participation of citizens in decision-making, which implemented without institutional changes, is analyzed.

Key words: participatory budgeting, local government, democracy, administrative reform.

Запозичення досвіду бюджету (БУ) участі зробили його привабливим і досить гнучким інструментом завдяки зведенню до спрощеного набору процедур, що мають за мету демократизацію процесу прийняття рішень: сьогодні він реалізується у майже

2000 міст на п'яти континентах. Популярність БУ не в останню чергу була зумовлена очікуваннями, що йому вдасться вирішити одну з важливих проблем демократії – її непередбачуваність, запропонувавши раціональний, включений та прозорий процес прийняття рішень. Тому його положення активно використовували як в у концепціях належного урядування і Нового державного управління, так і в проектах, пов'язаних з відновленням соціальної справедливості. Це свідчить про важливість зв'язку БУ з управлінською практикою конкретної держави, однак його адаптація без проведення відповідних адміністративних реформ значно обмежила його потенціал як інноваційного інструменту демократії участі.

На початку 1990-х років БУ у країнах Латинської Америки був центральним елементом політичної стратегії лівих сил та супроводжувався низкою реформ, насамперед адміністративних і фінансових. Однак у кінці 1990-х років БУ привернув увагу міжнародної спільноти, ставши найкращою практикою, яка була запозичена низкою міжнародних мереж, і на сьогодні використовується переважно як політично нейтральний механізм, за допомогою якого будь-хто може покращити управління та збільшити довіру громадян до органів публічної влади.

Історія бюджету участі почалася у жовтні 1985 року, коли громадські активісти на зустрічах з кандидатам у мери в ході перших, після військового заколоту 1964 року, вільних виборів у бразильському місті Порту-Алегрі підняли питання більшого залучення громадян до вирішення міських проблем. Обраний на цих виборах мер дещо розширив можливості участі мешканців, однак лише його наступник започаткував в 1990-1991 роках певні елементи процесу, що згодом отримав назву «бюджет участі».

Спершу передбачалося, що пропозиції будуть обговорюватися в рамках народних рад, сформованих на основі пропорційного представництва громадських рухів. Однак бюджет участі, що почав реалізовуватися на початку 1990-х років відійшов від ідеї громадських організацій як посередників між міською владою та мешканцями, взявши за основу принципи відкритості і рівності: зустрічі були відкритими для усіх мешканців, незалежно від їх членства в неурядових організаціях, які мали рівне право голосу. Такий підхід вимагав певного перегляду управлінської практики, щоб враховувати поба-

жання значної кількості громадян, а не певного кола організацій. Відповідно, виникла потреба у формуванні нового простору взаємодії між громадянами та органами місцевого самоврядування. Зазначимо, що у Бразилії відсутній досвід проведення регулярних плебісцитів, що характерно для Швейцарії, чи традицій участі, що почали формуватися у середньовічній Європі. Тому впровадження нового механізму вимагало проведення адміністративної реформи, яка б відповідала новим реаліям процесу прийняття рішень і вирішувала б чотири основних завдання. По-перше, слід було усю взаємодію з мешканцями звести до механізмів бюджету участі, відмовившись від інших способів врахування вимог громадськості. Це вимагало від міста ліквідувати будь-яку можливість отримати фінансові чи інші матеріальні ресурси поза рамками процесу бюджету участі, що дало змогу покінчити з традиційною практикою кумівства і клієнтизму.

По-друге, необхідно було створити нові моделі і управлінські практики в самому органі місцевого самоврядування, що передбачало поєднання політичної централізації з адміністративною децентралізацією. Централізація досягалася за рахунок створення нових органів, що не підпорядковувалися департаментам, для акумулювання усіх ініціатив учасників та координації зусиль учасників бюджетного процесу. Завдяки цьому бюджет міста був захищений від інших джерел тиску та забезпечувалася безпристрасність у ході його реалізації. Такий контроль зверху перешкодив перетворенню цього інструменту у розмінну монету в ході політичних торгів. Крім того, це сприяло формуванню цілісного бачення і концентрації коштів для реалізації найбільш актуальних проектів. У зв'язку цією реформою усі муніципальні департаменти мали ввести посаду посередника у контактах із громадянами. Ці особи повинні були стати обличчям муніципального департаменту у кожному міському районі, відвідувати зустрічі, щоб надати учасникам технічну допомогу у підготовці пропозицій, гарантувати узгодженість позицій та звітуватися щодо реалізації поточних ініціатив.

По-третє, процес прийняття рішень відбувався у кілька послідовних етапів, на кожному з яких рішення приймалося виходячи з раціональних міркувань та критеріїв соціальної справедливості¹.

По-четверте, мали місце податкові реформи для збільшення надходжень до бюджету, які передбачали введення прогресивної шкали оподаткування щодо двох найбільш важливих для Бразилії місцевих податків: податку на нерухомість та на послуги. Паралельно були переглянуті тарифи на комунальні послуги, які були проіндексовані відповідно до рівня інфляції та посилено контроль за фіскальною дисципліною. Найважливішим був податок на нерухомість, частка якого у місцевому бюджеті зросла з 5,8% до майже 18%, в той час як податок на послуги становив близько 20% доходу муніципалітету². З часом значно зменшилася кількість випадків ухилення від сплати податків. У результаті реалізації цих реформ доходи міста протягом десятиліття зросли майже вдвічі. Якщо зазвичай майже дві третини доходу муніципального бюджету Бразилії становили трансферти з державного або регіонального бюджету, то у вказаний часовий період власні доходи Порту-Алегрі склали майже 60% його бюджету, що відповідало рівню фіскальної автономії європейських міст³.

Іншими словами, БУ дав можливість державі переглянути свої відносини із громадянським суспільством і здійснити своєрідну демократизацію зверху. Успішність застосування такого інструменту не викликала сумнівів: багато мешканців завдяки участі у бюджетних обговореннях стали активними громадянами, а політики, які брали участь у реалізації БУ були переобрані в 1992, 1996 та в 2000 роках.

Впровадження процедур бюджету участі внесло радикальні зміни у політичний процес міст Бразилії: воно структурувало публічні дискусії та надало можливість громадянам звертатися напяму до органів публічної влади. Він допоміг трансформувати бажання пересічних громадян у конкретні інвестиційні проекти, які можна реалізувати і оцінити їх наслідки, допомагаючи їм краще усвідомлювати свої потреби та наявні можливості.

Водночас слід вказати і на обмеження цього механізму, зумовлені рамками бюджетного процесу, що визначало порядок денний громадських дискусій, та чіткими процедурними правилами. Такий підхід дав змогу нейтралізувати опозиційні соціальні рухи, відвернути увагу громадян від вирішення загальнонаціональних питань (реформи місцевого самоврядування, оптимальної форми держав-

ного правління тощо), зосередивши її на пошуку шляхів покращення власних умов життя.

Що стосується світового масштабу, то відродження уваги до належного урядування, участі громадян та інституційних реформ в середині 1990-х років спряло росту інтересу міжнародної спільноти до досвіду Порту-Алегрі. Крім того, в цей період ідеї включення громадян як інструмент модернізації державного управління в Європі ставали дедалі популярнішими⁴. Бюджет участі був визнаний як найкраща практика в ході Другої конференції ООН з населених пунктів (Хабітат II) у 1996 році. При цьому він зводився зводилася до певної послідовності зустрічей, що виходили з принципів універсальної участі, чесного і прозорого прийняття рішень. Здійснення адміністративної реформи як необхідної умови для впровадження бюджету участі майже не згадувалося міжнародними експертами, у результаті чого бюджет участі почав розумітися як механізм, що сам по собі може допомогти управлінню, а не як один з ключових елементів пакету реформ. Замість того, щоб розглядати фіскальні реформи як важливу передумову для ефективної реалізації бюджету участі, в окремих випадках збільшення доходів подавалося як його результат.

Європа стала першим континентом після Латинської Америки, що запозичив практику бюджету участі. Державне управління на континенті намагалося протидіяти зростанню недовіри громадян до органів публічної влади. Низка законодавчих ініціатив сприяли активнішому залученню громадян до політичних процесів : у Великобританії в 2001 році був прийнятий закон про місцеве самоврядування; у Нідерландах у 2002 р. – про місцеву демократію; у Франції в 2002 році – про наближення демократії; в Іспанії в 2003 році – про модернізацію місцевого самоврядування. Усі ці реформи прагнули до збільшення прозорості публічного управління для посилення демократичної легітимності шляхом: 1) покращення підзвітності, щоб зробити відповідальність органів виконавчої влади більш прозорою, 2) збільшення можливостей та інструментів участі громадян у процесі прийняття рішень. Їх наслідком стала швидка поява низки нових інструментів участі у Франції⁵, Великобританії⁶, Іспанії⁷ та інших країнах⁸.

Протягом першого десятиліття ХХІ ст. кількість європейських експериментів з БУ зросла до майже 200, при цьому кожна країна мала свої особливості. Так, для Великобританії характерні незначні обсяги фінансування, акцентування уваги на наданні соціальних послуг, в той час як іспанський досвід більше зосереджується на міській інфраструктурі, а у Франції вони здійснюються лише на субмуніципальному рівні. При цьому у більшості європейських міст впровадження БУ відбулося без інституційних реформ чи змін.

Як багато інших інструментів належного урядування БУ сьогодні цінується за політичну нейтральність, легкість імплементації та залучення різноманітних зацікавлених осіб. Водночас він породжує низку конфліктів між ідеєю участі, адміністративною практикою та орієнтацією на економічну ефективність. Так, він може продукувати суперечки між інтересами громадян та позиціями експертів, що може загальмувати навіть добре організований процес дискусій.

Крім того, досить часто БУ впроваджується за відсутності реальної потреби у ньому, як данина політичній моді. Якщо такий механізм участі застосовується у країнах з високим ступенем демократичної легітимності, то він слугуватиме гальмом, а не каталізатором управлінських процесів, оскільки дублюватиме інститути представницької демократії та вимагатиме додаткових фінансових затрат. Лише в умовах слабкого розвитку демократії участі є потреба впровадження окремих механізмів для врахування думки громадян.

Також серед практиків та теоретиків БУ відсутнє розуміння того, які саме риси характеризують цей механізм: дорадчий характер, що характерно для європейських країн, чи обов'язковість рішень, прийнятих на зборах громадян; визначення кількості осіб, що дає підстави вважати дискусії представницькими. Якщо взяти до уваги ці відмінності, то БУ в Бразилії матиме мало спільного з тим, що практикується у Європі, і радикально відрізнитиметься від досвіду Китаю.

Найбільше занепокоєння викликає той факт, що у більшості випадків, реалізація БУ відбувається поза рамками публічного управління, і не завжди призводить до зміни управлінської практики, але породжує новий спосіб зв'язку між органами публічної влади та громадянським суспільством. Багато чиновників підтримують ідею впровадження БУ як альтернативу існуючим зв'язкам між громадянським

суспільством і адміністративним апаратом, але без трансформації останнього. Вони вважають, що БУ досягне бажаних результатів (покращить управління чи збільшить довіру громадян до владних структур) без проведення реформ у системі публічного управління.

Отже, хоча бюджет участі має значний потенціал для посилення демократичних інститутів, підвищення ефективності публічних послуг, розвитку громадянського суспільства тощо, однак він має і певні побічні ефекти, які слід враховувати в процесі запозичення цього досвіду. Також слід враховувати, що бюджет участі може давати різні результати, які залежать від комплексності підходу в ході його імплементації: якщо він супроводжуватиметься адміністративною та фіскальними реформами, то наслідки його реалізації будуть масштабнішими та тривалішими.

1. *Abers R.* *Inventing local democracy: Grassroots politics in Brazil.* Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2000. 269 p. 2. *Santos B. d. S.* *Democracia e Participacao: O Caso do Orçamento Participativo de Porto Alegre.* Porto: Afrontamento, 2002. 128 p. 3. *Bremaeker F.E.J.* *Panorama das finanças municipais em 200* // Instituto Brasileiro Administração Municipal, Série Estudos Especiais. 2004. №77. P. 33–42. 4. *Gramberger M.* *Citizens as partners.* OECD handbook on information, consultation and public participation in policy-making. Paris: OECD, 2001. 112 p. 5. *Sintomer Y., Maillard M.* *The limits to local participation and deliberation in the French «politique de la ville»* // European Journal of Political Research. 2007. Vol. 46. № 4. P. 503–529. 6. *Birch D.* *Public participation in local government, a survey of local authorities.* London: Office of the Deputy Prime Minister, 2002. 84 p. 7. *Ganuza E., Frances F.* *The deliberative turn in participation: the problems of inclusion and deliberative opportunities in participatory budgeting* // European Political Science Review. 2012. Vol. 4. №2. P. 283–302. 8. *Smith G.* *Democratic innovations: Designing institutions for citizen participation.* Cambridge, CUP, 2009. 220 p. 9. *Avritzer L.* *New public spheres in Brazil: local democracy and deliberative politics* // International Journal of Urban and Regional Research. 2006. Vol. 30. №3. P. 623–637. 10. *He B.* *Civic engagement through participatory budgeting in China: Three different logics at work* // Public Administration and Development. 2011. Vol. 31. P. 122–131.

***Ishcheikin Kostantyn.* Participatory budgeting: features of policy diffusion**

Today Participatory Budgeting is an institution present in more than 1500 cities in all five continents. The first participatory proposal made by civil society in Porto Alegre in 1985 was based on associations. The Participatory Budget (PB), implemented in 1990, was based on the principles of opening to everyone without privileging of existing associations, who has an equal voice.

Its implementation was accompanied by the four changes in administration practice. First, all citizen proposals were channeled through the PB, and all other channels were closed. Second, the new patterns and practices within the administration were created. They combined political centralization (creation of a new cabinet-level department that centralized all participatory inputs and coordinated these efforts) with administrative decentralization (introducing the position of mediator in all municipal departments, who was required to attend PB meetings and help participants prepare propositions and to be accountable for the ongoing projects).

Third, the public decision-making process was organized on the basis of a multi-stage process in which decisions were adopted with clear procedural rules.

Fourth, there was a significant fiscal reform to increase revenues. It introduced changes in the taxes on real estate, and on services.

Participatory Budgeting started to attract international attention in the mid-1990s, when ideas of the rationalization of demand-making, transparency, and sensitivity to citizens demands was promoted by national governments and international organizations. But ideas about administrative and fiscal reforms as necessary conditions for establishing PB were ignored in the Western countries.

In most of Europe the implementation of PB wasn't accompanied by the institutional reforms or changes.

Key words: participatory budgeting, local government, democracy, administrative reform.

Зміст

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

<i>Кольцов В. М.</i> Дистинкція методологічних і теоретико-методологічних підходів щодо дослідження політичної опозиції.....	3
<i>Ярошко О. З.</i> Економічні дослідження української міжнародної проблематики: теоретичний і конкурентний напрями	15

Розділ 2. Етнополітологія та конфліктологія

<i>Асланов С. А.</i> Етнополітична нестабільність як чинник етнічного конфлікту.....	30
<i>Вільчинська І. Ю.</i> Міграційні ініціативи Польщі: останні тенденції.....	40
<i>Вітман К. М.</i> Сек'юритизація мігрантських меншин як загроза дезінтеграції Європейського Союзу.....	52
<i>Семчинський К. В.</i> Пост-конфліктне примирення в Україні: особливості та перспективи.....	64
<i>Червеняк К. Т.</i> Взаємозв'язок між етнополітичною мобілізацією та політизацією етнічності.....	74

Розділ 3. Політичні інститути та процеси

<i>Білошицький В. І.</i> Цивільно-військові відносини в Україні: історичні витоки та сучасність	83
<i>Гербут І. А.</i> Проблеми концептуалізації консолідації в політичній науці та практичній українській політиці	93
<i>Гербут Н. А.</i> Політичні партії як актори формування гендерного представництва у Верховній Раді України (на прикладі парламентських виборів 1998-2012 рр.).....	104

<i>Кушнар'юв І. В.</i> Політична корупція у Греції: форми, механізм протидії	116
<i>Тарасюк В. М.</i> Щодо державної політики регулювання інформаційних технологій в умовах війни з Росією.....	126
<i>Ищейкін К. Є.</i> Бюджет участі: особливості запозичення досвіду.....	145

До уваги авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ЗБІРНИКА «ДЕРЖАВА І ПРАВО»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків /10 сторінок з переліком літератури/.
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків. Вона не входить до кількості сторінок статті.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 75

Науковий редактор *І.О. Кресіна*
Художнє оформлення *В.С. Жиборовського*

Підп. до друку 20.04.2017. Формат 60×84/16.
Ум. друк арк.9,07. Наклад 200 прим.

ТОВ „Видавництво „Юридична думка”
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТзОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел. (044) 424-40-69